

SOCIOLINK

Platforma de sociologie și antropologie socială

➔ Antologia 2015-2016

Presa Universitară Clujeană

ANTOLOGIA SOCIOLINK

MIHAELA ROȘU, IONUȚ FOLDES (COORD.)

CORINA RUSU, ANDREI-SORIN HERȚA (ED.)

PRESA UNIVERSITARĂ CLUJEANĂ

2016

Referenți științifici:

CS II dr. Mihaela Hărăguș

Conf. univ. dr. Gabriel Troc

ISBN 978-973-595-984-5

© 2016 Autorii volumului. Toate drepturile rezervate. Reproducerea integrală sau parțială a textului, prin orice mijloace, fără acordul autorilor, este interzisă și se pedepsește conform legii.

Coperta: Zoltan Mihaly și Dinu Koica

Universitatea Babeș-Bolyai

Presa Universitară Clujeană

Director: Codruța Săcelean

Str. Hasdeu nr. 51

400371 Cluj-Napoca, România

Tel./fax: (+40)-264-597.401

E-mail: editura@editura.ubbcluj.ro

<http://www.editura.ubbcluj.ro>

AUTORII

Elena Chiorean este absolventă a Facultății de Sociologie a Universității Babeș-Bolyai, Cluj Napoca, unde a studiat antropologie socială la nivel licență, iar mai apoi a urmat programul masteral Antropologie Aplicată. În 2015 a absolvit masterul în Sociology and Social Anthropology la Central European University, Budapesta. Printre temele abordate în cercetările sale se numără: consecințele restituirii proprietății funciare, politicile de dezvoltare ale UE în agricultură și efectele implementării acestora în țările postsocialiste, sau construcția subiectivității neoliberale prin consiliere școlară. Interesată în prezent de antropologia statului, teorie critică, studii de gen, politici ale memoriei, relații de proprietate și inegalități sociale, înțepă neoliberalismul cu penița ori de câte ori are ocazia.

Dana Gîta este masterandă în cadrul specializării Managementul Resurselor Umane a Facultății de Sociologie și Asistență Socială, UBB. Încerc să urmăresc partea socială a pieței muncii și să evidențiez relațiile stabilite, calitatea acestora, centrarea puterii și încerc să aduc în față cea mai importantă parte a funcționării organizațiilor: resursa umană. Arii de interes: sociologia organizațiilor, teorii sociale, mobilitate și stratificare socială.

Andrei Herța a absolvit masterul de Antropologie Aplicată în cadrul Facultății de Sociologie și Asistență Socială, UBB. În prezent urmează un program doctoral în sociologie, la aceeași facultate, în cadrul căruia studiază particularitățile neoliberalismului în relația dintre natură și

societate, cu focusare pe dialectica între politicile de conservare a mediului și dezvoltarea turismului sustenabil. Arii de interes: sociologie și antropologie organizațională, antropologia mediului.

Victor Lugojan este absolvent al Facultății de Sociologie și Asistență Socială, UBB Cluj. Lucrarea de licență (prezentată în 2012), intitulată „Un nou relief al identităților: religie și secularism în postmodernitate” a avut ca obiect impactul secularizării asupra concepțiilor contemporane despre ceea ce înseamnă sfera religiosului, studiul concentrându-se asupra grupurilor de inspirație orientală (yoga, budism). Dizertația, (prezentată în 2015), intitulată „Discurs și memorie: între istorie și justiție” a avut ca obiect construirea socială a memoriei colective asupra perioadei socialiste din România, studiul de caz centrându-se pe Memorialul de la Sighet.

Oana Onița este membră în Asociația Cluster și studentă în anul 3, nivel licență în cadrul Facultății de Sociologie și Asistență Socială, specializare Resurse Umane. Preocupată de domeniul muncii, pe care vrea să îl analizeze, cerceteze dintr-o perspectivă socio-antropologică. Arii de interes: sociologia și antropologia muncii, inegalități sociale, feminism, teorii sociologice.

Cristine Palaga este doctorandă în cadrul Școlii Doctorale de Sociologie, Universitatea Babeș-Bolyai. Crede cu tărie în valențele euristice și umane ale discursului științelor sociale, râvnind, naiv, la aventura solitară a antropologului într-o cultură radical alteră. Principalele ei arii de interes sunt: Antropologia medicală, Teoriile sociale contemporane, Socio-antropologia religiei.

Delia Petrea este studentă în anul III la Facultatea de Sociologie și Asistență Socială, specializarea Resurse Umane. Este interesată în sociologia științei și epistemologii sociale, precum și în studiul inegalităților sociale.

Silvia Seușan este masterandă în cadrul specializării de Antropologie Aplicată a Facultății de Sociologie și Asistență Socială, UBB. Deși a început cu studiile axate pe sociologie a descoperit fascinația antropologiei și au devenit foarte bune prietene. Antropologia i-a deschis porțile către înțelegerea altor lumi, astfel a devenit pasionată de socio-antropologia religiei, antropologie culturală, antropologia incorporării și descifrarea antropologiei istorice.

Denisia Susanu este masterandă în cadrul programului de Antropologie Aplicată derulat de Facultatea de Sociologie și Asistență socială, UBB, fiind licențiată în vara anului trecut cu o teză despre reconfigurarea imaginarului locuirii la nivelul clasei de mijloc localizate în noile cartiere ale Clujului. Interesele sale de cercetare sunt variate, concentrându-se mai ales pe etnografii urbane, studii de stratificare socială, teorii critice.

Corina Rusu a absolvit masteratul de Antropologie Aplicată a Facultății de Sociologie și Asistență Socială, UBB Cluj-Napoca. Preocupată de câmpul antropologiei medicale a obținut și un masterat în Medicină Psihosomatică, la Universitatea de Medicină și Farmacie Iuliu Hațieganu. Domeniile de interes academic includ: practici medicale contemporane, medicină alternativă și complementară, reforma sistemului public de sănătate, mediere sanitară.

Alexandru-Grig Vulpe este masterand la Antropologie Aplicată în Cluj-Napoca. Activist și manager cultural, membru fondator la Familia Utopia Society, producător al festivalului de artă urbană Donaris Fest din Giurgiu și organizator al Kino Kabaretului din Cluj.

CUPRINS

Autorii.....	3
Cuvânt înainte.....	9
Victor Lugojan, Andreea-Cristine Palaga On the empire of objectivity as ideology: towards a critical reconstruction of scientific reasoning	13
Elena Chiorean Apropierea sferei private și corporalizarea dominației. Politicile pronataliste din România ceașistă.....	27
Denisia Susanu Reconfigurarea imaginarului locuirii la nivelul clasei de mijloc. Studiu de caz pe două ansambluri de locuințe din cartierul clujean <i>Bună Ziua</i>	45
Laura Budai, Andrei-Sorin Herța Migrația și reconfigurarea comportamentului familial într-o fostă zonă minieră	65
Dana-Gabriela Gîta Timpul și spațiul muncitorului suburban. Studiu de caz al unei fabrici din regiunea de Nord a României	87

Alexandru-Grig Vulpe

Tehnici de rezistență socială: „Autostopul de subzistență”
în România între anii 2005-2015 103

Ionelia Nan, Andrada-Elena Negură,

Oana Onița, Delia-Maria Petrea

Forme de control (concertat) și disciplinare
într-o organizație de voluntari 123

Silvia Butean, Elena Chiorean, Victor Lugoian,

Andreea-Cristine Palaga, Corina Rusu

Samsara – capitalizarea orientalismului.

Despre exoticizarea spațiului ca strategie de marketing 141

Silvia Seușan

Studiu de caz într-o instituție totală.

Mănăstirea de maici din Florești, județul Cluj 155

Echipa Sociolink

Postfață. Despre Sociolink 169

Cuvânt înainte

Andrei-Sorin Herța

Articolele incluse în această antologie sunt eterogene ca tematică și perspectivă, criteriile lor de selecție fiind îndeplinirea minimală a unor standarde academice de coerență și formă a conținutului. Nu s-a urmărit, astfel, elaborarea unui volum integrat, fiecare articol fiind luat în considerare în propriul său univers. Prin urmare, privite în ansamblu, cele nouă articole incluse în volumul de față oferă o imagine, chiar dacă doar parțială, a situației sociologiei contemporane, așa cum este ea practică de studenți și masteranzi într-un spațiu geografic și universitar specific.

O primă observație referitoare la cele spuse mai sus este legată de lipsa din acest volum a abordărilor cantitative. Aceasta poate fi explicată, pe de o parte, de preeminența în ultimul timp a dimensiunii calitative în Facultatea de Sociologie, iar pe de altă parte, de tendința tinerilor studenți de a căuta mai degrabă înțelesuri de profunzime ale realității sociale. Nu în ultimul rând, această situație este influențată de considerente de ordin practic precum accesul facil la date, costurile pe care le implică diferitele tipuri de cercetări și dimensiunea redusă a acestora, la care se pretează abordările calitative.

În mai multe cazuri putem observa o reflexivitate a autorilor în ce privește poziționarea epistemologică, aspect căruia Victor Lugojan și Cristine Palaga îi dedică un întreg articol teoretic referitor la obiectivitate în cunoașterea științifică. Aceștia operează o analiză a conceptului, întrebându-se cui, în ce mod și în ce scop îi folosește, și în ce măsură

poate fi atins dezideratul acesteia. Respingând atât obiectivismul ortodox, cât și relativismul, autorii optează pentru o cunoaștere situată, reflexivă și parțială, care poate fi validată empiric.

Un aspect interesant îl reprezintă prezența, după două decenii și jumătate, ceea ce în general depășește vârsta autorilor, a temei socialismului real existent și variației sale de postsocialism. Plecând de la politicile pronataliste din perioada cEAUȘISTĂ, Elena Chiorean privește corpul uman ca spațiu al unei lupte politice de dominare și rezistență și ca depozitar al unei proiecții ideologice despre națiune. O abordare asemănătoare, de data aceasta nu asupra corpului, ci asupra spațiului construit, are Denisia Susanu, care cartografiază noi forme de locuire urbană în cartierul postsocialist, arătând cum o formă arhitecturală specifică reprezintă un act identitar și conturează spațiul social, încorporând în același timp tensiunile celui din urmă.

Tema postsocialismului nu mai apare însă ca o orientare epistemică particulară ce a caracterizat până recent mediul academic est-european (termenul efectiv de postsocialism fiind regăsit doar în articolul amintit mai sus), ci prin prisma dinamicii pe care o comportă istoria globală a capitalismului în acest spațiu geografic specific. În articolul lui Andrei Herța și Laura Budai, autorii se retrag în culise, lăsând ca prin vocea respondenților să transpară modul în care destructurarea unei foste zone puternic industrializate aduce instabilități economice și familiale, degradare și trăiri disonante asociate cu o cultură transnațională. Într-un alt articol, Dana Gîta vorbește despre constrângerile spațiale și temporale cu care muncitorul suburban se confruntă în contextul dependenței de un capital mobil, așadar sub amenințarea permanentă a plecării acestuia din zona respectivă. În contextul destructurării companiilor de stat și privatizării serviciilor oferite de acestea, plecând de la prăbușirea unui pod de cale ferată, eveniment care oferă oligopol transportatorilor auto privați, Grig Vulpe dă seama de practici alternative de mobilitate pe ruta Giurgiu-București.

Revenind la dimensiunea globalizantă a capitalismului, observăm o diluare a granițelor și întrepătrundere a diferitelor aspecte sau sfere ale lumii sociale, ce contribuie la instaurarea unui tip de guvernamentalitate neoliberală. Ionelia Nan, Andrada Negură, Oana Onița și Delia Petrea arată cum elemente din paradigma economistă a managementului muncii se întrepătrund cu elemente din sfera educației informale și spiritualității, contribuind împreună la un discurs al dezvoltării personale ce promovează flexibilitatea, voluntariatul, și autodisciplinarea. În același registru, Silvia Butean, Elena Chiorean, Victor Lugoian, Cristine Palaga și Corina Rusu vorbesc despre remodelarea și comodificarea valorilor și simbolurilor orientale într-un proces de marketizare a iluziei de exotic, îndepărtat, necunoscut.

Pentru a încheie în formă de cerc incursiunea asupra preferințelor studenților sociologi, tema corporalității apare din nou în articolul Silviei Seușan, care etnografiază viața ascetică într-o mănăstire de maici. Tăcerea, ascultarea și renunțarea sunt elemente cheie în viața maicilor. În acest caz avem de a face cu o disciplinare prin ritual într-o instituție totală, dar în același timp, tot instituția monahală este cea care oferă instrumentele de adaptare, respectiv rugăciuni, ascultări, ritualuri etc.

On the empire of objectivity as ideology: towards a critical reconstruction of scientific reasoning

Victor Lugojan, Andreea-Cristine Palaga

Rezumat: Obiectivitatea reprezintă un lucru despre care noi toți am învățat că este benefic și demn de eforturile noastre. Este de dorit, este necesară. Nu există nici o îndoială că, dacă scopul nostru este raționalitatea, nu putem rămâne limitați la capriciile noastre nestatornice. Prin urmare, cea mai importantă preocupare a epocii noastre este de a învăța să vedem lucrurile în mod clar și să le evaluăm corect. Totuși, în același timp, este necesar să examinăm obiectivitatea în sine și să vedem dacă modul în care a fost construită și utilizată este, în unele privințe, defectuos și dacă, poate, am putea amenda în mod legitim constituția sa în așa fel încât să poată servi mai bine scopului său: căutarea unui înțeles mai deplin a lumii, a prezentului, a realului.

Prolegomene: scurt excurs în istoria „obiectivității”

Faptul că obiectivitatea reprezintă cerința fundamentală pe care este predicat un întreg *modus operandi* al dialecticii științei ia forma unei expresii tautologice, a unei evidențe de la sine înțeleasă. „Obiectivitatea” este un concept apărut la mijlocul secolului al XIX-lea, care, în termeni practici, se traduce prin abținerea cercetătorului de la angajamente aprioric definite, prin lipsa implicării emoționale și prin absența interpretării ideologice etc., manifestată la nivelul fiecărei etape a cercetării (observație, definirea cadrului metodologic, selectarea instrumentelor de măsură, respectiv interpretarea datelor).

Obiectivitatea, așa cum o înțelegem astăzi, în varianta ei de manual (*textbook definition*), s-a conturat la mijlocul anilor 1800, când, în rândul

intelectualității epocii, s-a impus treptat „obiectivitatea mecanică”, formulată în opoziție cu virtutea științifică a „fidelității față de natură” – specifică cartografilor și naturaliștilor ilumuniști – care prevalase în secolul precedent. „Obiectivitatea mecanică” căuta eliminarea idiosincraziilor generate de tendința idealizantă a școlii traducerilor fidele, sub motto-ul de „a lăsa natura să vorbească pentru sine” (Datson & Galison, 2007:98-121).

Bias-uri în obiectivitate

Această definiție a obiectivității, ulterior unanim acceptată, ridică o serie de contradicții interne. De pildă, însăși selectarea obiectului de observat/măsurat presupune luarea unei decizii profund imersată în structurile subiective ale actorului social, la aceasta adăugându-se problema reducționismului: alegerea instrumentarului de măsurare și a metodologiei prin care se codifică acesta, impun limite absolute asupra cantității și tipului de date ce pot fi adunate i.e. sunt scrutate doar unele însușiri ale obiectului cercetat, ergo doar o parte din datele obținute sunt considerate relevante.

La toate acestea se mai adaugă și problematica paradigmei. Conform lui Thomas Kuhn, în a sa “Structură a revoluțiilor științifice”, în știință, problemele de cercetare pot fi definite și rezolvate doar în cadrul paradigmei ce operează la un anumit moment dat (știința normală). Ea circumscrie posibilitățile conceptuale ale cercetătorilor, limitându-le imaginația teoretică și capacitatea de problematizare.

O schimbare de paradigmă (paradigm shift) nu este niciodată una organică, ci are o natură accidentală, producându-se atunci când numărul autorităților științifice, care nu mai consideră viabilă vechea paradigmă, atinge o masă critică (știința extraordinară). Procesul nu este însă unul lin, deoarece o parte a comunității științifice va încerca să rezolve problema apărută menținând vechea paradigmă, pe care, din varii considerente, nu se simt pregătiți să o abandoneze. Acesta este, dacă îl

punem numi așa, "bias-ul paradigmatic". Luând în considerare toate aceste condiții, obiectivitatea, așa cum este ea cerută și definită, devine improbabilă și chiar imposibilă (vezi Latour, 1987:63-79). Mai mult decât atât, potrivit filosofului științei Imre Lakatos (1978:1-7), abstragerea unor legi cu aplicabilitate infinită dintr-un număr finit de fapte nu este posibilă. Menținerea imperativului deducției își are rădăcinile în dorința oamenilor de știință de a-și legitima propriile proiecte și descoperiri, transformându-le în cunoaștere legitimă.

De ce, ajungând să cunoaștem limitele obiectivității, continuăm să fundamentăm demersul cunoașterii științifice în lipsa unei asumări constructive a acelor bias-uri invariabile și constante ale obiectivității? Nu statuăm aceste bias-uri ca fiind obstacole cognitive nocive actului de cunoaștere, obnubilând accesul la o realitate sui generis, ci le considerăm părți constitutive inalienabile și congruente procesului de cunoaștere.

În ordine logică, putem avansa: dacă ideologia presupune că teoria trebuie impusă realității, iar nu schimbată conform acesteia, obiectivitatea însăși a devenit centrul unui eșafodaj ideologic în care, contra datelor disponibile, se menține artificial validitatea unui *eidolon*.

Lucrarea de față a fost constituită astfel încât să permită ilustrarea modului în care, departe de a fi capabilă să se privească pe sine în oglindă, știința s-a învăluit în propria mitologie, mitologie generatoare de multiple ideologii¹ stratifica(n)te, lezând tocmai economia internă a parcursului pozitivist, concretizat în: reactivitate, fiabilitate, replicabilitate și reprezentativitate („the four Rs”²).

¹ Utilizăm acest termen cu sensul conferit de școala de gândire inspirată de Henri Lefebvre: ideologia înțelegea ca sistem teoretic ce seduce, atrage sau pervertește oamenii, astfel încât aceștia sprijină ordinea socială existentă la un moment dat.

² The „four Rs”: reactivity, reliability, replicability, representativeness (Katz, 1983 apud. Petrovici, 2010:225).

Quo vadimus, Sociology?

În încercarea nevrotică de a se alinia standardelor epistemice ale științelor „tari”, („hard sciences”³), de tip nomotetico-deductiv, în încercarea de a deveni superpozabilă cu așa-numitele „științe exacte”, generatoare ale unui bloc de cunoaștere compact și inatacabil, forurile superioare ale științelor sociale au căutat, în mod programatic, să cultive obsesia cronică a obiectivității.

Dezideratul parității presupune, pe de o parte, aseptizarea instrumentarului metodologic, calibrarea minuțioasă a orizontului specific de investigație, cantonarea până aproape de paroxism în structurile logicii formale și instituirea unui șir nesfârșit de praguri procedurale menite să străjuiască și să asigure congruența internă și externă a oricărei incursiuni explicative în realitatea socială, pe de altă parte.

Imperativul obiectivității permite avansarea tezei potrivit căreia procesele sociale iau forma unor simple înșiruiți de instanțe mecanic conectate, ce urmează o traiectorie inexorabilă, inerentă unor procese autoreglatorii, vizibil ierarhizate și ierarhizante. Astfel, mulți sociologi de formație pozitivistă cred cu tărie în posibilitatea de a identifica, la nivel societal, o suită de legități, aidoma celor din sfera științelor naturale – fizică, matematică, biologie, respectiv chimie - legități menite să asigure atingerea finalității, a justificării prime și ultime a oricărei științe, tradusă prin capacitatea de a face predicții.

Socotim imperios necesar să ridicăm următorul mare semn de întrebare: Cine, cum și în ce scop *scrie* povestea obiectivității? Din această interogație-suport putem deriva o multitudine de alte întrebări fundamentale: „Odată scrisă, este narativa acestei obiectivități dezbrăcată de orice formă de ideologie?”; „Dacă da, cum putem demonstra această

³ „Hard science” versus „soft science” – dublet conceptual colocvial, un substitut pentru delimitarea realizată de filosoful german Wilhelm Windelband (1848-1915) între științele de tip nomotetic și ideografic.

decontaminare ideologică fără ca demersul nostru să sfârșească prin a (re)crea o ideologie?"; „Există cea mai mică șansă ca această aseptizare să fie cu putință?”.

O altă întrebare legitimă constă în a pune sub lupa îndoielii temeiul necesității unei dihotomizări radicale între cunoașterea de simț comun (profund subiectivă, spontană, nesistematizată) și cunoașterea științifică predicată pe o scrutare hiperacutizată a fenomenelor naturale și/sau sociale, peer-review-uri, un sistem canonic de confirmare reciprocă, o succesiune metodologică explicit definită, de la care nu se permite niciun fel de abatere și, nu în ultimul rând, o infrastructură instituțională absolut necesară, fără de care nici procedurile, nici rezultatele nu ar fi considerate valide (necesitatea apartenenței la o comunitate științifică, investită cu autoritate într-o mai largă rețea profund imersată în realitatea economico-politică).

Se impune și o ultimă întrebare ce, într-o cheie realistă, ar putea putea estompa sau, plusând, chiar rezolva tensiunea dintre polii acestui binom: „Nu s-ar dovedi oare mai productiv și mai fidel din punct de vedere epistemic un demers prin care, în locul postulării unei obiectivități mereu-transcendentă sau a unei opțiuni ce valorifică solipsismul, să se marcheze debutul reconfigurării obiectivității per se, o reconstrucție care să dea seama de toate aspectele reale ale problemei și să se dezică în mod hotărâtor de ingraturul statut de garant ideologic al vreunui grup (social, politic sau cultural) partizan?”.

Anthropological Enlightenment?

Periplul amețitor și deconcertant prin care sociologia încearcă în mod învederat să își depășească condiția de știință ideografică („soft science”, o știință ce adeseori se rezumă exclusiv la palierul bazal al descrierii evenimentțialului empiric) nu este unul singular. Și antropologia – știința ce își propune să studieze în mod global, comparativ și multidimensional Omul, umanitatea acestuia – se află, la rândul ei, într-o

postură similară umanității. În antropologie, ca și în sociologie, cercetătorului i se cere să disocieze în mod drastic între suma experiențelor personale și actul de cunoaștere. Faptul că cercetătorul este simultan subiect și obiect al propriei cunoașteri⁴ este o gravă transgresare a scopului și a notelor definitorii ale obiectivității, așa cum este ea actualmente definită: o instanță exterioară conștiinței omenești și independentă de aceasta.

O astfel de sfidare creează o dilemă elementară: fie acceptăm necesitatea reinterpretării obiectivității pornind de la faptul că orice raportare la Celălalt implică numeroase medieri simbolice și operații cognitive precum reprezentarea, memorarea, actualizarea, categorizarea, raționalizarea, textualizarea (asumarea unor limite), fie abandonăm pretențiile de științificitate ale antropologiei, respectiv sociologiei, așa cum sunt ele actualmente definite.

Am fi complet naivi să credem că sensul propriu cu care a fost investită obiectivitatea în decursul timpului a fost unul lipsit de urmări, consecințe, reacțiuni în concreto. În urmă cu două secole, pictorul spaniol Francisco de Goya scria pe una dintre picturile sale: „Somnul rațiunii naște monștri”. Nimic mai adevărat. Totuși, ar fi interesant de urmărit modul în care imperiul obiectivității, înțeles ca somn al subiectivității, naște și el hidre, gorgone, titani, balauri și alte creaturi malefice plăsmuite de imaginarul/mentalul colectiv.

Întrucât nu dorim să cădem pradă unui patetism estetic, considerăm indispensabilă numirea câtorva dintre gorgonele născute dintr-un obiectivism dezechilibrat. Hiperbolizarea, apoteotizarea și, în cele din urmă, ridicarea obiectivității la rang de adevăr ultim a deschis drumul a ceea ce putem monstruoșități coloniale: utilizarea datelor obținute în urma analizelor craniometrice⁵ drept argument al superiorității rasiale;

⁴ În științele sociale, „cercetătorul este de aceeași esență cu obiectul cercetat, în cazul realității sociale el face parte chiar din ea” (Dimitrie Gusti, „Opere”, vol.I., Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, p.443)

⁵ Craniometria este acea parte a antropometriei care se ocupă cu măsurarea și indexarea dimensiunilor craniului și a altor indici cranieni.

narativa „primitivului” iliterat, o „relicvă vie”, un ins „fără istorie”; propaganda „sălbaticului fără suflet”; asumarea de către Occidental a poziției de „Civilizator”, de „Mântuitor”, de „Stăpân suveran”. Monstruozițiile coloniale au fost succedate de o seamă de atrocități postcoloniale: darwinismul social (obsesia „Omului nou”) și forma radicalizată a acestuia: eugenia⁶. Cel mai grăitor moment al devenirii antropologiei ca „știință” autonomă este legat în mod indisolubil tocmai de această retorică colonială.

În ultimele decenii, în antropologia modernă, cu ecouri în cea postmodernă, a devenit cutumiară plasarea între ghilimele a unor termeni precum „sălbatic”, „arhaic”, „înapoiat”, „necivilizat”, prin acest lucru căutându-se a se conferi demnitate acelor populații pentru care acești termeni aveau funcția de referent (crow, apași, zulu, masai, papu-ași, populații din Insulele Trobriand, Samoa, Haiti, Hawaii ș.a.m.d). Cel puțin la nivel textual, ghilimelele au menirea de a răscumpăra in justiția taxonomică și realitatea profund subversivă din spatele acesteia. Antropologia avea inițial menirea de a face „sălbaticul” inteligibil și, deci, manevrabil, manipulabil, utilizabil, de a-l transforma într-un simplu apendice de producție. Astfel, putem observa cum obiectivitatea a constituit pilonul justificator central al ideologiei colonialiste.

Prima paradigmă coerent articulată și acceptată în istoria antropologiei a fost aceea a evoluționismului. La baza paradigmei evoluționiste stă prototeoria dezvoltării unidirecționale, progresive și necesare a tuturor societăților de pe glob. Menirea umanității este redusă, în spiritul acestei paradigme, la trecerea prin trei stadii succesive („perioade etnice”): „sălbatic – barbar – civilizat”⁷. Cine a atins privilegiatul stadiu

⁶ Eugenia ia forma unei teorii care postulează ameliorarea calităților biologice ale populațiilor umane prin instrumentalizarea unor măsuri genetice (de pildă, alegerea părinților potrivit zestrei genetice și a statutului socio-economic, interzicerea procreării în rândul populației sărace etc.), folosită cu precădere în triumphiul experimental sovieto-fascisto-nazist.

⁷ Stadii teoretizate de Lewis H. Morgan (1877) în „Ancient Society or Researches in the Lines of Human Progress from Savagery through Barbarism to Civilization”, London: MacMillan&Company.

al civilizației? Occidentalul, bineînțeles. El, colonizatorul, este cel abilitat să îndrume celelalte societăți „sălbatică” (baza inferioară a schemei evolutive) sau „barbare” (stadiu evolutiv intermediar) către complexitatea, dinamismul și plinătatea civilizației.

În spiritul aceleiași obiectivități, schema europocentristă stabilește o seamă de opoziții binare; în termeni istorico-geografici se pune problema existenței unui centru și a mai multor periferii. Centrul este evoluat, iar periferiile, urmând același fir argumentativ, sunt gradual inferioare. Prin apelul constant la astfel de opoziții se justifică întregul Weltanschauung colonial, a cărui țință constantă a fost orchestrarea, uneori subtilă, alteori violentă, a unui parcurs potrivit căruia societățile non-centrale (non-europene) trebuie să accepte (spre binele propriu!) idei, comportamente, instituții și tehnologii europene: *„Evoluționiștii privesc către primitivi cu o anumită «voință de nerecunoaștere», cum ar numi-o Foucault: primitivii nu interesează ca atare, în sensul unei umanități alternative, ci ca prezențe fosile ce confirmă o schemă istorică”* (Troc, 2006:240).

Eurocentrismul epistemic ce a marcat debutul antropologiei ca știință autonomă (vezi supra) va fi reluat, în perioada imediat următoare Celui De-al Doilea Război Mondial, sub forma neoevoluționismului. Asistăm la o febrilă polemică asupra pozitivismului, Marshall Sahlins și Leslie White pledând pentru un discurs antropologic de factură organicist-pozitivistă, contrar liniei de gândire interpretativist-simbolică promovată de Clifford Geertz, Victor Turner și David Schneider.

În anii '60, *Positivismusstreit* (spațiul cultural german creează chiar un termen-specific, menit să evidențieze tensiunea dintre cele două tabere epistemologice, pozitiviști versus non/antipozitiviști), conduce la fragmentarea antropologiei într-o pleiadă de discursuri antipozitivistice. Ne-am aștepta ca antropologia contemporană să manifeste o hipersensibilitate exhaustivă, atât față de multitudinea unităților culturale, inconmensurabile, deci imposibil de ierarhizat, cât și vis-à-vis de o viitoare resurgență a ontogenezei europocentriste. Dihotomii precum:

„centru-periferie”, „sincronic-asincronic”, „avansat-subdezvoltat” continuă să structureze la nivel ideatic și textual imaginarul științific, postulând încă o dată locul și rolul privilegiat al occidentalului în raport cu non-occidentalul. Realitatea la care face trimitere suita dubletelor noționale antagonice nu este menită să frapeze sau să violenteze, fiind prezentată ca un element natural, internalizat, de la sine înțeles (*taken-for-granted*) al lumii sociale contemporane. Într-o cheie de interpretare postcolonialistă, textualizarea se face de așa manieră încât, prin utilizarea unor termeni aparent neutri, academici, echidistanți, această ierarhizare participă la crearea unei iluzii de *fairness*, de non-partizanat și *political correctness*.

„A claim to objective knowledge is an absolute demand for obedience” (Mendez, Coddou, & Maturana, 1988:170).

Occidentalul a creat pentru sine acest statut hegemonic făcând apel la obiectivitate și științificitate ca mod superior de a înțelege lumea, ce transcede particularități culturale, care altfel ar deforma procesul de cunoaștere. În poziția sa de observator niciodată observat, hegemonul nu este nevoit să demonstreze valabilitatea observațiilor sale. Comportându-se ca un *Deus absconditus*, în dorința sa de a genera un „punct de vedere universal”, translocal, acesta creează ceea ce Santiago Castro-Gómez a definit ca fiind *hubris of zero degrees* – „o perspectivă care încearcă să se articuleze pe sine ca fiind independentă de centrul său cultural și etnic de observație”, menită să „opacizeze locul specific al enunțării” (Gómez, 2008:279).

Obiectivitate reală acum!

Dacă până aici am problematizat obiectivitatea (substanța sa, istoria sa), nu putem să nu propunem o posibilă soluție. La urma urmelor, orice proces deconstructiv legitim trebuie să aibă ca finalitate posibilitatea unui act de creație. De aceea, punem următoarea întrebare: este

obiectivitatea condamnată să rămână un Sfânt Graal, țel cu ardore râvnit al tuturor eforturilor științifice, însă de negăsit, intangibil? Răspunsul pe care îl dăm este, fără echivoc, negativ.

Problema cu care ne confruntăm este de a alege în mod just punctul de pornire. Conform exigențelor ortodoxe, a fi obiectiv înseamnă a fi alocal, transcendent și universal, cu accent pe aceasta din urmă. Înseamnă a privi lumea nu doar de sus, ci de peste tot, în același timp, a fi omniprezent. Dar mai înseamnă și a fi inaccesibil și inscrutabil. Este oare verosimil așa ceva? Mai mult, este acceptabil să vorbim despre inscrutabilitate? Din nou, răspunsul nu poate fi unul pozitiv.

Și atunci, încotro ne putem îndrepta pentru o soluționare echitabilă a dilemei? Cu siguranță nu spre nisipurile mișcătoare ale relativismului. De ce? Pentru că răspunsul relativist este unul facil, insuficient pentru cineva care emite pretenția de a *cunoaște* obiectul asupra căruia își direcționează eforturile și resursele cognitive: toată lumea are dreptate (cu adăugirea diplomatică, esență a corectitudinii politice, „dintr-un anume punct de vedere”). Relativismul și obiectivismul, deși diametral opuse, comit aceeași eroare elementară: cunoașterea pe care o produc și metodele pe care le propun (ca să nu mai vorbim de presuposițiile epistemice de la care pornesc) sunt viciate de pretenția de fi capabile să surprindă totul deodată, *dintr-un punct nedeterminat și indeterminabil*.

Cunoașterea nu poate fi decât, așa cum admirabil arată Donna Haraway, *poziționată, localizată, circumscrisă* – „situated knowledge” (Haraway, 1989). A pretinde altceva este un nonsens. Trebuie, totuși, să nu ne lăsăm antrenați în excесе construcționiste. Nu putem nega rezultatele actelor de cunoaștere dându-le la o parte, sub pretextul că ele nu sunt decât rezultatele unei rețele cauzale socio-istorice. Ca dovadă, legile termodinamicii nu își pierd valoarea de adevăr odată cu descoperirile lui Neils Bohr. Și aici trasăm prima linie directoare în reconstrucția obiectivității: veridicitatea rezultatului unei cercetări nu este dependență de poziția epistemică de pe care se articulează premisele cercetării,

atâta vreme cât concluziile se verifică faptic. Concret, realitatea nu suferă modificări funcție de înclinațiile agentului cunoscător. Fie că acesta alege să emită pretenții de universalitate sau nu, este relevant doar faptul că descoperirea/concluzia își găsește confirmarea în practică, în acea instanță particulară. Orice investigație are un punct de origine. A fi obiectiv înseamnă, pentru noi, a dori și a fi capabil să dai seama de acel punct de origine, a-l admite ca și constituent organic al demersului.

Primul lucru care se cere, deci, în plan practic, este ca omul de știință să înceteze să joace rolul „agentului neutru” și să fie conștient exact *de unde* (a se citi „de pe ce poziție”) produce rezultatele pe care le produce, ba mai mult, această conștiență trebuie să fie oficială, nu doar informală. El nu devine (fie și temporar) „cu totul altcineva” odată ce îmbracă halatul alb (indiferent dacă înțelegem aceasta în sensul propriu – cazul, să zicem, al chimistului, sau la figurat – cazul antropologului în teren, căruia i se cere o sterilizare cognitivă).

Al doilea pas îl constituie recunoașterea faptului că o cunoaștere parțială este suficientă atâta timp cât poate fi validată empiric. Asta deoarece cunoașterea este, după cum atestă istoria științei, un proces emergent. De aici și inevitabilitatea caracterului ei de rezultantă a multiplilor factori socio-culturali. A cere finalitate într-un cadru emergent nu poate fi decăt o încălcare flagrantă (și, în cadrul academic, chiar frapantă) a logicii celei mai elementare. Nu este nevoie să cerem de la noi înșine transcendență, doar fapticitate. Moderația, iar nu acuitatea semantică, este semnul care distinge obiectivitatea de partizanat. Vom explicita. Orice construct lingvistic are limite inerente în ce privește: a) capacitatea de a surprinde o stare de fapt și b) de a face acea stare de fapt inteligibilă pentru *un altul*.

Fidelitatea cu care un fenomen este descris are cu siguranță un rol crucial în producția de cunoaștere, însă este departe de a fi și suficientă. Ea trebuie dublată de voința explicită de a înfrunta deschis marja de inexactitate a descrierii fără a trage, prin aceasta, concluzia eronată că

adevărul ar fi, de fapt, inaccesibil, fiind posibile doar aproximări ale acestuia. Moderație mai înseamnă, în acest context, conștientizarea particularității descoperirii. Dacă, așa cum arată Lakatos, este imposibil a trage concluzii universal valabile dintr-o sumă finită de date (și vorbim întotdeauna de o sumă finită), nimic nu ne împiedică, totuși, să admitem fără rezerve că eforturile noastre dau rezultate ce sunt valide acolo și atunci, cu posibilitatea unei generalizări circumspecte.

Știința a fost, dintru început, dominată de un caracter vizionar. „Sapere aude!”, spunea Kant. Este moderația compatibilă cu îndrăzneala? Aici pledăm pentru un răspuns afirmativ. Nu doar că ele pot sta laolaltă, ci ele *trebuie* să coexiste. Moderația fără viziune înseamnă a pluti în derivă, iar viziunea fără moderație înseamnă delir - întocmai absența obiectivității. Însă cel care poate îndrăzni este *subiectul*, în toată particularitatea sa, pulsând de impulsuri volitive. Iar echilibrul dintre „a vrea” și „a fi” este esența raționalității. A dori un lucru și existența acelui lucru sunt plasate, în actul rațional, într-un delicat echilibru, un proces în care acțiunea și observația sunt obligatoriu simultane.

Raționalitatea nu dobândește sens decât prin poziție, prin actualitate, prin concret. Ceva este rațional *pentru cineva, de undeva*, nu în abstract, *per se*. Modurile de a trăi circumscriu modalități de a vedea. Iar percepția nu este niciodată „de nicăieri”, decorporalizată. Rațiunea, și deci obiectivitatea, nu pot fi decât corporale. Iar între corporalități există legături, părțile putând să se raporteze una la cealaltă și, astfel, să comunice. Omniprezența nu lasă loc pentru relaționare și, deci, nici pentru comunicare. Unde nu există relaționare nu există responsabilitate, iar rațiunea și iresponsabilitatea sunt noțiuni antitetice.

Încheiere

Ne-am străduit să arătăm limitările obiectivității mecanice. Am vazut cum, departe de a fi capabilă să ducă la o mai buna înțelegere a lumii, aceasta, asumând un caracter non-corporal, nu poate decât să decorporalizeze orice examinează, prin aceasta distorsionând obiectul

investigației sale, pe care îl rupe din contextul atât de vital însăși constituției și existenței sale. Ochiul, prin excelență, nu dispune de un cadru referință propriu și, de aceea, nici de capacitatea de a relaționa. De aici, gravele erori la care activitatea sa este susceptibilă. Rezolvarea rezidă în a plasa acel Ochi în contextul unui chip - un chip uman, însetat după real, capabil de autocritică, responsabil.

Bibliografie:

- Chakrabarty, D. (2000). The Idea of Provincializing Europe. În *Provincializing Europe. Postcolonial Thought and Historical Difference* (pp.1-46). Princeton: University Press.
- Daston, L., & Peter Galison, P. (2007). *Objectivity*. New York: Zone Books.
- Gomez, S.C. (2008). (Post)Coloniality for Dummies: Latin American Perspectives on Modernity, Coloniality and the Geopolitics of Knowledge. În Moraña, M., Dussel, E.D., Jáuregui C.A. (Eds.) *Coloniality at Large: Latin America and the Postcolonial Debate* (pp.259-285). Durham: Duke University Press.
- Haraway, D. (1989). Situated Knowledges: The Science Question in Feminist and the Privilege of Partial Perspective. În *Feminist Studies*, 14(3), 575-599.
- Harding, S. (1993). Rethinking Standpoint Epistemology: What is Strong Objectivity?. În Linda Alcoff and Elizabeth Potter (Eds.) *Feminist epistemologies*. New York: Routledge.
- Kuhn, T.H. (2008). *Structura revoluțiilor științifice*. București: Humanitas.
- Lakatos, I. (1978). The Methodology of Scientific Research Programmes. În *Philosophical Papers, Vol. I.*, 8-93. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mendez, C, Coddou, F. & Maturana, H. R. (1988). The bringing forth of pathology. În *The Irish Journal of Psychology*, 9, 144-172.
- Petrovici, N. (2010). Corrupt Knowledge and the Quest for Objectivity: A Critique of the Romanian Positivist Sociology. În *Studia Sociologia*, 55(1), 222-238.
- Steinmetz, G. (2005). Positivism and Its Others in the Social Sciences. În Steinmetz, G. (Ed.) *The Politics of Method in the Human Sciences: Positivism and Its Epistemological Others* (pp.1-56). Durham: Duke University Press.
- Troc, G. (2006). *Postmodernismul în antropologia culturală*. Iași: Polirom.

Aproprierea sferei private și corporalizarea dominației. Politicile pronataliste din România ceașistă¹

Elena Chiorean

Rezumat: Această lucrare vizează întocmai modul în care politicile pronataliste din România comunistă au modelat dinamica public-privat, producând permeabilizarea frontierei dintre corpul individual și corpul politic. În prima parte a studiului voi reda, pe scurt, parcursul legislativ al acestor politici, urmând ca, mai apoi, să abordez problematica relației dintre corp și putere, înțelegând atât ca dominație construită social între diverse categorii, cât și ca dominație instituționalizată. Cea de a doua parte va fi consacrată strategiilor de subminare a celei din urmă, examinând practicile informale ca forme de rezistență socială.

Introducere

Formele de guvernare și-au îndreptat mereu atenția înspre obiectul lor prezumtiv: populația, indiferent de manifestările concrete ale raportului dintre aceasta și teritoriu, raport care a devenit din ce în ce mai transparent pe măsură ce conceptul „cetățeniei” a fost mai clar definit. Odată cu circumscrierea unor „state naționale”, conexiunea dintre individ și stat va fi amplificată, prin anexarea unei noi modalități de identificare a celui dintâi, în termenii apartenenței sale naționale. Astfel, are loc o fluidizare a identității individuale, care va fi o sursă a disensiunilor puterii, generate de conflictul dintre sfera intimă, privată și cea publică, care se va finaliza adeseori printr-o acaparare a primei de către cea din urmă.

¹ Lucrare de cercetare susținută la Facultatea de Istorie și Filosofie, în iunie 2013.

Cu atât mai mult va fi această dinamică specifică socialismului, care a coordonat o luptă manifestă în scopul controlului vieții cotidiene, prin politicile sale intruzive, inițiate pe fundamentele unei raționări care pornește, în numeroase cazuri, de la un complex de premise fictive, parte a unei imagerii „hiperreale” a realității. Cazul politicilor pronataliste implementate în epoca ceaușistă ilustrează întocmai această tentativă de apropiere a sferei private, care operează în două maniere distincte. Pe de o parte, la nivelul discursiv, se apelează la identitatea națională a indivizilor, vizând resemnificarea identității prin acest cadru și redefinirea lor ca unități vitale ale unui „corp politic” care trebuie să subziste, fără a ține cont de interesele particulare. În măsura în care practicile reproductive individuale determină „anduranța” corpului politic, corpul individual trebuie să fie aservit acestuia. Pe de altă parte, datorită divergenței intereselor, statul uzează de diverse forme de coerciție, care vor suscita o scindare a sinelui, finalizată cu coexistența unui sine privat și a unuia public. Sinele privat va fi înscris într-un corp docil, asupra căruia tehnicile disciplinare ale puterii au avut ca efect o auto-cenzură constantă. Acesta, însă, construiește un sistem al rezistenței, fundamentat pe un ansamblu de practici informale, a căror „plasă de siguranță” este furnizată de rețelele sociale în care indivizii sunt angrenați.

Politicile pronataliste în România comunistă. Repere socio-istorice

În contextul postbelic, în care România, la fel ca și statele occidentale, era caracterizată, din punct de vedere demografic, de rate reduse ale natalității și mortalității, precum și odată cu legiferarea accesului la avort din Uniunea Sovietică (în 1955), a fost adoptată, după acest model, o politică liberală în ceea ce privește reproducția. Astfel, în 1957, avortul este dezincriminat în România, fapt explicabil prin preocuparea elitelor politice pentru dezamorsarea tensiunilor sociale din această perioadă. Reducerea drastică a ratei natalității, a sporului natural, deci implicit a capacității de înlocuire a populației, care s-a produs în următorii ani, a

fost pusă pe seama liberalizării avortului – în special datorită faptului că avortul era una dintre cele mai larg utilizate metode de planificare familială, datorită absenței mijloacelor contraceptive alternative, dar și a educației privitoare la reproducere – iar reacția majorității statelor din Europa de Est a constat în implementarea unor măsuri pronataliste explicite. Mai mult decât celelalte state, România s-a confruntat cu o serie de prevederi vehemente ale prohibiției avortului, dinamica demografică constituind o preocupare centrală a statului, pe întreg parcursul regimului socialist (Doboș, 2010:24-32). În consecință, în 1966, în urma studiilor publicate de *Comisia de studiu a măsurilor privind îmbunătățirea sporului natural al populației* (înființată în același an), este adoptat Decretul 770, prin care, cu foarte puține excepții (printre care se numără și pericolul iminent pe care îl reprezintă sarcina pentru femeie, vârsta de peste 45 de ani a acesteia, sau numărul de copii necesar pentru a fi legitimă o întrerupere de sarcină – patru), întreruperea de sarcină este interzisă. În același timp, toate solicitările pentru avort vor fi analizate și soluționate de către o comisie medicală constituită în acest scop, prevedere care se va păstra până în 1989 (*op. cit.*, 126-132, 157-8). Vârsta minimă pentru permiterea efectuării avortului fără alte condiționări a fost diminuată la 40 de ani, prin Decretul 53 din 1972 – decizie motivată de constatarea apariției unor probleme medicale la sarcinile femeilor care depășesc această vârstă și augmentarea incidenței mortalității în cazul lor – alături de alte câteva prescripții. Doi ani mai târziu, în contextul preparativelor pentru Conferința Mondială a Populației, care urma a se desfășura la București – și, astfel, a necesității unor noi forme de legitimare a politicilor pronataliste – vor fi aduse noi completări ale Decretului 770/1966, printre care cele mai notabile sunt cele privitoare la activitatea comisiilor medicale, care vor include câte un reprezentant al Ministerului de Interne și al Procuraturii, prevedere prin care se intensifică supravegherea cadrelor medicale (*op. cit.*, 167-172). Toate aceste măsuri, precum și controlul populației și al medicilor – ca intermediari

între aceasta și stat – sunt înăsprite și mai mult în 1985, odată cu adoptarea Decretului 411, care, între altele, restabilește vârsta minimă pentru un avort legal la 45 de ani, iar numărul minim al copiilor născuți și aflați în îngrijirea femeii care dorea o întrerupere de sarcină, la cinci. Însă, paradoxal, „pe măsură ce legislația devine mai restrictivă numărul întreruperilor ilegale de sarcină este în continuă creștere” (*op. cit.*, 187). Acest fapt devine explicabil printr-o privire analitică asupra raportului dintre ordinea formală și practicile informale, chestiune pe care o voi aborda puțin mai târziu.

Corpul și relațiile de putere. Corporalizarea dominației

De-a lungul istoriei, corpul² a fost întotdeauna unul dintre recipientele cele mai rezonante ale relațiilor de putere, datorită funcției sale de mediator între subiectivitate și mediul exterior. Mai mult decât atât, maleabilitatea sa l-a transformat într-o proiecție a realității sociale, într-un punct de joncțiune al sinelui și al *Alter*-ului, un locus al reificării socialului. Corpul, subiect al interogației perpetue – și, astfel, nucleu al oricărei metanarative³ – poate fi conceptualizat ca spațiu de reflexie, circumscris organic, în care intenționalitatea individuală [*agency*] sau, altfel spus, *sinele*, și societatea converg. Acest raport de superpoziție este cel care facilitează reprezentarea unei ordini sociale particulare ca fiind legitimă, fundamentând cristalizarea sa și, prin aceasta, caracterul inflexibil al structurii sale. Legitimitatea realității sociale este, așadar, produsă printr-o reevaluare constantă a coincidenței sale cu individualitatea subiectivă și, desigur, de constatarea concordanței dintre cele două. Pe

² În scopul facilitării analizei teoretice, discuția care urmează asupra corpului păstrează, în substrat, conceptul de „corp” ca ideal tip, așa cum a fost acesta definit de Weber. Reprezentările sociale asupra sa nu pot fi nicidecum tratate ca unitare, căci fiecare cultură operează în mod distinct cu acest concept. Este necesară păstrarea în vedere a faptului că această metodă analitică va persista pe întreg parcursul lucrării.

³ Acest concept este preluat din lucrarea „Condiția postmodernă” a lui Lyotard (1979), cu sensul de viziune exhaustivă asupra existenței și realității sociale, care are capacitatea de a produce semnificație.

de altă parte, acțiunile transformative care vizează corpul sunt impulsionate de reprezentările sociale asupra sa și de modalitățile în care este definit, raportate la poziția specifică pe care o ocupă în spațiul social. În acest sens, nu se poate vorbi despre un „corp”, ci despre o multitudine de „corpuri”, care, interconectate, catagrafiază realitatea socială. Fiecărei categorii îi este atribuită o imagine particulară – fie cea dezirabilă, fie cea concepută ca „dispoziție”, cea de a doua vizând efectele concrete ale categoriei sociale asupra corpului, i.e. încorporarea practicilor sociale – care însumează coordonatele deprinderilor sociale ale clasei⁴ respective. În consecință, s-ar putea afirma că poziția unui individ în structura socială se înscrie în corp, modelându-l.

În același timp, relațiile sociale sunt, în cea mai mare parte a lor, create prin instituirea unor contingente corporale, care constituie tot atâtea *shortcut*-uri deliberative. Mai exact, în cazul interacțiunilor cotidiene care depășesc sfera relațiilor sociale primare (cele din cadrul grupurilor primare, spre exemplu grupul familial), percepția imediată a corpului celuilalt activează un anumit set de acțiuni și reprezentări, prestabilite, care furnizează un anumit grad de previzibilitate, permițând consolidarea anticipației sociale. În același cadru, interacțiunea respectivă va fi transpusă într-o condiționare categorială, care îi va determina forma. Așadar, corpul poate fi conceptualizat ca o etichetare socială reificată a sinelui. Privind astfel relația dintre corp și social, este limpede că modelarea realității sociale va fi nevoită să treacă prin corp, în mod deliberat – fără, însă, a omite consecințele colaterale – iar acesta din urmă, docil, ori docilizat, devine o materializare a ordinii proiectate asupra sa, obiectivând-o. Una dintre mizele centrale ale elitelor politice

⁴ „Clasa” socială nu este utilizată aici în sensul pe care i-l oferă Marx, ci se referă la orice categorie socială, indiferent de criteriile în funcție de care aceasta este definită, preluând, mai curând, sensul lui Bourdieu – fiecărei clase îi este specific un set de practici sociale și de dispoziții, precum și un „habitus” aparte, care, pe de o parte, determină o configurație particulară a acestor practici, producând criteriile de „distanțiere socială” și, pe de altă parte, generează o nouă structură.

este, exceptând cele câteva cazuri singulare în care se urmărește păstrarea *status quo*-ului, schimbarea socială, aceasta fiind unica modalitate prin care acestea ar putea să își construiască legitimitatea. Schimbarea socială, în același timp, va restructura aproape întotdeauna, însă doar parțial, relațiile de putere, atât la nivel politic, cât și societal.

Puterea nu se referă, în acest context, doar la sfera politicului, ci, în speță, la un raport de dominație internalizat, care emerge pe fondul inegalităților din societate și care este fundamentat pe, dar și produce, o anumită configurație a relațiilor dintre diversele categorii. Una dintre cele mai pronunțate manifestări ale puterii este cea care instrumentează corpul, care devine un indicator fidel al poziției în sistemul puterii. În același timp, în măsura în care corpul este și un recipient al realității sociale, fiind, astfel, o entitate relațională și nu una rigidă, unitară, devine instrumentul predilect al puterii. Cu toate acestea, corpul trebuie privit și din perspectiva proprietății: corpul este, în cultura europeană, o proprietate a sinelui, de care acesta are dreptul – care nu poate fi înstrăinat – de a dispune. Desigur, acest drept este strict limitat de normele culturale, însă constrângerile de acest tip sunt cel mai adesea oculte, prin naturalizarea dispozițiilor pe care le produc. Dreptul de posesiune asupra propriului corp este, însă, divizat între individ și stat, iar ponderea pe care o deține fiecare dintre cei doi variază în funcție de calitatea raportului dintre aceștia (spre exemplu, în democrația liberală, acest raport este unul mai lax, ceea ce înclină balanța libertăților care privesc corpul înspre individ), fiind direct proporțională cu corelația dintre sfera publică și sfera privată. Coroborând cele două principii analitice descrise mai devreme – corporalizarea puterii și proprietatea asupra corpului – devine vizibil faptul că fenomenul de dublă apropiere a sa va crea disensiuni între individ și stat și, prin aceasta, caracterul ambivalent al corpului.

Apropierea corpului de către stat. Națiunea ca și „corp politic”

Odată cu construcția statului național și, astfel, cu definirea populației care îi ocupă teritoriul ca „națiune”, ca și „corp politic”, este instituit un nou tip de relație între individ și stat, care presupune primatul identificării individului în funcție de apartenența națională, concomitent cu obliterarea celorlalte identități – în special cele culturale. Acest proces creează un grup heterodefinit ca unitar – cu toate că „omogenitatea” sa este determinată de un singur factor – care, întocmai datorită coeziunii sale interne, are datoria de a se conserva și de a se reproduce. „Cetățenii”, categorie epistemică legitimantă a acestei viziuni, nu mai sunt doar indivizi sau noduri într-o pluralitate de rețele sociale, ci devin „celule” ale organismului național. Această nouă poziție intermediază între cele două entități prin ideea de funcționalitate: fiecărei „celule” îi este atașată o funcție particulară, la care este nevoită să se raporteze în momentul în care acționează. Transgresarea normelor impuse de către stat este resemnificată în termenii eludării rolului conferit, devenind o acțiune îndreptată împotriva „corpului politic”, care are capacitatea de a-i altera echilibrul. Acest concept, al „corpului politic”, pe de altă parte, este cel care justifică implementarea unor măsuri menite, la nivel discursiv, să îl protejeze. Metafora „corpului”, subsumată de conceptul „națiunii”, nu este un simplu subterfugiu expresiv, ci dă seama de un mod aparte de a înțelege dinamica guvernării. Acest corp, ca oricare altul, are „nevoi”, dispune de intenționalitate, este pus în mișcare de o serie de „legi naturale”, care, confruntate în anumite cazuri cu influențe externe nefaste, pot fi perturbate, devenind necesară intervenția prin inginerie socială. Kligman observă același lucru în ceea ce privește conceptualizarea populației: „corpul fizic al poporului era, ca să spunem așa, proprietatea statului socialist și trebuia modelat și transformat în corpul politic al acestuia” (2000/1998, 12). În acest sens, trupul individual este o replică, la nivel micro, a corpului social – care se

transformă într-unul politic în momentul în care este translatat într-un cadru diferit de semnificație: nu cel al societății ca atare, ci acela al transnaționalului.

Statul totalitar, mai mult decât celelalte tipologii statale, uzează de narativa descrisă în rândurile precedente, definindu-se printr-o delimitare riguroasă de ceea ce nu-i aparține. Acesta construiește un discurs etnocentrist, care apelează tocmai la identitatea națională a indivizilor, prin care își clamează suveranitatea: „suveranitate” a statului, „suveranitate” a poporului, cele două fiind interșanjabile, într-o perspectivă a statului-societate. Această tendință etnocentrică este un mecanism de complementarizare a insuficiențelor ideologice, după cum susține și Alexandra Tomiță (2007) atunci când analizează fenomenul protocronist, parte semnificativă a acestei replieri naționaliste: „Protocronismul a fost unul dintre avatarurile mitologiei naționaliste a epocii Ceaușescu, la care regimul a recurs pentru a dobândi o aură de legitimitate, în contextul crizei evidente a societății și a absenței soluțiilor pe care ideologia le-ar fi putut oferi” (p. 318).

În cazul particular al socialismului, această viziune este cu atât mai intruzivă, cu cât discursul ideologic⁵ este construit în jurul ideii de suprimare a inegalității și in justiției, produse de guvernarea claselor dominante. Reversul stării de fapt anterioare poate fi creat doar prin răsturnarea relațiilor de putere, prin înclinarea balanței autorității înspre cei dominați. Însă, paradoxal, datorită poziției structurale a acestora și a faptului că au fost privați de habitudinea auto-guvernării, investirea puterii trebuie să fie amânată, până în momentul în care și-o vor însuși. Aceasta este asumția discursivă care fundamentează paternalismul

⁵ Utilizez conceptul de „ideologie” cu sensul de sistem ideatic eclectic intruziv, care reglementează raporturile inter-individuale și cele ale individului cu realitatea exterioară și care se finalizează cu obiectivarea unei „lumi” particulare. Astfel, „ideologia” nu se referă, în accepțiunea în care o întrebuițez în lucrarea de față, doar la o doctrină politică particulară – socialism, liberalism *et cetera* – ci la orice sistem de gândire care poate fi sau este instrumentat politic (e.g. ideologia proprietății private, ideologia dezvoltării, ideologia performativității etc.).

statului socialist, care își asumă un rol emancipativ, cetățenii săi fiind „tratați ca niște copii care beneficiau de grija (sau de neglijența) părinților lor și, în special, de îndrumarea aspră a tatălui familiei” (Kligman 2000/1998, 40).

„Dezvoltarea”, fie ea economică, socială, politică sau morală, ori de altă natură, nu poate fi atinsă decât printr-o repliere a statului-societate asupra sieși, singura cale prin care își poate dobândi independența, condiție *sine qua non* a emancipării. Acesta a fost unul dintre principiile esențiale ale regimului comunist din România, în perioada autocrației ceaușiste, în care „populația devenea un element strategic ce trebuia disciplinat și manipulat, evident, pentru a maximiza potențialul de dezvoltare al țării” (*op. cit.*, 19). Autocefalia, însă, a fost secondată de un proces de omogenizare internă unidirecționată, i.e. o conjuncție aproape perfectă a sferei publice și a celei private, obținută prin imixtiunea statului în cea din urmă, printr-un proces de „etatizare” a vieții cotidiene. După cum afirmă plastic James Scott, „guvernarea modernă este, în mare măsură, un proiect de colonizare internă, adeseori deghizat, ca în retorica imperială, în ‘misiune civilizatoare’” (2007/1998, 113).

Conceptul de „sferă privată” se referă aici la complexul de aspecte ale vieții sociale ale individului care ies de sub tutela statului, așadar la ansamblul de acțiuni, reprezentări și comportamente culturale nereglementate. Sfera publică, pe de altă parte, poate fi înțeleasă ca domeniu socio-politic, ca spațiu al examinării și deciziei chestiunilor „publice”, i.e. care privesc raportul dintre stat și cetățeni, precum și interrelaționarea acestora, sub cupola identității naționale. Sfera privată devine apanajul statului, fiind instrumentată în beneficiul națiunii⁶, iar individului i se

⁶ Această idee, precum și cele anterioare, au ca referent discursul oficial – fie cel ideologic, fie cel politic – și nu modul în care principiile sale au fost aplicate. Realitatea socială este, desigur, de o complexitate peremptorie, astfel că, de fiecare dată, apare o distanță considerabilă între discurs și „implementare”, conferită atât de duplicitatea elitelor politice, cât și de adaptabilitatea societății, pe de o parte, și de opoziția sa în ceea ce privește schimbarea, pe de alta (ceea ce produce o serie de forme de rezistență).

pretinde concursul la bunăstarea sa, chiar dacă acest fapt presupune dispensarea sa de o mare parte dintre libertățile anterior considerate ca drepturi inalienabile.

Una dintre libertățile implicite, în acest sens, a fost dreptul la reglementarea propriei sexualități, care, însă, nu revenea neapărat femeii, ci se afla în câmpul decizional creat normativ de către cultură, care îl transfera, mai degrabă, bărbatului (Kligman 2000/1998, 168). Totuși, indiferent de relațiile de putere din cadrul familiei – nucleare sau, după caz, extinse – sexualitatea rămânea un aspect al vieții sociale private, îndepărtat de privilegii stăruitoare ale statului. În pofida acestui fapt, odată cu instaurarea regimului comunist, reproducția este detașată de sfera privată și devine o problemă de natură publică, fiind permutată în domeniul discursiv al corpului politic. Astfel, concomitent cu procesul de indigenizare – sau, altfel spus, de închidere, de repliere a statului – și, totodată, în tentativa de a atinge independența națională, are loc un transfer al unora dintre „funcțiile” (această tendință înspre utilitarism, precum și ideea conform căreia corpul poate fi „util”, i.e. instrumentabil, presupun existența unui obiectiv predefinit, care îl transcede, principiu naturalizat care permite instituționalizarea corpului politic ca atare și reprezentarea individului ca unitate elementară a acestuia, care are datoria de a-și executa funcția în beneficiul națiunii) corpului înspre câmpul superior de semnificație, mai exact cel al națiunii. În alte cuvinte, forța de muncă și capabilitatea reproductivă, cele două funcții esențiale ale sale, vor fi puse în slujba dezvoltării. În ceea ce o privește pe cea dintâi, societatea socialistă poate fi descrisă sub forma unei rețele productive, în care fiecare actant ocupă o poziție nodală, auto-definindu-se și fiind hetero-definit în funcție de acest criteriu. Autoidentificarea sa în acești termeni aparține, însă, „sinelui public”, despre care voi vorbi puțin mai târziu.

Identitatea individului de muncitor, calitate care înglobează orice tip de activitate productivă, surclasează oricare altă modalitate de

identificare socială, fiind transvalorizată. Centralitatea muncii se datorează, mai mult decât dimensiunii doctrinare, eforturilor de edificare a unei organizări economice particulare, care să configureze condițiile propice ale obținerii independenței, care nu poate fi atinsă decât printr-o autosuficiență economică. Prin urmare, în acest cadru al supravalorificării producției, identitatea de gen este întrucâtva obscurizată⁷, în măsura în care cea de a doua funcție corporală – și care se concretizează într-un principiu de diferențiere între femei și bărbați – este tradusă în parametrii activității productive. Această idee este statuată și de Kligman, care afirmă că „pe măsură ce a crescut preocuparea statului pentru statisticile demografice, rolul femeilor ca muncitori socialmente productivi a fost pus în umbră de rolul de muncitori socialmente reproductivi” (2000/1998, 125). Egalitatea de gen, ca politică asumată, ar putea fi interpretată, în acest context, ca o modalitate de transpoziție ideologică a obiectivelor economice, care, pentru a fi realizate pe deplin, necesitau suplimentarea forței de muncă. Aceeași rațiune se află și în fundalul suprimării discursive a *gender*-ului, datorată irelevanței sale în procesele economice. Astfel, cele două categorii sociale – femeia și bărbatul – devin „cetățeni”, care își pierd semnul⁸ diferențial în fața puterii, al cărei subiect sunt ambele, nediscriminatoriu. „Femeile și bărbații erau comuniști egali” (Kligman 2000/1998, 142). „Cetățenia” este definită, mai apoi, nu doar ca apartenență națională, ci și în termenii transferului celor două funcții dinspre individ înspre stat, în special a forței de muncă.

⁷ Reamintesc faptul că aceasta este o abstracțiune ideologică și nu un exercițiu descriptiv al realității empirice.

⁸ Conceptul de „semn” este utilizat aici în sensul pe care i-l atribuie Baudrillard, anume cel legat de consum. În contextul dat, acest „semn diferențial” ar face trimitere la interacțiunile legitime, care presupun un consum al *gender*-ului.

Duplicitatea și dedublarea sinelui. Forme de rezistență

Politicile pronataliste aplicate de Ceaușescu aparțin aproprierii sferei private și produc o diastază a identității sociale, care se divide între o manifestare publică și una privată, devenind, în consecință, duplicitară. Kligman realizează o analiză demnă de atenție a acestei duplicități, definind-o astfel: „Duplicitatea a devenit un mod de comportament comunicativ; a minți cu bună știință ajunsese o practică obișnuită. Fiecare din aceste comportamente era o formă caracteristică de dedublare, întreșind împreună firele complicității. (...) În contextul României lui Ceaușescu, dedublarea se referea în general la reprezentări distincte ale sinelui: un sine public, care afișa o atitudine conformistă în vorbire și comportament, și un sine privat, retras uneori în adâncimile ființei pentru a putea conserva un sîmbure de gândire liberă” (Kligman 2000/1998, 24).

Această „dedublare” a sinelui poate fi explicată prin analiza dinamicii relației dintre formal și informal, dintre ideologie și societate, care îmbracă o formă particulară în socialism. Statul socialist, ca stat autoritar, s-a autopozitionat într-un raport de juxtapoziție relativ la societate, producând o structură matriceală plurivalentă, căreia i-a fost atribuită funcția de a crea o serie de spații interstițiale, care să funcționeze ca generatoare ale „permeabilității” sociale. Aceste spații urmau a fi ocupate de agenții aparatului statal, care, printr-un ansamblu de poziții strategice, au determinat emergența unei rețele sociale în care statul și societatea se intercalează la fiecare nivel, favorizând apariția unui sistem de pârgșii de control și supraveghere, prin care a fost instituit un nou tipar al dominației. Punctele nodale ale acestei structuri intruzive sunt, ele însele, definite prin dualitate, în măsura în care aparțin atât societății, cât și „metasocietății”, înțeleasă ca o conformație transcripțivă a primeia, dar care o transcede, cu scopul de a o modela. Cea de a doua ar putea fi explicată în termenii unei „hiperrealități” – în sensul lui

Baudrillard – a unei simulări de ordinul trei, care se află în afara realității, a cărei funcționalitate o depășește (în sensul că întreaga ideologie pe fundamentele căreia a fost construit acest aparat statal, precum și cea mai mare parte a politicilor sale, au pornit de la un model teoretic rupt de realitate, investit cu o falsă funcționalitate – una care servește nu societății, ori sferei politice, ci propriei ficțiuni empiricizate). În concordanță cu această idee, Kligman observă faptul că „pentru Ceaușescu și regimul lui, retorica oficială a devenit mai reală decât realitatea însăși (adică decât acele condiții verificabile empiric)” (2000/1998, 46). Același cadru hiperreal poate oferi o explicație pertinentă a dedublării, care a fost produsă întocmai de divizarea realului. Așadar, un sine privat care corespunde realității sociale anterioare și un sine public, modelat în conformitate cu proiecția sa hiperreală. Complicitatea s-ar referi, în acest context, la adoptarea duplicității ca strategie socială sau, altfel spus, la resemnificarea realității pe cele două paliere distincte – ordinea „reală”, pe de o parte, și ordinea impusă, construită discursiv. O complicitate, deci, nu doar între indivizi, ci și între „cetățeni” și stat, prin care cel din urmă guvernează sineitățile publice, însă arareori este suficient de pătrunzător încât să le atingă pe cele private.

Faptul că socialismul, prin politicile aplicate, a asediat anumite dimensiuni ale vieții cotidiene, modelându-le prin coerciție, este, desigur, incontestabil – acesta fiind și cazul practicilor reproductive. Cu toate acestea, la fel de neîndoielnică este și internalizarea anumitor principii ale sale, care a pus bazele unui fenomen al auto-cenzurii. Însă aceasta, tocmai datorită sciziunii identitare, a fost sedimentată doar într-una dintre cele două identități, cea publică. Corpul, ca „obiect și scop al puterii” (Foucault 2005/1975, 174), este unul docilizat, adică unul „care poate fi supus, utilizat, transformat și perfecționat” (*ibid.*), aservit disciplinării, ca urmare a imergenței aparatului de supraveghere comunist în societate. Disciplina este originată în acest mod particular de organizare a coerciției, fundamentat pe principiul certitudinii supravegherii de

către putere, care își face simțită prezența tocmai prin lipsa sa de vizibilitate, consolidând un tip aparte de control, întemeiat pe principiul panoptismului (analiza lui Foucault, 2005/1975 – în acest sens, este una realmente meritorie). Acest fapt, la rândul său, generează un complex de tipare comportamentale individuale și colective, dar care nu sunt altceva decât un conformism superficial, i.e. al sinelui public, aproape în integralitate separat de cel privat. Disciplina, pe de altă parte, nu este un aparat sau o instituție, ci un tip de putere, care însumează un ansamblu de tehnici prin care va fi implementată. Totuși, nu trebuie omisă eventualitatea instituționalizării sale, care, de altfel, s-a concretizat în socialism (spre exemplu, prin diversele forme de „reeducare”, care își asumașă un rol corectiv, prin intermedierea unor tehnici disciplinare). Societatea comunistă ar putea fi înțeleasă ca o „societate disciplinară” (*op. cit.*, 273) sau, mai acurat, o societate cvasi-disciplinară, în măsura în care această formă specifică a dominației impietează doar una dintre manifestările sinelui.

Politicile pronataliste ale regimului ceaușist nu au uzat, însă, de tehnicile disciplinare, ci au fost, mai curând, o „desfășurare de forțe”, apelând la coerciție. Acestea au aparținut tentativei de apropiere a sferei private, după cum spuneam mai devreme, vizând, în particular, practicile reproductive, iar „primul semn al transformării corpului femeii într-un instrument a apărut odată cu Decretul 770 din 1966, care interzicea avortul în aproape toate împrejurările” (Kligman 2000/1998, 30), ca și modalitate de influențare a trendului negativ al ratei natalității. Mai exact, în 1996, numărul mediu de copii al unei femei era de 1.9, ceea ce nu asigura nici măcar înlocuirea simplă a populației (Doboș 2010, 30). Această măsură este fundamentată, însă, pe o inferență eronată, care stabilește un fals raport de cauzalitate, și anume cel conform căruia prohibiția întreruperii de sarcină ar determina creșterea ratei natalității, ceea ce ignoră celelalte criterii ale planificării familiale pe care cuplurile le iau în calcul, cu o pondere importantă în decizia finală, precum

micro-economia familială (Kligman 2000/1998, 64). Acest raționament s-a dovedit a fi unul greșit, în perioada următoare adoptării decretului, în care, după un „boom” temporar al natalității – la finele anului 1967, rata natalității atinge valoarea de 38‰, iar sporul natural se triplează (Doboș 2010, 163) – aceasta a reluat tiparul său descendent anterior (Kligman 2000/1998, 79). Interzicerea avortului poate fi conceptualizată ca manieră aparte de a impulsiona o resemnificare a corpului feminin în termenii productivității și, într-o altă dimensiune, ca deviere a reprezentării acestuia înspre identitatea națională, prin politizarea sa. Funcționalizarea trupului, care va fi privit prin filtrul capabilității sale reproductive, este relevantă și de legiferarea cazurilor în care copiii sunt absenți. În acest sens, prin legea 1 din 1977, toate persoanele, cu vârsta peste 25 de ani, care se regăsesc în această situație, indiferent de statutul marital, sunt nevoite să achite o taxă, care să „egalizeze contribuția socială” (*op. cit.*, 84).

Revenirea ratei natalității la valorile sale anterioare decretului dă seama de caracterul de adaptabilitate socială a indivizilor, care au reușit, în scurt timp, să construiască o serie de strategii de rezistență, prin care au redobândit controlul asupra vieții private. Aceste mecanisme de ajustare la schimbare aparțin unui pattern cultural universal, și anume cel fundamentat pe „mētis” (concept dezvoltat de James Scott, cu sensul de cunoștințe și practici locale contextuale, bazate pe experiență). Mētis-ul este generat, așadar, prin practică, dar una ce presupune o capacitate de adaptare continuă la mediul fizic și social aflat în schimbare și care se adecvează la dinamicitatea celor două. Acest tip de cunoaștere presupune o serie de subtilități care nu se pretează transmiterii orale sau scrise și pot fi însușite de către actori doar prin experiență practică nemediată. Mētis-ul, ca ansamblu de cunoștințe contextuale, localizate, se opune cunoașterii generale, instrumentalizată de către stat în proiectele sale de inginerie socială. Cunoașterea de tip mētis se opune celei de tip *techné*, tehnice, care ar fi una generală, fundamentată pe deducția logică bazată pe premise universale și, totodată, independente

de context. Ceea ce determină utilitatea acestui tip particular (și particularist) de cunoaștere este caracterul imprevizibil al realității (Scott 2007/1998, 395-402). Astfel, ordinea socială proiectată formal, menită să o substituie întru totul pe cea existentă, nu poate subzista – în sensul funcționalității – independent de cea "informală". Întotdeauna apare un complex de strategii informale care o subminează, dar fără de care aceasta nu ar fi sustenabilă. După cum observă Scott, „cu cât se aspiră și se insistă mai mult asupra unei microordini decretate oficial, cu atât va crește amploarea practicilor neconforme necesare susținerii acelei ficțiuni” (*op. cit.*, 315). Cazul României ceaușiste nu a fost nici el o excepție de la această uzanță, căci „niciodată statul comunist, în ciuda efortului constant manifestat, nu a reușit să obțină un control strict asupra comportamentului reproductiv al populației, care a găsit în permanență metode de evitare” (Doboș 2010, 176). Aceste „metode de evitare” constau, pe de o parte, în recursul femeilor la relațiile intrafamiliale sau la rețelele sociale cărora le aparțineau, pentru a se elibera de sarcinile nedorite, și, pe de altă parte, la solidaritatea cadrelor medicale, generată de o reacție de protecție împotriva aparatului coercitiv al puterii. Medicii se foloseau, cel mai adesea, întocmai de „litera legii” – care oferea o posibilitate de eludare a represiunii, în cazul „avorturilor spontane” sau permitea avortul în cazul identificării unor afecțiuni care, în contextul păstrării sarcinii, ar fi periclitat sănătatea mamei sau a progeniturii sale – și de cele câteva situații nelegiferate pentru a se sustrage reglementărilor legale, sprijinind, în acest mod, femeile care apelau la serviciile lor. În același timp, în covârșitoarea majoritate a cazurilor, spitalizarea devenea o opțiune abia după cel puțin o tentativă de avort, fie auto-indus, fie asistat de diverși diletanți. Cu toate acestea, cadrele medicale erau, la rândul lor, supuse supravegherii atente a aparatului statal, atât prin obligativitatea de a anunța procuratura în situațiile de urgență, care trebuia să încuviințeze întreruperea de sarcină, cât și prin colegiile medicale disciplinare, formate din cadre

medicale loiale partidului, ceea ce le limita drastic acțiunile (Kligman 2000/1998, 168-171, 116-7). În acest mod, politicile oficiale au creat, în primă instanță, o societate antagonică, în care diferitele interese intrau în conflict – datorită impulsivității unei fisiuni identitare generalizate, care a circumscris o multitudine de sineități divergente, printr-un proces de identificare plurivalentă – stare de fapt cu puternice repercusiuni asupra comunităților anterioare și, totodată, a determinat intensificarea relațiilor sociale și consolidarea altora noi, prin stimularea emergenței unei rețele de solidaritate socială, ca mecanism reactiv produs de amplificarea represiunii statului.

Concluzii

Corpul, ca obiect al luptelor perpetue, a fost mereu un locus al puterii, definit prin potențialitatea sa de posesiune: proprietate a sinelui, proprietate a comunității sau a statului, acesta a fost supus unor resemnificări continue, a căror dinamicitate a furnizat instrumentele unei recalibrări identitare. În cazul particular al socialismului, această resemnificare a luat forma unei „dedublări”, care s-a materializat prin instituirea unei ambivalențe ale sineităților, ca mecanism de rezistență la o ordine formală, lipsită de sensibilitate contextuală și culturală, impusă prin coerciție. Această nouă cultură a duplicității dă seama de fricțiunea dintre două lumi – și două perspective asupra lumii – care, departe de a se afla într-un raport de superpoziție, se desfășoară pe două planuri distincte ale realului, intersectându-se doar pe alocuri, în puncte ale unui câmp al agonisticii sociale, care, deși definite de stat prin autoritatea de care dispune, rămân într-un spațiu al negocierii. Politica pronatalistă, prin medierea căreia se încearcă deposdarea indivizilor de controlul asupra propriului corp, nu este, nici ea, o excepție, ci este subordonată aceleiași dualități, fiind contestată și eludată în planul informal. Așadar, în pofida structurii pervazive și inflexibile construită de statul socialist, prin care a urmărit facilitarea imersiunii sale în

societate, cutumele și practicile culturale anterioare au prevalat – cu toate că au reușit acest lucru, paradoxal, prin ajustarea la noile condiții sociale și, astfel, prin schimbare – sfidând puterea.

Este important, însă, de reținut că politica demografică din perioada ceaușistă nu a avut un suport ideologic puternic (mă refer aici la cel marxist, căci tot pe fondul unei ideologii a fost modelată, mai exact pe cea a statului național și a națiunii ca și corp politic, care trebuie să se perpetueze), fiind mai degrabă motivată de o dinamică demografică aparte și de încercarea de a atinge un obiectiv politic și economic specific. De asemenea, cadrul său discursiv, întruchipat de propaganda oficială, a fost mai curând o metodă de a substitui absența legitimității sociale, prin infatigabila reiterare a acelorași formule discursive sterile. În pofida acestui neajuns, ceea ce nu a reușit să obțină prin persuadare, a realizat prin exercitarea autorității sale, transformând corpul într-un obiect depozitar al „viitorului națiunii”.

Bibliografie:

- Doboș (Pălășan), C. (2010). *Politica pronatalistă a regimului Ceaușescu: O perspectivă comparativă* (vol. I). Variantă electronică nepublicată. (pp. 1-41, 125-210).
- Foucault, M. (2005). *A supraveghea și a pedepsi: Nașterea închisorii*. (B. Ghiu, Trad.). Pitești: Paralela 45. (Lucrare originală publicată în 1975).
- Kligman, G. (2000). *Politica duplicității: Controlul reproducerii în România lui Ceaușescu*. (M. Dumitrescu, Trad.). București: Humanitas. (Lucrare originală publicată în 1998).
- Scott, J. C. (2007). *În numele statului. Modele eșuate de îmbunătățire a condiției umane*. (A. Pelea, Trad.). Iași: Polirom. (Lucrare originală publicată în 1998).
- Tomiță, A. (2007). *O istorie „glorioasă”. Dosarul protocronismului românesc*. București: Cartea Românească.

Reconfigurarea imaginarii locuirii la nivelul clasei de mijloc. Studiu de caz pe două ansambluri de locuințe din cartierul clujean *Bună Ziua*

Denisia Susanu

Rezumat: Lucrarea de față cartografiază noi forme de locuire urbană identificabile în cartierul postsocialist clujean *Bună Ziua*, urmărind felul în care orașul este structurat de apariția unor noi gusturi și idealuri caracteristice unei elite urbane îmbogățite după anii '90. Asumpția de bază a studiului este că spațiul fizic conturează spațiul social, incorporând o serie de tensiuni specifice celui din urmă. Astfel, relațiile spațiale sunt în același timp relații sociale, ierarhia socială fiind dublată de cea spațială. Comunitățile închise¹, parte a unor ansambluri rezidențiale din cartierul *Bună Ziua* care fac obiectul prezentului studiu, sunt privite ca o realitate arhitecturală distinctă, dar și ca expresia spațializată a unor viziuni și aspirații de ordin cultural caracteristice unei categorii sociale aparte, pe care am considerat-o ca fiind clasa de mijloc postsocialistă.

Transformări urbane în postsocialism

„...rolul lor este să creeze un spațiu care este diferit, un alt spațiu real, ca perfect, meticulos, bine structurat, în timp ce al nostru este dezordonat, defectuos construit și confuz.”² (Foucault, 1986)

Postsocialismul ca epocă istorică este marcat de transformări pe multiple paliere, cele apărute în structura formelor urbane și a pattern-urilor de dezvoltare ale orașului fiind printre cele mai importante.

¹ *Gated communities* în literatura de specialitate.

² În original: „their role is to create a space that is other, another real space, as perfect, as meticulous, as well arranged as ours is messy, ill constructed, and jumbled”

Transformările din cadrul orașului postsocialist, vizibile mai ales la nivelul noilor cartiere, pot fi conceptualizate precum o consecință a tranziției spre democrație și spre o nouă ordine economică, bazată pe piața liberă. Aceste fenomene au fost însoțite de o privatizare masivă, retrocedarea terenurilor naționalizate de-a lungul perioadei socialismului de stat, precum și de o descentralizare amplificată paralel cu ascensiunea unei logici bazate în principal pe alegerea liberă, rațională a individului (Pichler-Milanovic, 2009). Privatizarea sectorului de locuințe a fost o decizie politică menită să sprijine proprietatea privată și economia de piață, având drept consecințe o creștere majoră a prețului locuințelor, precum și a costurilor de închiriere. Retragerea statului din finanțarea directă a construcției de noi locuințe a transferat sarcina dezvoltării urbane la nivelul investitorilor privați, care au căpătat astfel o putere de decizie cvasi-totală asupra noilor pattern-uri de transformare urbană.

Privatizarea pământurilor după anii '90 a avut în același timp un impact substanțial și radical diferit asupra unor grupuri sociale distincte. S-au emis autorizații de vânzare către entități private și au fost facilitate astfel transferurile de piață. În timp, drepturile de proprietate au căpătat tot mai multă putere, prin diferite proceduri de ordin juridic (Marcuse, 1996). Schimbările produse în drepturile de proprietate odată cu căderea socialismului la sfârșitul anilor '80 au constituit fondul pe care s-au dezvoltat noile cartiere postsocialiste în România, inclusiv cartierul *Bună Ziua* din orașul Cluj-Napoca. Investitorii s-au mutat la extremitățile orașelor, unde costurile terenurilor erau o parte importantă din cheltuielile aferente proiectelor pe care intenționau să le deruleze și pentru care aveau nevoie de terenuri extensive. Astfel, s-a proliferat fenomenul suburbanizării rezidențiale, suburbia devenind un loc atrăgător mai ales pentru clasele de mijloc care preferă stilurile de viață oferite de periferie (Vais, 2009). Fragmente însemnate din oraș devin mărfuri cu valoare pe piață, mai ales marginea urbană, unde mediul înconjurător devine baza reorganizării urbane într-o logică de funcționare de tip capitalist.

Fenomenul de „gated community” începe să fie menționat în literatura de specialitate, încă de la sfârșitul anilor 1990, când apare și prima lucrare exhaustivă dedicată acestui subiect: *„Fortress America. Gated Communities in the United States”* (Blakely & Snyder, 1997). Acesteia îi urmează apoi numeroase alte lucrări care tratau același fenomen din perspective multiple, iar comunitățile închise încep să apară și să fie tratate în literatura de specialitate și în alte părți ale globului, inclusiv Europa, Asia și chiar Africa (Low, 2003; Glasze, Webster, & Frantz, 2006; Polanska, 2010; Le Goix & Webster, 2008; Hirt, 2012; Jurgens & Landman, 2006; Webster, Wu, & Zhao, 2006; Lentz, 2006).

Definiția noilor comunități închise se referă la acestea ca la „arii rezidențiale cu acces restricționat, în interiorul cărora spațiile, în mod obișnuit publice, sunt privatizate” (Blakely & Snyder, 1997). Aceste comunități sunt zone specifice, cu parametri foarte bine trasați sub forma, de obicei, a unor ziduri sau porți și cu intrarea supravegheată astfel încât să prevină accesul non-rezidenților. Comunitățile închise transcend însă ca semnificație granițele fizice, închiderea apărând ca un act politic prin intermediul căreia spațiul fizic apare ca un contur pentru tensiunile inerente spațiului social. Indivizii care aleg să se separe fizic de restul cartierului și al orașului, închizându-se în spatele porților, urmăresc o siguranță crescută pentru ei și familiile lor. În același timp însă, comunitățile închise sugerează o nevoie de securizare a propriilor case, precum și dorința de formare a unui spațiu uniform în cadrul căruia ceilalți rezidenți „să împărtășească același simț al unei vieți bune”. Așadar, porțile, barierele, gardurile care îngădesc accesul în interiorul acestor tipuri de spații sunt mai mult decât granițe fizice; bariere simbolice, care dau seama de o serie de aspirații accesibile numai unei anumite categorii sociale ce reclamă o temere accentuată față de ceilalți și pericolul pierderii privilegiilor ce decurg din proprietatea privată (Blakely & Snyder, 1997).

Casa este mai mult decât un adăpost fizic, aceasta fiind intim legată de un context al locuirii mai larg ce include vecinătatea, securitatea spațiului de locuit, cartierul în care este amplasată aceasta, statusul pe care îl conferă rezidenților, relațiile sociale din interiorul spațiului în care este localizată, controlul asupra mediului, facilitățile necesare îndeplinirii nevoilor și nu mai puțin, distanța fizică față de localizarea celorlalte spații de activitate: serviciu, spații de petrecere a timpului liber etc. (Foley, 1980). Casele sunt în legătură directă cu un ideal verde, iar calitatea apare intrinsec legată de natură, aceasta din urmă depășind astfel statutul ei de resursă pur peisagistică (Troc, 2013). De asemenea, dorința de spațiu privat asociată caselor din suburbii se încadrează într-o logică culturală specifică, locuința fiind idealizată ca reprezentând suportul unei vieți noi, care să respecte toate standardele definite de actorii sociali, și considerată totodată o bază materială pentru prestigiu social, recunoaștere a meritelor și nu mai puțin, o viață împlinită, cumulată cu relații de familie armonioase și un ideal de libertate îndeplinit în interiorul spațiului domestic și comunitar, prin închidere spațială (Fehérváry, 2002). Noile proiecte imobiliare țin cont de imaginarul asociat locuirii de o categorie socială distinctă și vizează cu precădere cererea unor persoane tinere, educate, mobile și cosmopolite, cu locuri de muncă specializate (Vais, 2009), respectiv clasa de mijloc vizată și de studiul de față.

Criteriul securității a devenit unul obligatoriu în urbanismul contemporan și arhitectură, temerile asociate vieții și aspirațiile clasei de mijloc reclamând o componentă de securitate, deopotrivă a persoanelor și proprietății, și care devine înscrisă în spațiu. Barierele fizice sunt astfel un mod de revitalizare a siguranței publice, rezidenții (re)căpătând posibilitatea de control asupra ordinii spațiale și mediului prin închiderea în *gated communities*.

Securitatea este regăsită în familiar, iar diferite aspecte legate de locuire devin semnificative mai ales din punct de vedere emoțional.

Confortul fizic, social și psihologic este asigurat de locuirea în proximitatea spațială a propriei rezidențe de către persoane cu aceleași caracteristici (*comunitate*), ceea ce conferă actorilor sociali localizați în comunitățile închise un grad de încredere ridicat. Comportamentul de protecție a locului conferă de asemenea un sens de protejare a propriei identități, reconfigurate în jurul atașamentului spațial. Întrebările legate de „cine suntem” în calitatea noastră de actori sociali sunt adesea într-o interdependență directă cu întrebări de tipul „unde locuim”, și tocmai de aceea, atașamentul față de spațiu constituie un construct identitar important, stabilind barierele sociale, psihologice și culturale care se formează între indivizi, grupuri și mediul lor (Low, 2003).

Stabilirea granițelor este întotdeauna un act politic (Blakely & Snyder, 1997), iar pentru definirea propriei identități și a poziției lor în lume, rezidenții comunităților gated își construiesc spațiul fizic prin raportarea la o figură alternativă: *noi* – cei dinăuntru, versus *ei* – cei din afară. Figura alterității apare în reprezentările colective ale rezidenților comunităților închise ca una amenințătoare, suspectă, reprezentativă pentru dezordinea și polimorfismului peisajului urban pe care încearcă să îl neutralizeze printr-o reconstrucție nu numai spațială, definită prin închidere în spatele zidurilor sau a barierei, ci implicit printr-o *reconstrucție imaginativă*, o redefinire a identității prin raportarea la calitatea de locuitor al unui anumit tip de spațiu.

Metodologie

Cercetarea pe care am realizat-o gravitează în jurul unor întrebări de tipul „ce”, având obiective exploratorii întrucât investighează un fenomen nou din Clujul postsocialist. Totodată, studiul meu își propune să descrie noile forme de locuire, precum și modul în care acestea pot fi interpretate ca expresie a unor idealuri de clasă. Întrebarea la care cercetarea își propune să ofere un răspuns se referă la modurile în care se structurează imaginarii locuirii la nivelul rezidenților a două comunități închise din cartierul postsocialist clujean *Bună Ziua*.

Felul în care am studiat fenomenul închiderii spațiale concretizat prin apariția comunităților închise a respectat un design de tip studiu de caz, vizând testarea unor teorii prin găsirea de evidențe care să nuanțeze o serie de explicații teroretice identificate în literatura de specialitate (Comșa, 2009). Studiul meu a respectat postulatele cercetării calitative, cercetare situată care îl localizează pe cercetător în lume. Am considerat munca de teren ca fiind cea mai adecvată abordare, aceasta reunind o multitudine de metode, de la observația de teren nestructurată, până la interviul semi-structurat sau nestructurat, note de teren și material vizual, respectiv fotografii (Stănciulescu, 2006). Astfel, am utilizat ca metodă observația nestructurată în cele două ansambluri de locuințe și în cartierul *Bună Ziua* în perioada noiembrie 2014 – iunie 2015. De asemenea, am realizat un număr de doisprezece interviuri semistructurate cu persoane de diferite vârste, ocupații, cu copii sau fără, femei și bărbați rezidenți ai celor două comunități închise. Toate categoriile enunțate se constituie în variabile cu potențial impact asupra variabilei independente, respectiv percepția asociată acestei forme de locuire specifice. De asemenea, pentru zidirea unui istoric al cartierului în care se găsesc aceste spații, am utilizat o serie de interviuri semistructurate realizate în anii 2003-2008, pe tema urbanizării postsocialiste și a suburbanizării, precum și un interviu realizat de mine cu un director de marketing al unuia din ansamblurile rezidențiale dezvoltate în cartierul *Bună Ziua*. Acestea au fost completate de fotografii și note de teren, toate permițându-mi realizarea unei „descrieri dense” (Geertz, 2014) a realității investigate.

Cartierul post-socialist clujean *Bună Ziua* a fost adăugat spațiului intravilan al Clujului chiar în primul an după revoluția din 1989, fiind „o zonă de extindere”³, în cadrul căreia urmau să se construiască locuințe și un set de multiple dotări. Felul în care era prevăzut a se dezvolta noul cartier trebuia să urmărească aliniamentele unor planuri urbanistice

³ Cnf. unui urbanist din cadrul primăriei, 45 ani, intervievat de N.Buier în Iunie, 2008.

zonale care datau din anul 1996, respectiv 2003. Cartierul este astăzi „o zonă de mare impact”⁴, fiind o axă importantă în care s-au dezvoltat inițial locuințe mai mici. În 2008, trei mari ansambluri de locuințe erau în curs de a fi avizate, nefiind „altceva decât niște locuri de dormit”⁵ și urmând să ofere condiții optime de locuit pentru cei care aveau să se stabilească acolo.

Proiectul *Eden Residence*, care cuprinde una din comunitățile închise studiate, totalizează un număr de 32 de locuințe construite în regim duplex, și două singulare, deci 18 vile structurate pe 12 unități, 16 unități, 6, 2, respectiv o unitate, fiecare ansamblu de unități primind un nume de floare: Vila Dalia, Magnolia, Azaleea, Orhideea și Frezia⁶. Proiectul *Eden Residence* a fost creat pentru o categorie aparte de persoane, acelea care caută „luxul și eleganța”, și cărora li se oferă „un ansamblu de locuințe înșiruite în regim duplex, fiind optimizate atât din punct de vedere al spațiului construit, cât și al spațiului verde”⁷. Duplex-urile sunt separate între ele de garaje, iar strada, deși pare îngustă din exterior, este considerată ca fiind suficientă. Strada este înconjurată de garduri construite de rezidenți pentru a se separa de proprietățile deocamdată neutilizate din jur, iar ea se termină într-un punct mort (*dead-end street*), intrarea pe stradă fiind și ea blocată de o barieră, pe care este amplasat un afiș care motivează existența acesteia prin discursul proprietății private și al *străinului suspect*, și interfonul care permite luarea legăturii cu rezidenții.

Cea de-a doua comunitate închisă studiată este separată de restul cartierului prin grilaj de fier. Aceasta cuprinde un număr de cinci case finalizate, a șasea fiind în construcție. Casele au fost construite individual, de fiecare dintre proprietarii de teren, începând cu anul 2000. Acestea au fost primele vile ridicate în cartier, terenul fiind achiziționat

⁴ Cnf. aceluiași urbanist (Buier, 2008)

⁵ *idem*

⁶ Sursa: www.eurotrendgrup.ro

⁷ *idem*.

chiar la finalul anilor '90 de primii dintre proprietari, în perioada de început a dezvoltării cartierului Bună Ziua. Comunitățile închise se constituie ca reacție la dezvoltarea haotică a cartierului în care sunt amplasate, fiind în același timp o formă de protest la ceea ce ei identifică ca fiind abuzurile comise de administrația locală care sprijină sectorul dezvoltărilor imobiliare într-o manieră ce contravine intereselor rezidenților cartierului.

Clasa de mijloc este relevantă pentru studiu, fiind o categorie socială distinctă și identificabilă în cadrul spațiului social mai larg, și cuprinzând acele persoane care au un statut socio-economic particular, pe baza căruia se situează în straturile superioare ale structurii sociale. Acest statut specific le conferă totodată posibilitatea de a achiziționa o serie de bunuri și servicii care depășesc nevoile de subzistență. De interes pentru studiu este mai curând particularitatea clasei de mijloc vizată în mod exclusiv, aceasta constând în *diferență*. *Diferența* devine semn de distincție în cadrul mai larg al spațiului social și poate fi considerată „un principiu de viziune și diviziune distinct” (Bourdieu, 1999). Clasa nu se definește pe sine în mod exclusiv printr-un anumit tip de poziție deținută în relațiile de producție, pe baza unor indicatori precum ocupația, venitul sau educația, ci ea se constituie totodată ca urmare a unui tip particular de distribuție în cadrul mai larg al spațiului geografic, poziția nefiind niciodată neutră.

Casa între spațiu funcțional și construct identitar

În calitatea ei de element central al locuirii, casa și statutul asigurat ei la nivelul discursului rezidenților oscilează între un spațiu funcțional, modalitate de împlinire a unor nevoi de bază, și un marker identitar, devenind un important indicator de status. Calitatea casei este însă reclamată în cele mai multe dintre cazuri, aceasta fiind sub nivelul așteptărilor definite de rezidenți. Problemele enunțate de ei se leagă de multiple aspecte: tencuiala decorativă de proastă calitate, lipsa de

izolare a casei, dar și calitatea execuției, deplorabilă, în ansamblul ei. Problemele întâmpinate cu casa sunt puse de rezidenți pe seama dorinței de îmbogățire rapidă a dezvoltatorilor, care „*au construit ieftin ca să vândă scump, iar casele au fost făcute repede, cu materiale proaste*” (H., 43 ani, profesor universitar, rezidentă).

Viziunile locatarilor relativ la calitatea construcției casei pun în evidență lipsa corespondențelor dintre ceea ce ei își doreau și își imaginau că va fi casa și realitatea arhitecturală a acesteia. Explicațiile pe care actorii sociali le construiesc pentru a justifica calitatea deplorabilă a locuinței, în ciuda înaltelor standarde evidențiate de dezvoltatori și la care acestea trebuiau să răspundă, se raportează la o viziune alternativă asupra proiectării și construcțiilor urbane care își are rădăcina în socialism: „*Lucrurile au scăpat de sub control (i.e. după '90). La început se construiau aici numai case, dar apoi au venit investitorii să facă bani, băieții cu ochi albaștri au făcut troc cu primăria și au construit blocuri și de 8 etaje...*” (D., 44 ani, preot, rezident). Investitorii realizează proiecte îndrăznețe, în concordanță cu imperativul profitului, obțin aprobări rapide și ridică construcții într-un ritm accelerat, pe care le vând apoi capitalizând pe proiecția idealurilor clasei de mijloc așa cum apar acestea în imaginația lor. Aceste mecanisme transpar în mod evident din modul în care s-a construit și dezvoltat cartierul post-socialist clujean Bună Ziua, pe care unul din respondenți îl consideră „*un ghiveci*”, considerând că după revoluția din 1989 și schimbarea de regim aferentă concretizată și prin pattern-urile de dezvoltare a orașului, s-a realizat „*mutilarea unei zone a orașului, fără să se respecte nici cele mai mici norme urbanistice*” (G., 55 ani, inginer, rezident).

Casele din ansamblurile analizate sugerează integrarea unui stil de viață occidental, atât prin felul în care a fost gândit proiectul în primul caz, sau în modul în care au fost construite casele, în al doilea, cât și prin modalitatea de compartimentare a lor. Casele cuprind spații de zi largi care să încorporeze și bucătăria (*American kitchen*), băi ultradotate, chiar

cu cabină de hidromasaj și jacuzzi, precum și încorporarea conceptului de garderobă. Acest complex de aspirații ce formează un ideal de locuire specific este unul asumat de rezidenții ce aleg să se relocheze aici, chiar cu mari costuri, mulți dintre ei având credite la bănci pe perioade lungi de timp, în unele cazuri chiar și 25 de ani. În același timp, idealul de locuire asumat în mod concret prin mutarea în aceste zone este respins în discurs, remarcându-se o formă de revoltă față de importul formelor arhitecturale occidentale, mai ales a dispariției zidului dintre bucătărie și camera de zi.

„Casa este ok, dar altceva aș fi vrut eu (...). De exemplu, bucătăria aș vrea-o închisă. Dar acum e nebunia asta cu open space; open space, open kitchen, iar dacă gătești, nu e foarte avantajos, dacă nu gătești, așa de bibelou, îi ok. De la vecinii noștri din Occident a venit viziunea asta (...)
(M., 37 ani, economist, rezidentă)

Așadar, pe de o parte, actorii sociali rezonează cu viziunea pieței libere și utilizează mijloacele pe care aceasta le pune la dispoziția lor, iar pe de altă parte, observă eșecurile acestora în modurile de dezvoltare haotică a cartierului Bună Ziua în care locuiesc. Piața liberă este conceptualizată ca suma unor investitori privați care își urmăresc propriile interese, iar criza imobiliară este considerată o împrejurare fericită, care a împiedicat aglomerarea urbană prin construcția de blocuri ce urmau să depășească 10 etaje, lăsând cartierul postsocialist cu multiple terenuri goale, neutilizate: *„Ați văzut acolo mai la vale, toate bălăriile alea... Acolo, dacă nu venea criza, acum erau blocuri de 15 etaje”* (D., 44 ani, preot, rezident).

Reprezentarea casei în imaginarul rezidenților este conturată în contrast cu trăsăturile locuirii la bloc. Locuirea la casă devine dezirabilă prin întrunirea unor calități aflate în opoziție cu tot ceea ce a însemnat locuirea la bloc. Lipsa de intimitate, dependența de ceilalți locatari ai blocului în realizarea unor activități ce țin de spațiul intim al locuinței, probleme de ordin factual asociate lipsei de curățenie sau disfuncționalității unor dispozitive necesare precum liftul, de asemenea imposibili-

tatea de gestiune a spațiului după bunul plac, sunt toate dezavantaje ale vieții la bloc, fiind tot atâtea motive în justificarea dorinței de a locui la casă. Casa este de asemenea un spațiu ce conferă libertate, intimitate și independență: „*Faci când vrei, ce vrei, la tine în casă...*” (M., 37 ani, economistă, rezidentă). Casa apare așadar ca o formă de revendicare a dreptului la intimitate și independență.

Perspectiva asupra caselor dintr-o zonă rezidențială⁸ și nemulțumirile față de blocuri apar prin raportarea la o viziune implicită a *normalului* asociat unei zone de case rezidențiale, viziune care încorporează acele idealuri ale clasei de mijloc așa cum transpar acestea din interviurile realizate cu rezidenții ansamblurilor analizate: spațiu verde, liniște, zonă aerisită, lipsită de aglomerație, dorință de uniformitate prin învecinarea cu persoane care să aibă același statut social, deci o omogenitate socială și spațială deopotrivă, care să se constituie într-o comunitate a zonei de locuire. Idealul de cartier uniform, contrazis de realitatea arhitecturală specifică și pattern-urile de dezvoltare haotică caracteristice, capătă totuși formă la dimensiuni mult mai reduse, prin constituirea de comunități închise în interiorul lui. Acestea din urmă apar așadar ca o modalitate de contestare a ordinii necorespunzătoare aspirațiilor definite de rezidenții lor, fiind în același timp expresia evidentă a unei dorințe de izolare într-un grup omogen prin statut.

Paralel așadar cu urbanizarea haotică caracteristică cartierului intervine și o viziune referitoare la fragmentarea și eterogenitatea locuitorilor săi, care formează apoi premisele unui ideal de securitate îndeplinit prin închidere spațială. Dorința spațiului intimist se proiectează la nivel comunitar, șirul de case identice având posibilitatea de a conferi liniștea, siguranța și confortul, regăsite nu numai în cadrul restrâns al locuinței personale, dar și în comunitatea privată închisă:

⁸ Termen al cărui sens a fost modificat cu totul în prezent. Dacă inițial acesta era echivalentul pentru locuință, în prezent el face referire la un anumit tip de locuire, de standarde mai înalte, și destinat cu precădere persoanelor din straturile superioare ale sistemului social.

„Da, am găsit aici un mediu propice, s-au adaptat copiii, mai ies la bicicletă, mai joacă tenis (...). Suntem pe principiul că vecinii ți-s aproape, rudele-s mai departe... când ai un necaz, primii care îți sar în ajutor sunt vecinii” (S., 52 ani, inginer, rezidentă).

Locuința poate fi considerată în același timp un item în jurul căruia se constituie discursul propriei subiectivități, se conturează o imagine de sine în care reușita în diversele spectre ale vieții sociale, cu precădere în sfera economică, se reifică în achiziție de tip comercial, spațializându-se în interiorul comunității închise.

Casele, ca și cartierul în care sunt localizate, deși dispun încă de suficiente avantaje, devin țintă a nemulțumirilor rezidenților, nereușind să îndeplinească idealul de locuire definit de aceștia. Ca o formă de rezistență la pattern-urile de dezvoltare identificate în cadrul cartierului și ca urmare a neglijării așteptărilor și aspirațiilor lor de către autoritățile locale, actorii sociali se retrag într-o lume auto-guvernată, protejată de virtuțile proprietății private, cu granițe definite spațial și care îi separă de restul cartierului și al orașului. Identitatea se structurează așa-dar în jurul atașamentului spațial, dinamica material-imaterial căpătând noi valențe în interiorul comunităților închise situate în cartierul postsocialist Bună Ziua.

Reconstruirea privatului în *gated communities*

Legea de fier a proprietății private este utilizată pentru instituirea unui nou model de spațiu privat, organizat la nivel colectiv și separat fizic și simbolic de peisajul care înconjoară comunitatea închisă. Așadar, orientarea către spațiul intim al familiei se produce concomitent cu o *reconstrucție a privatului*, în sensul *re-formării comunității* guvernate de drepturile ce decurg din proprietatea privată, sistem naturalizat, folosit ca principiu justificator al închiderii: „(...) noi am împrejmuț (i.e. strada) pentru că nu era împrejmuț cu gard, deci oarecum ne-am făcut proprietatea noastră să nu mai tot între toată lumea...” (M., 37 ani, economist, rezidentă).

Retragerea într-un cartier nou, aflat mai la periferie, semnifică trasarea unor granițe simbolice față de restul orașului, dar acest act nu reușește să îndeplinească idealurile unei *vieți bune* imaginate de clasa de mijloc. Odată însă cu imposibilitatea îndeplinirii viziunii romantizate a vieții la periferie, din cauza aglomerării cartierului și a fragmentării rezidenților lui, se impune necesitatea conturării unor noi granițe.

Procesul de separare vine concomitent cu o *re-trasare a granițelor*: acestea devin nu numai simbolice (cum erau într-o primă fază, odată cu mutarea în noul cartier), ci capătă chiar formă materială, fără a-și pierde din simbolistica inițială, și chiar amplificând-o prin separare fizică de spațiul din jur în interiorul comunității închise. Închiderea se produce însă prin intermediul unei guvernări de tip comunitar, rezidenții luând decizia separării odată ce omogenitatea locului este confirmată: „*e o comunitate, e o colectivitate, ca între cunoscuți, prieteni*” (S., 52 ani, inginer, rezidentă).

Comunitatea închisă poate fi considerată o extensie a spațiului privat intim, familial, fiind produsă la un nivel ce transcede granițele acestuia, pe bazele uniformității, atât de statut socio-economic, cât și de viziuni adiacente, împărtășite de rezidenții ei. Sentimentul de a aparține unui grup în care indivizii se regăsesc și își recunosc propriile interese, inclusiv dorința de spațiu privat și libertate, conduc la formarea comunității. Relațiile comunitare se desfășoară între limitele materiale ale închiderii spațiale, comunitatea fiind în același timp un instrument formal de legitimare a noilor actori urbani și definită în acord cu o serie de criterii, cu precădere de statut socio-economic, dar și de tip cultural, împărtășirea unor idealuri comune. Visul postsocialist al clasei de mijloc, a unei case pentru o singură familie, se realizează la nivel comunitar, comunitatea închisă fiind materializarea imaginarului proprietății auto-governate transferate la nivel colectiv și întruchipând complexul de dorințe suburbane aferente clasei de mijloc postsocialiste (Petrovici, 2010). Legitimarea închiderii utilizează drepturile ce decurg din sistemul proprietății private, principiu inerent ordinii socio-economice neoliberale.

Narativa securității și frica de ceilalți

Bariera și grilajul de fier apar ca o formă de securizare a spațiilor locative, înțelese din două puncte de vedere distincte: pe de o parte, creșterea protecției proprietarilor caselor, iar pe de alta, ocrotirea proprietăților deținute de locatari. *Casa* ca atare nu mai apare în discurs, ea este acum proprietate, iar locuitorii sunt mai degrabă proprietari. Avatarul proprietății private și drepturile pe care aceasta le incorporează creează bazele de legitimare a formei de excluziune practicate de rezidenții comunității închise. Remarc așadar un proces de reconfigurare a ceea ce înseamnă locuirea: se realizează trecerea de la casă ca *home*, spațiu eminamente privat, care creează un puternic atașament afectiv, la casa înțeleasă ca *house*, a cărei valoare poate fi apreciată în termeni de investiție și profit pe care îl poate genera. Din acest punct de vedere, acțiunea de montare a barierei capătă cu atât mai mult sens cu cât casele au o valoare însemnată financiar, ceea ce produce un atașament spațial fundamentat mai degrabă pe drepturile generate de proprietatea privată. Narativa casei ca investiție transpare din discursurile locatarilor, aceștia raportându-se la posibilitatea de mutare în viitor prin optica valorii proprietății:

„Nu ne gândim să ne mutăm în viitor, ar trebui să facem iar aceleași chestii...plus că noi nu o să mai vindem cu cât am cumpărat, în 2007 erau alte prețuri, acum sunt alte prețuri, acum sunt mai mici, și atunci nu avem ce facem, pierdem...” (M., 37 ani, economist, rezidentă)

Mixul de case și blocuri ce caracterizează dezvoltarea actuală a cartierului postsocialist și denunțat de rezidenții comunităților închise ca demontând viziunea idilică asupra unui cartier rezidențial liniștit de case, lipsit de aglomerație, dezordine și haos, este și el interpretat în termeni de valoare a proprietății, construcția unui bloc în imediata vecinătate a caselor reprezentând o amenințare serioasă efectiv la însemnătatea financiară a casei. Casa este așadar mai mult decât un adăpost, ea este comodificată, judecată în raport cu valoarea ei de schimb. *Valoarea*

de întrebuințare este una ce are în vedere în permanență cadrele *valorii de schimb*, fiind nu arareori redusă și utilizată în conformitate cu aceasta din urmă. Imaginarul asociat locuirii de rezidenți este justificat de achiziția unei case care să corespundă aspirațiilor și a cărei imagine o construiesc și reconstruiesc constant prin raportare la valoarea ei pe piață.

Eterogenitatea și aglomerația cartierului creează cadrele prin care marcarea privilegiului devine relevantă. Disocierea spațială de figura alterității înseamnă în primul rând o reafirmare a propriului statut. *Celălalt* apare în discurs prin opoziție cu propria imagine, servind la conturarea identității. Acesta este *persoana străină sau suspectă*, potențială amenințare la ordinea universului locativ, construit și întreținut cu o deosebită meticulozitate și definit foarte clar din punct de vedere spațial și nu mai puțin, social. Narativa separării este una impregnată de dimensiunea securității fizice și locative, relocarea fiind concepută ca avantajoasă datorită mijloacelor de securitate care împiedică accesul non-rezidenților:

„Bariera a fost cu siguranță unul din avantajele zonei (i.e. atunci când am decis să ne mutăm). Crește siguranța copiilor și are de asemenea rolul de a ne proteja de hoți, chiar dacă nu am auzit ca vreunul dintre locuitorii de pe stradă să fi fost prădat. Ne simțim în siguranță aici, și la fel și copilul nostru. A fost neobișnuit să vedem că strada are barieră la intrare, dar a fost neobișnuit într-un sens pozitiv” (T., 45 ani, tehnician de control al calității, mamă copil de 8 ani, rezidentă).

Străinul apare în discursul rezidenților cu o mare frecvență, întruchipând potențialul suspect al exteriorului. Prin ne-familiarul ce îl caracterizează, *celălalt* se transformă într-un metaforic *celălalt amenințător* („the threatening other”) care apare constant la nivel discursiv:

„Bariera a fost montată la ideea locatarilor de aici, să nu vină străinii... Pentru ea avem noi telecomandă când mergem și venim, și atunci străinii nu pot să vină. (...) erau și copiii mai mici (i.e. când s-a montat bariera), și știți că copilul nu îi atent tot timpul...cum erau copiii mici, am zis mai sigur să nu vină toată lumea și să umble atâția străini” (M., 40 ani, asistent medical, rezidentă).

Izolarea de celălalt devine importantă întrucât acesta reprezintă o amenințare inclusiv la dezvoltarea armonioasă a familiei, valorizată de clasa de mijloc într-o măsură semnificativă (de aici grija exagerată pentru siguranța copiilor, chemată să întărească viabilitatea separării). Metafora *celuilalt amenințător* capătă contur material prin montarea barierei și a porților de fier menite „a ne proteja de orice intruziune a persoanelor străine sau suspecte”⁹. Haosul din interiorul spațiului urban de care încearcă să se detașeze prin mutarea la casă se reasamblează în cadrul cartierului într-un mod neașteptat, ceea ce generează un nivel de insecuritate, fiind reprezentat ca o potențială amenințare a stabilității și ordinii. Comunitățile închise devin o formă de *distincție* (Bourdieu, 1979) în interiorul spațiului social, care obligă la recunoașterea privilegiilor ce decurg dintr-o poziție socială favorabilă. Privilegiul, odată admis, se impune a fi protejat de aceia care nu îl posedă, fond pe care narativa securității și separării de alteritate apare perfect justificată, rămânând însă profund inegalitară și purtând pecetea unui câmp social marcat de opoziții, relații de putere asimetrice și multiple diviziuni sociale.

Proprietatea privată este însă principiul justificator al închiderii, din punct de vedere legal, deși „*teoretic nu știi cât de legală e sau ilegală* (i.e. bariera)”. Proprietatea privată include o serie de drepturi incontestabile afirmate și utilizate apoi în discurs ca instanțe de legitimare a închiderii: „*strada e proprietate privată și ai voie să îți împrejmuiești proprietatea, nu contează cum... și atunci practic bariera e considerată poartă*” (S., 52 ani, inginer, rezidentă).

De asemenea, pentru protecția proprietății și a siguranței personale și familiale, rezidenții comunităților închise consideră, deși utile, insuficiente mijloacele care blochează accesul pe strada privată, respectiv bariera și porțile de fier, simțind nevoia de dublare a lor prin recurgerea la serviciile unei firme de securitate care asigură protecția bunurilor și a persoanelor. Fiecare din locuințele ce formează comunitățile închise

⁹ Error! Reference source not found..

dispune de astfel de facilități, geamul din fața casei purtând o inscripție adresată *persoanelor străine sau suspecte* prin care se anunță existența firmei de securitate și promptitudinea serviciilor oferite în caz de nevoie. Firma de securitate care protejează proprietatea este menționată explicit de mai mulți rezidenți. Paza asigurată de o firmă de securitate specializată poate fi considerată totodată o urmare a unei nevoi produse la nivel comunitar, care se cumulează în același timp cu un soi de presiune exercitată la nivelul tuturor rezidenților comunităților închise: securitatea apare astfel ca o *comandă socială*, care funcționează în același timp ca o reafirmare a unui status materializat prin achiziția comercială și dorit a fi mereu confirmat prin impunerea necesității de protejare a spațiului locativ. Statusul individual se dorește afirmat totodată la nivel comunitar, o dată prin închidere spațială, iar a doua oară, prin contractarea serviciilor unor firme de securitate care să întărească paza nu atât a unor bunuri, cât a unor simboluri asociate statusului perceput drept prestigios și aflat prin urmare în situația de a fi protejat, securizat.

Narativele asupra securității proclamate de rezidenți implică așadar două componente distincte: pe de o parte, acestea includ un imaginar bine delimitat asupra alterității și caracterului ei suspect, demn de a fi chestionat și apoi neutralizat spațial în vederea asigurării ordinii și menținerii status-quo-ului, iar pe de cealaltă parte, o componentă de afirmare și conservare a privilegiilor ce decurg din proprietatea privată, forță de guvernare absolută în interiorul spațiului urban încadrat în circuitele unei ordini socio-economice bazate în mod primordial pe piața liberă. De asemenea, nevoia de securitate poate fi concepută și ca o formă de ocrotire a simbolurilor de status, împlinită la nivel individual prin apelarea la serviciile de securitate ale unei firme private și la nivel comunitar prin închidere spațială, fiecare dintre cele două sfere influențându-se reciproc.

Concluzii

Lucrarea de față a urmărit să explicitizeze modul în care se configurează imaginarul locuirii la nivelul rezidenților a două comunități închise din cadrul cartierului clujean Bună Ziua, asumând că aceste forme de locuire reprezintă mai mult decât o nouă realitate arhitecturală din interiorul peisajului urban postsocialist, ele fiind manifestarea unor noi idealuri și aspirații caracteristice unei categorii sociale specifice, pe care am considerat-o ca fiind clasa de mijloc. Închiderea spațială semnifică introducerea unor granițe fizice, dar mai important, simbolice în cadrul spațiului fizic și social. Privatul este reconstruit, fiind consumat într-o formă comunitară, iar închiderea în comunitățile închise este reclamată ca o consecință a aglomerării cartierului și a orașului. Granițele geografice ale noilor spații de locuire, odată cu mutarea din oraș într-un cartier nou aflat la margine, intră într-un amplu proces de redefinire, în care capătă formă fizică (închidere în spatele porților și a barierei), dar devin tot mai mult o marcă a separării simbolice de figura *alterității*, construite prin opoziție cu propria identitate. Ca atare, închiderea poate fi considerată un act identitar, prin calitatea ei de afirmare a unui anumit status, considerat prestigios și care merită, prin urmare, afișat. *Distincția* în cadrul spațiului fizic al cartierului și al orașului, și nu mai puțin important, în interiorul spațiului social, este un efect al proceselor de reconfigurare a identității. Această distincție este jucată la nivel comunitar și asumată la nivel individual.

Bibliografie:

- Agabrian, M. (2004). *Cercetarea calitativă a socialului. Design și performare*. Iași: Institutul European.
- Baldassare, M. (1992). Suburban Communities. *Annual Revue of Sociology*, 18, 475-494.
- Blakely, E. J., & Snyder, M. G. (1997). *Fortress America: Gated Communities in the United States*. Washington, D.C.: Brookings Institution Press.

- Bourdieu, P. (1979). *Distinction. Social critique of the judgement of taste*. Cambridge: Harvard University Press.
- Bourdieu, P. (1999). Spațiu social și spațiu simbolic. În P. Bourdieu, *Rățiuni practice. O teorie a acțiunii* (pp. 8-26). Meridiane.
- Comșa, M. (2009). *Design-ul cercetării sociale*. Cluj-Napoca: Suport de curs nepublicat.
- Fehérváry, K. (2002). American Kitchens, Luxury Bathrooms, and the Search for a 'Normal' Life in Postsocialist Hungary. *Ethnos*, vol. 67(3), 369–400.
- Foley, L. D. (1980). The sociology of housing. *Annual Review of Sociology*, Vol.6, 457-478.
- Foucault, M. (1986). Texts/Contexts. Of Other Spaces. *Diacritics*, Spring 16(1), transl. Jay Miskowicz, 22–27.
- Geertz, C. (2014). *Interpretarea culturilor*. Cluj-Napoca: Tact.
- Glasze, G., Webster, C., & Frantz, K. (2006). Introduction: global and local perspectives on the rise of private neighbourhoods. În G. Glasze, C. Webster, & K. Frantz, *Private cities: global and local perspectives* (pp. 1-9). London; New York: Routledge.
- Grigorescu, I., Mitrică, B., Mocanu, I., & Ticană, N. (2012). Urban sprawl and residential development in the Romanian metropolitan areas. *Rev. Roum. Géogr./Rom. Journ. Geogr.*, 56 (1), 43-59.
- Hirt, A. S. (2012). *Iron curtains: gates, suburbs and privatization of space in the post-socialist city*. West Sussex: Wiley-Blackwell.
- Le Goix, R., & Webster, C. (2008). Gated communities. *Geography Compass*. Wiley-Blackwell.
- Low, S. M. (2003). *Behind the gates: life, security and the pursuit of happiness in fortress America*. New York: Routledge.
- Marcuse, P. (1996). Privatization and its discontents: property rights in lands and housing in the transition in Eastern Europe. În G. Andrusz, M. Harloe, & I. Szelenyi, *Cities after socialism- Urban and Regional Change and conflict in Post-Socialist Societies*. Studies in Urban and Social Change (pp. 119-192). Cambridge: Blackwell Publishers.
- Petrovici, N. (2010). Fabricating the superbia. Where does the chaotic urbanization comes from? *Superbia*.
- Pichler-Milanovic, N. (2009). The Process and Pattern(s) of Residential Sprawl in Post-socialist Cities: A story of Leipzig-Ljubljana-Warsaw. *Studia Universitatis Babeș-Bolyai Sociologia. Restructuring the Postsocialist City*, 31-57.
- Planwerk. (2010). Picnic city. *Superbia*.

- Polanska, V. D. (2010). The emergence of gated communities in post-communist urban context: and the reasons for their increasing popularity. *Journal of Housing and the Built Environment*, 25, 295-312.
- Stănciulescu, E. (2006). *Metode calitative*. Suport de curs nepublicat.
- Szelenyi, I. (1996). Cities under socialism- and after. În G. Andrusz, M. Harloe, & I. Szelenyi, *Cities after socialism. Urban and regional change and conflict in post-socialist societies* (pp. 286-318). Oxford: Blackwell Publishers Inc.
- Tsenkova, S. & Nedovic-Budic, Z. (2006). *The Urban Mosaic of Post-socialist Europe. Space, Institutions and Policy*. Heidelberg: Physica-Verlag. A Springer Company.
- Vais, D. (2009). From House to „Residence”. Peripheral Growth in Post-socialist Cluj (Romania). *Studia Universitatis Babeş-Bolyai Sociologia. Restructuring the Post-socialist City (LIV)*, 57-79.

Migrația și reconfigurarea comportamentului familial într-o fostă zonă minieră¹

Laura Budai, Andrei-Sorin Herța

Rezumat: Industria minieră s-a prăbușit în România începând cu anul 1997 lăsând în urmă zone defavorizate caracterizate de scăderea drastică a nivelului de trai și degradarea situației foștilor mineri. În zona minieră Sărmășag fenomenul migraționist a luat amploare, dar migrația nu a rezolvat situația precară a populației ci a dezvoltat noi probleme sociale. Însușirea unei etici a muncii și asumarea unui standard de viață preluat din cultura vestică menține pe de o parte dependența de migrație, pe de altă parte creează instabilități pe plan economic și familial. Odată cu criza economică se modifică comportamentul migraționist, ceea ce duce la inversarea rolurilor în familie. Au loc, de asemenea, schimbări la nivelul atitudinal-valoric al membrilor comunității.

Migrația transnațională – aspecte teoretice

Transnaționalismul se referă la procesele prin care migranții dezvoltă și susțin relații sociale complexe care unesc societățile de origine și cele de destinație. Numim aceste procese transnaționalism pentru a sublinia faptul că mulți migranți construiesc la ora actuală „câmpuri sociale” care traversează frontiere geografice, culturale și politice (Basch, Glick-Schiller & Blanc-Szanton, 1994:7). Amploarea pe care au luat-o în ultimul timp practicile transnaționale a fost în mare măsură facilitată de

¹ Lucrarea de față a rezultat în urma interviurilor realizate de Budai Laura, cu foști mineri și soții ale acestora din comuna Sărmășag, județul Sălaj, și soții de foști mineri din Sărmășag aflate la muncă în Italia. Lucrarea nu ar fi fost posibilă în forma actuală fără comentariile și sugestiile Ancăi Simionca, căreia îi mulțumim pe această cale.

dezvoltarea tehnologică, mai ales în ce privește transportul și telecomunicațiile, ceea ce face posibilă conectarea și întreținerea tot mai eficientă, rapidă și ieftină a unor astfel de rețele transfrontaliere (Anghel, 2008; Vertovec, 1999). Sub acest aspect, legăturile cu țara de origine nu se realizează doar cu rudele și comunitatea de origine, prin intermediul zborurilor low-cost, internet și telefonie mobilă tot mai ieftină, ci se păstrează o conectare la toate evenimentele politice, sociale și întreaga cultură mediatică, prin intermediul televiziunii prin satelit ce face accesibile toate posturile de televiziune (românești).

Adesea transnaționalismul e asociat cu o fluiditate a stilurilor de viață, instituțiilor sociale și a practicilor de zi cu zi, descrise în literatura de specialitate prin sincretism, bricolaj, translatare culturală și hibriditate. Aspecte culturale și identitare sunt adesea selectate conștient, alăturate și elaborate din mai multe patrimonii culturale (Vertovec, 1999). Transnaționalismul are un impact major asupra relației dintre om și spațiu prin crearea de „câmpuri sociale” ce conectează și poziționează subiecții în mai multe țări. Appadurai (1996) arată că mulți oameni întâmpină dificultăți în a relaționa cu, sau chiar a produce localul, „ca structură a simțului, proprietate a vieții și ideologie a comunității situate”. Aceasta se datorează eroziunii relațiilor, în principal datorită forței și formei medierii electronice între vecinii spațiali și virtuali. Apar astfel noi „translocalități” (Appadurai, 1996).

Un concept central în înțelegerea transnaționalismului sunt „diasporele etnice”, forme sociale caracterizate de relația între trei elemente: (a) grupuri etnice dispersate global dar autoidentificate colectiv, (b) statele și contextele în care rezidă aceste grupuri și (c) statele și contextele din care acestea provin (Vertovec, 1999). În căutarea originilor comunităților transnaționale, Portes (1997) arată că migranții nu provin în mod necesar din cele mai sărace medii ale țării lor de origine și nici nu sunt determinați de un calcul rațional al avantajelor. „Mai degrabă, migrația contemporană este determinată de forțele gemene ce își au rădăcinile în

dinamica însăși a expansiunii capitaliste. Acestea sunt, în primul rând, nevoia de muncă a economiilor Primei Lumi, în particular nevoia de rezerve proaspete de muncă ieftină. În al doilea rând, penetrarea țărilor periferice cu investițiile productive, standardele de consum și cultura populară a societăților avansate.” (Portes, 1997:5) Imigranții ajung așadar în țările mai avansate mai puțin pentru că vor ei să facă asta și mai mult pentru că sunt nevoiți.

În contextul teoretizării migrației transnaționale a apărut termenul de „familii transnaționale”, definite astfel: „...familiile care trăiesc o parte, sau cea mai mare parte din timp, separat unii de alții, dar totuși, păstrează și creează ceva ce poate fi văzut ca sentimentul de bunăstare colectivă sau unitate, adică familia (familyhood), chiar și deasupra granițelor naționale.” (Bryceson & Vuorela, 2002:3). Conform acelorași autori, familiile au identități comunitare multiple, relatate la toate locurile în care membrii familiei sunt sau au fost la un moment dat rezidenți.

Zone miniere – trecut și prezent

Evenimentele de după 1989 au schimbat în mod drastic viața economică, socială, politică și culturală a zonelor miniere din România. După 1990, în strânsă legătură cu dificultățile economice ale țării și tranziția de la economia planificată la economia de piață, producția minieră a intrat în declin. Datorită presiunilor forurilor internaționale și scăderii pe piață a cererii produselor miniere, întreaga industrie a mineritului s-a prăbușit dramatic începând cu anul 1997. Procesul de restructurare a industriei miniere a condus la scăderi drastice a nivelului de trai în zonele afectate. „Motivul acestui proces regresiv este faptul că politicile de restructurare nu au inclus de la început o componentă de stopare a declinului economic în aceste zone miniere” (Morar, 2011:306). „În doar câțiva ani, muncitorii din industrie au devenit, din modele de excelență ale virtuții socialiste, aproape niște paria ai incertitudinilor postsocialiste. Indiferența specialiștilor sau a

oamenilor politici față de amploarea acestor teme privind muncitorii, șomajul prelungit, starea fizică proastă, problemele demografice, scăderea standardelor de viață și emigrația în masă nu face decât să adâncească problemele muncitorilor și să scadă probabilitatea unor eforturi sistematice, serioase în vederea soluționării lor” (Kideckel, 2010:9).

Ca indicator al degradării situației foștilor mineri stă și un fapt pe care l-am întâlnit în teren, și anume alcoolismul în rândul acestora. Odată cu începerea procesului de restructurare a minei din Sărmășag, în jurul minei a înflorit „industria” barurilor. La ieșirea din schimb, minerii, înainte de a merge acasă, se opreau la câte un bar, pentru o băutură, iar în ziua de salariu și câteva zile după, minerii stăteau mai mult în baruri decât acasă. Niciuna din femeile intervievate nu au văzut vreodată fluturașii de salariu ai soțului. Soția știa exact cât e salariul fix al soțului, știa întotdeauna că din acest salariu lipsește o parte importantă care a rămas în baruri, dar nu știa niciodată adevărata sumă pe care minerul a preferat să nu o adauge la bugetul familiei, pentru că pe lângă salariul fix se primeau multe bonusuri, a căror valoare nu putea fi văzută decât pe fluturașul de salariu. În interviurile efectuate cuvântul „alcoolic” (în original „alcoolist”) apare cu redundanță, bineînțeles cu referire la bărbați foști mineri din afara familiei. Amploarea barurilor odată cu începerea procesului de restructurare se poate explica prin stresul la care sunt supuși bărbații din această zonă, atât cei încă angajați, cât și cei disponibilizați: „...îngrijorarea permanentă privind închiderea minelor produce un stres, prin comparație mai mare și decât stresul firesc al muncii periculoase din subteran [...] Pentru șomeri, apatia și detașarea de toate aspectele previzibile ale unei vieți muncitorești au ca efect pierderea stimei de sine, pierderea colegilor și pierderea identității sociale [...] stresul sporește din nevoia continuă de găsire a strategiilor de obținere a unor venituri suplimentare din agricultură sau de pe piața neagră a muncii” (Kideckel, 2010:198).

În zona Sărmășagului, după închiderea minei toată economia locală a intrat în colaps și singura opțiune a locuitorilor din această zonă a rămas plecarea în străinătate, la nivel local nemaexistând posibilități de supraviețuire, și aceasta, oricât de cinic ar părea, chiar în adevăratul sens al cuvântului („alții s-au dus, alții și-au luat viața...”):

Tare greu, dacă nu pleci un pic, așa, pe afară, ca să faci un ban, îi greu... ce poți să faci dacă n-ai un pic, din altă parte, venit? ...e foarte greu! A afectat totul, în general! Pe lângă că s-a închis mina, să se închidă, s-au închis mai multe, să se închidă... că veneau minerii și din alte localități, din alte județe... asta a fost singura sursă de venit pentru două județe, din Sălaj și Satu-Mare! ...Mii de muncitori câți am fost... am fost 3000 de muncitori... no... din Sălaj, erau muncitori din Sărmășag, Lompird, Chieșd, Sighet, Bocșa, Măierîște, Șimleu, după aia Guruzlău, Zalău și alte localități... Bobota, Dersida... o grămadă de localități, din Satu-Mare... pot să pun Dobra, Bogdan, Nadiș, Ser... (B.)

Care cum au putut... șomeri, care au fost în vârstă, au putut să reușească să-și facă o pensie, pensia aia anticipată, au rămas în pensie... alții s-au dus, alții și-au luat viața, au avut datorii prin bănci, și... câte și mai câte. Ce s-a ales din ei? Care au fost mai tineri au plecat din țară, s-au dus prin străinătate, prin Ungaria, Italia, Spania, Franța, Germania, care încotro... pe unde au putut, pe unde au reușit... (A.)

Poți să îți dai seama când au fost aici câte 2-3 mii de muncitori? Erau din toate satele, inclusiv și din Zalău, aveau autobuze care mergeau și veneau... aduceau minerii. De aici până în satele apropiate, aici în jur asigura transport gratuit, era la fiecare schimb... erau așa organizate, un pic, să meargă pe rute diferite, în Măierîște, Jurtelec, Moiad, Uileac, până în Șimleu; în Siciu, Badacinu, până în... până acolo erau băgate. Toata zona asta îi afectată... toata zona... Unde erau locuri de muncă pentru 3-4 mii de oameni, erau toți de pe zona asta, de pe aicea veniți din zonă... de la 30 de km pe lângă Sărmășag... o afectat pe toata lumea că nu și-au mai găsit de lucru, mai greu s-au descurcat oamenii... Care au fost mai tineri și mai... au luat calea străinătății, aștilalți, care au fost mai bătrâni, mai așa ni, alții care au reușit să iasă, dacă au avut anii de subteran, au așteptat să iasă la pensie, că la 20 de ani de subteran și la 45 de ani erau la pensie... (M.)

Istoricul minei din Sărmășag

Bazinul minier „Sălaj,” este situat în nord-vestul țării și este cuprins între Munții Rezului la sud-vest, Munții Meseșului la sud-est, râul Someș la est, iar la nord se deschide Depresiunea Panonică. Bazinul are un relief de șes și coline cu înălțimi cuprinse între 160-350 m exceptând zona sudică unde înălțimile ating 596 m (în măgura Șimleului). Este traversat de Valea Crasna, primind ca afluenți pe partea dreaptă pârâul Zalăului și Maja iar pe partea stângă pârâul Zenicelului, care are cursul în partea de sud al comunei Bobota. În acest bazin sunt depozitate 25 de straturi de cărbune cu grosimi între 0.55-2.50 m., singurul strat exploatabil fiind cel cu numărul 166, care are grosimea între 1.20-2.50 m.

Exploatarea cărbunelui a început în mod rudimentar la mina Bobota, în anul 1906, aceasta fiind întreruptă în 1931, în contextul crizei economice din anii 1929-1933. Necesitățile impuse de război au determinat redeschiderea minei în 1938 și deschiderea minelor din Sărmășag, în 1941, și Chieșd, în 1944. Inițial exploatări independente, cele trei mine au fost naționalizate în iunie 1948, iar din octombrie s-au unificat sub o conducere centrală sub denumirea de „Întreprinderea minieră Sălajul”, cu sediul în Sărmășag.

Mina Bobota și-a încetat activitatea în 1962, în schimb minele Sărmășag și Chieșd, după naționalizare, au cunoscut o extindere și modernizare accentuată. Astfel, după revoluție, colonia minei era compusă din peste 400 de apartamente, un club de cinematograf și o grădiniță pentru copii. Efectivul de mineri era de 5.282 de persoane. Minerilor li se asigura mâncarea înainte de intrarea în schimb, astfel: schimbul unu primea micul dejun ce consta într-un ceai, pâine cu unt și dulceață, un triunghi de brânză topită, șuncă și o cafea, toate în porții egale, măsurate. Schimbul doi și schimbul trei primeau o ciorbă și la felul doi întotdeauna se primea o bucată de carne de 250 grame de

persoană, meniul fiind diferit în fiecare zi și se servea cald și proaspăt. Pentru încălzirea locuinței minerii din subteran primeau la sfârșitul toamnei 5 tone de cărbune pe an, și mina le mai oferea o locuință cu chirie foarte mică, pentru ca pe parcurs să și-o poată cumpăra (totalul de apartamente ale minerilor era de 470 de locuințe date în chirie, care după 1990 puteau fi cumpărate). Ceilalți mineri și cei cu alte funcții beneficiau de 2 tone de cărbune pe an.

În mină lucrau 182 de femei, la lămpărie, sortare de cărbune, cantină, birou și secretariat. În general, în mină erau angajate soțiile cadrelor tehnice, și tot timpul aveau prioritate la angajare femeile care și-au pierdut soțul în accident în mină, pentru a-și putea întreține copiii.

Prima disponibilizare, prin ordonanță, a avut loc în 1 septembrie 1997, la care s-au înscris aproximativ 500 de mineri. Disponibilizarea a avut loc în sectorul Chieșd, datorită accidentelor mortale care au avut loc aici (6 morți). În acel an salariul unui miner era de 5000 de lei, iar al unui director de 1500 de lei. A doua disponibilizare a avut loc în 2005 în comuna Ip, iar ultima a fost în 2007, în Sărmășag, în urma căreia în mină au mai rămas doar șase angajați. Vârsta de pensionare din mină era de 50 de ani, sau 45 de ani dacă angajatul avea minim 20 de ani de subteran.

Închiderea minei. Începuturile migrației

Cel mai puțin de pierdut din declinul minei au avut muncitorii cu vechime mare care puteau să se pensioneze după 20 de ani de muncă în subteran. Aceștia sunt cei care au rămas până la închiderea minei pentru a-și realiza vechimea necesară pensionării. Cei care mai aveau nevoie doar de câteva luni de vechime s-au angajat pe unde au putut pentru a reuși să iasă la pensie. Ei sunt cei pe care închiderea minei i-a afectat cel mai puțin.

Închiderea minei s-a produs treptat, semnele închiderii simțindu-se cu câțiva ani înainte. De la sfârșitul anilor '90 muncitorii cu vechime mică care nu mai sperau să se pensioneze înaintea închiderii totale a

minei au început să își reevalueze opțiunile. Aceștia sunt cei care au deschis calea plecării în străinătate, cu predilecție spre Ungaria și Israel.

În ultimii ani au început să se strice treburile și nu se mai dădeau salariile la timp [...] Și-au pierdut mulți atunci speranța de a mai merge bine aici și mai mergeau în concediu, o lună, sau cât aveau ei concediu legal, și astea erau vreo 45-60 de zile, deci 28 sau 30 de zile lucrătoare aveam noi concediu, minierii, și în total venea o lună jumate, două luni, care cum nimerea, cum avea, dacă își mai scotea o zi două... Și vedea că merge bine și se descurcă, mai lua și câte o lună de concediu fără plată. Băga și o lună de concediu fără salariu și dacă a găsit de lucru așa să poată să mai stea o lună, el mai stătea. Așa că stătea, o lună jumate, două luni, două luni jumate, trei luni, care cum putea, unde găsea de lucru, și a fost plătit mai bine față de noi aici, chiar dacă a lucrat în agricultură, mai bine a fost plătit decât noi aici la mină. Deci în ultimii ani cât a mers mina, așa a fost, tot mai slabe și salariile și nu la timp. Erau mai slabe aici față de ce se primea dincolo. Și numai la unguri, dar care mergeau și mai încolo, în Austria, Germania, Franța, Spania, Italia, ăia și mai bine au câștigat. (V.)

Și de 15 ani îs care au plecat. Și înainte au fost care au plecat și și-au băgat lichidare. Și plecau prin Israel sau pe nu știu unde. Cel puțin de 15 ani deja a ieșit lumea, cel puțin. [...] mulți care și-au luat inima în dinți, mă duc că nu am altă șansă. Sau aveau câte un prieten, dar rar care au mers la sigur. Au mers, au tras câteva luni, știu eu ce au făcut săracii pe acolo, ce au tras, pe unde, prin boscheți, pe unde au dormit. Și așa unul după altul s-au dus, că ți-ai adus deja soția și după aceea ți-ai adus pe frate, soră, tot ce ai putut, așa s-au întins, că cred că și pe lună sunt români. (M.)

Fenomenul migraționist s-a extins destul de repede, după principiul bulgărelui de zăpadă, primii migranți care au luat contactul cu lumea mai bună de afară atrăgându-și în acest proces rudele și apropiații. S-a dezvoltat astfel o rețea a emigranților din jurul Sărmășagului cu ramificații extinse, din Israel și până în Spania. Principiul rețelei de migranți este acela că se află într-o continuă expansiune, astfel, un migrant îi facilitează unui apropiat al său plecarea în străinătate, iar acesta la rândul lui, odată instalat, își mai aduce alți apropiați ai săi.

Plecarea în străinătate presupune și anumite riscuri. Nu toată lumea a avut șansa de a găsi în străinătate salvarea față de situația precară și greutatea de acasă. Mulți oameni, și mai ales în primii ani ai migrației, când nu existau atâtea informații referitor la situația din străinătate, nu exista o experiență împărtășită în comunitate, au eșuat în încercarea de a evada din mijlocul greutăților apăsătoare, unii chiar confruntându-se cu greutăți mai mari în străinătate decât aici.

A fost când nu ne-a mers prea bine în Ungaria... a fost când ne-a ținut captivi în pădure, am dormit într-o folie de nylon și patru pari, dormeam și pe acolo, pe jos, pe pământ... multe au fost... Pe două persoane le-au trimis acasă fără niciun ban... și... ne dădea să mâncăm pâine și slănină râncedă... ne târam pe jos ca șerpilor, că nu puteam umbla, că eram răniți. Dacă am început să ne plângem de durere au zis să tăcem că de nu ne taie cu druja și ne lasă aici în pădure, că nu ne cunoaște nimeni... și nu ne-au dus la doctor...ai multe, multe au fost... Și când am venit acasă a trebuit să stau prin spitale, vreo două luni de zile atunci, că am fost accidentat la coloana... (V.)

Riscul ridicat și nesiguranța pe care o presupune căutarea unui loc de muncă în străinătate nu a inhibat dezvoltarea fenomenului migraționist, fapt care vorbește multe despre situația disperată în care se găseau locuitorii zonei. Balanța a fost înclinată mai mult înspre cazurile fericite în privința atitudinii față de migrație, în defavoarea eșecurilor, care au fost preluate doar ca și experiență menită să corecteze demersurile viitoare. Cei care au reușit să își găsească un loc de muncă acceptabil și să se integreze au câștigat un enorm avantaj, atât pentru ei înșiși cât și pentru comunitatea de origine, fiind în măsură să faciliteze integrarea celor apropiați pe piața de muncă din străinătate:

Un nepot de-a lui bărbatu-meu a fost înaintea noastră, s-a dus el pe pielea lui și așa ne-am dus, că ne-a chemat. Bine, după aia de lucru ne-am căutat noi. Bine, a mai vorbit el, că știa limba, că așa a fost, n-am știut limba, n-am știut nimic acolo când am ajuns. Dar după aia a fost bine. E greu, dar n-ai ce face. (A.)

Influențele culturii vestice

După maturizarea fenomenului migrației, munca în străinătate nu mai este atât de mult o opțiune, cât mai repede, de voie, de nevoie, un stil de viață transnațional.

N-a fost ușor. Nu-i ca la tine în țară, că normal că dacă ai lua salariul ăla aici, nimeni, cred că nimeni nu și-ar lăsa locul... nimeni, nu știu, care chiar îs nebuni să meargă să lucreze la străini. Dacă ți-ar da nu cât dă acolo, jumate să iei salariul aici... să iei normal, un salariu decent. Nu-ți trebuie să faci avere, da să fie măcar să-ți iei strictul și să te poți întreține cât de cât. Să ai o mașină și să-ți poți întreține copiii și atât. Și să lucrezi amândoi, că tot timpul am lucrat amândoi, da aici nu poți să faci mare brânză, că nu ai cum, e foarte greu. (F.)

Având experiența stilului de viață occidental, chiar dacă unul al clasei de jos, standardul de trai se modifică în funcție de acest stil de viață. Dacă oportunitățile în Sărmășag și împrejurimile sale nu sunt deloc promițătoare, acest lucru este dublat și de o reevaluare a strictului necesar pentru un trai decent, de exemplu mașina, odată mai degrabă un lux, devenind acum ceva indispensabil. Pentru românii aflați la muncă în Occident, satisfacerea unui standard mai ridicat nu se face doar din simpla muncă acolo, pentru că deși e plătită mai bine decât în România, sau cel puțin decât într-o zonă dezindustrializată (și declarată defavorizată, cum e aceasta), totuși este una din cele mai slab remunerate munci din țara de destinație (acesta fiind și motivul pentru care sunt folosiți imigranții). Odată interiorizat acel standard, lucru care convine angajatorului occidental, acesta este îndeplinit printr-o muncă mai asiduă și mai susținută. În străinătate, familia tipică a minerului, cu o soție casnică, nu mai este o opțiune. În urmărirea unui venit acceptabil, atât soțul cât și soția depun un efort ridicat, iar vechea „mentalitate” de a te mulțumi cu puținul câștigat e blamată și îi repugnă migrantului:

Dacă nu lucrează și femeia, nici acolo nu poți să faci mare brânză, dacă nu lucrează și ea, banii bărbatului sunt numai doar de mâncare, chirie, și chiar numai ce îți trebuia. Și să ai o mașină nu era chiar exagerat. Erau banii după cum erau și prețurile, dar aici la noi sunt prețurile cum erau, sau poate mai mult decât erau dincolo, și cu salariul care... nu, nu se poate, nu știu... Oamenii s-au învățat așa și cu cât e, cu atâta trăiești, și nu ai ce face. Atâta e și atâta mănânci, asta e România noastră. Și până la urmă tot ți-e drag că ești acasă. (S.)

Opoziția „omului nou”, migrantul, pe care acesta și-o construiește în fața conservatorului rămas acasă, și practic a vechiului său stil de viață, devine tot mai accentuată, în timp ce valorile deprinse în perioada de locuire în Occident sunt îmbrățișate necondiționat, recunoscându-li-se viabilitatea și superioritatea. În interviul realizat cu Dorina, o femeie care a stat mult timp în Italia și în Spania, aceasta face o apologie a diviziunii muncii pe care a întâlnit-o acolo și dezaprobă îmbinarea serviciului cu munca domestică:

Înainte era mult mai dificil, mai greu, aveai mai multe greutăți, pentru că venea [soțul] de la serviciu, de la serviciu când venea trebuia să meargă la coasă, la sapă, la câmp, deci automat încep mai multe dificultăți. Când vii de la serviciu deja ești obosit, e oboseala aia din tine, e stresul ăla pe care îl ai, în cealaltă zi să mergi dimineața. Da acolo mergeam la serviciu, la amiază aveam liber, de la ora, să zic, de la 2, cum aveam eu, până la 5-5 jumate, după aia mai mergeai o parte, dar nu mai aveai alte, astea, că după ce vin de la serviciu trebuie să merg nu știu unde, să adun fân, să fac nu știu ce, deci aveai numai un lucru, un singur serviciu, numai în ăla îți aveai capul și mintea, nu mai aveai alte prostii în cap. [...] Atât, aveai serviciul ăla și cu ăla știai că te poți întreține, dar când apuci mai multe lucruri, și până la urmă nu-ți dă randament, că până la urmă de multe ori ai mers și ai săpat, și ăsta, și până la urmă n-ai adunat nimic că dacă n-a plouat... da... deci într-un fel îs mai calculați ca noi, îs mai, nu știu cum să zic, și gândirea le e altfel, noi atâta știm, și bătrânii din sat, așa știu, trebuie să își țină un animal, trebuie să meargă la câmp și dacă poate și dacă nu, și dacă merge în botă, merge... Deci așa sunt învățați și așa am crescut, și au gândirea aia. Noi deja... ai fost în lume, ai văzut cum se trăiește, acolo îs mult mai civilizați în primul rând. Când îi să se distreze se distrează, da când îi de lucru, îi de lucru. Dacă tu ai stat până

dimineață la 4, că ai fost la fieste și la minunății... Da tu când dimineață la ora 6 sau la ora 7 trebuia să fii la serviciu, erai la serviciu, nu că îl sun pe maistru să îți spun că nu pot să mă duc la serviciu că mă doare spatele, sau nu pot că am fost beat de ieri, sau am fost obosit, nu chiar beat. Da acolo serviciul e serviciu, eu n-am lipsit și n-am avut medical în 6 ani de zile niciodată. Ce să-ți povestesc... Bărbatu-mi-o la fel, atâta a lucrat până i-a curs sângele pe nas, atâta mortar a dus... Și a lucrat în mină, care au lucrat în mină, știu ce e greul, că eu n-am fost decât așa... să văd ce e acolo, și m-am speriat. Dar asta e, știai că mergeai la serviciu și atâta, nu aveai mai multe misiuni, și știai că nu poți cu toate. [...] Acolo fiecare se ocupă cu... care e agricultor e agricultor, care crește animale crește animale, care taie carnea taie carnea, și așa mai departe... fiecare avea meseria lui, nu eu să mă apuc și de agricultură, și de casă, și de serviciu. Deci nu poți să fii în trei, și nici nu poți să faci în trei așa ca ăla ce face un singur lucru. Deci acolo nici nu se concepe așa ceva cum e la noi, să ai și un pic de pământ, să ai și serviciu...

Distanțarea față de economia tradițională a gospodăriei se observă în opoziția dintre „civilizați”, sau „noi”, cei care au văzut cum se trăiește în Vest, și „bătrânii din sat”, care doar „așa știu”. Eliminarea, sau măcar diminuarea considerabilă a muncii domestice e văzută ca o eliberare, o ușurare a activității zilnice, fără a ține cont că aceasta nu este decât înlocuită cu o zi mai lungă la serviciu. Valorizarea excesivă a muncii salarizate, „serviciul e serviciu”, cu atât mai pronunțată cu cât e o valoare a celor „calculați”, îi permite imigrantului să muncească până ce îi curge sângele pe nas. În contrast cu serviciul istovitor și în ritm susținut din Vest, programul mai flexibil, ce suportă eschivări din perioada minei e văzut ca dificil, viața dinainte e una ce implică mai mari greutăți. Iar greutățile nu provin din exercitarea efectivă a muncii, sau mai exact a muncilor, în perioada anterioară, ci din stresul pe care îl comportă multiplele sarcini și uneori, în ce privește agricultura de subzistență, dependența de natură și fenomenele climatice. Migrantul își însușește o etică a muncii ce se pliază pe modelul economic și societatea vestică, însă aceasta îi creează probleme în contextul de origine, unde un serviciu mai puțin solicitant permite anumite activități în afara lui,

compensându-se astfel salariile mici. Astfel, migrantul devine încă o dată dependent de munca în străinătate. Cu cât se integrează mai bine în societatea de destinație, cu atât găsește mai greu să se reintegreze în societatea de origine.

Tot Dorina observă însă caracterul solicitant al condiției de muncă în străinătate și nu idealizează deloc situația respectivă: „Nu veneam, numai 3 săptămâni-4, o luna cel mult, că nu ne lăsa. Nu aveai voie să vii, nu aveai tu libere, nu aveai concedii așa cum... normale, cum ar trebui, numai erau scrise, dar nu erau. Nu s-au îndeplinit toate câte au trebuit.”

În urma interviurilor am observat că niciunul din respondenții migranți, nici cei întorși acasă, nici cei aflați în Italia nu au intenția de a se stabili în străinătate, însă aproape toți intenționează să mai meargă să muncească înafară.

Niciodată n-am fost cu ideea că o să rămân acolo, niciodată. Nu ne-am luat acolo casă, am stat în chirie, ce am făcut am făcut aici. Niciodată n-am zis că rămân, am zis să îmi fac să am un trai mai bun, să fac un viitor mai bun la copii, dar niciodată n-am avut ideea să rămân. Pentru că nici în ziua de azi nu mai merge cum a mers, pentru că nu ai o stabilitate, nu știi cât durează, asta a fost ca și cum ai câștiga la loz, îl iei dar nu știi când o să câștigi, sau nu o să câștigi deloc. A mers o perioadă, dar dacă copiii erau, în ziua de astăzi zic, dacă copiii erau la liceu, trebuia să îi trimiți la școală din satul în care erai, exact ca și aici, că îi trimiți la Cluj, în orașele mari, tu trebuia să ai un bănuț ca să-i poți întreține... Și dacă nu aveai ce făceai? Să stai numai să plătești chirie nu are rost să stai, mai bine stai la căsuța ta și ești acasă până la urmă. No, care nu aveau nimic aici, ziceau că după ce să vină, că nu au la ce, dar noi întotdeauna am tras la casă, pentru că era căsuța noastră și am muncit pentru ea. (S.)

Situația în străinătate este la fel de precară ca și cea din țară, nu există o stabilitate. Posibilitățile în străinătate sunt asemănate cu o loterie, doar că una cu premii mai mari decât în țară. Migranții muncesc în străinătate și tot ce acumulează investesc tot în bunăstarea de acasă, atât a propriei lor bunăstări în momentul întoarcerii, cât și a familiei, care e dependentă de remitențele lor.

Păi le trimiteam bani acasă, când am lucrat în Ungaria, la fiecare sfârșit de lună veneam acasă 2-3 zile și nu mai trimiteam banii... Când eram în Spania, trimiteam banii acasă, când primeam banii. (V.)

Le trimiteam. Îți dai seama ca nu aveau cum să trăiască fără niciun leu aici. Le trimiteam lunar, dar nu era exagerat, că puteam să punem și deoparte, și să le trimitem lor și să-ți faci câte ceva. Deci n-a fost rău, numai că ai fost departe de casă, de toate, n-a fost ușor. De multe ori ziceam gata, nu mai stăm, că te saturei, da... în fine, mai stăm un an, și încă unul, și trec anii, și uite așa am tot stat.” (F.)

Un serviciu în străinătate, deși aduce multe beneficii, nu este văzut ca o realizare ci ca o situație temporară, una de tranziție. Chiar dacă migrantul își petrece acasă doar o lună sau două într-un an, el își consideră domiciliul stabil ca fiind tot în comunitatea de origine, acesta este locul permanentei întoarceri, în timp ce locuirea în străinătate se face acolo unde găsește a fi mai profitabil într-un anumit moment, și asta poate fi diversă.

A fost când am lucrat într-o săptămână la 7 patroni, cum ai avut de lucru... o fost când ai avut de lucru, ai lucrat la un patron 3 luni de zile, da cum o avut fiecare de lucru, cum o fost sezonu... astăzi ai fost la unu că o avut de lucru, ai mers, ca să câștigi un ban, ce să faci? ...O fost când am lucrat la 3 patroni, când am lucrat la cariera de piatră, atunci am fost 7 luni de zile, tot acolo am fost... Am fost în multe localități nu numai în una. Am fost singur, am cunoscut un pic limba, dar am plecat de câteva ori cu niște prieteni...da nu am avut acte... Prin 2007 am plecat în Spania, am fost tot în agricultură vreo două luni jumate apoi am venit în Primărie și nu am stat decât 5 luni și așa nici acolo nu o mai avut de lucru, am venit acasă. Dar totul era la negru. (G.)

Soția a plecat cam acum 4 ani în Spania, prima dată la îngrijit de bătrâni. Prima dată a stat 3 luni...așa știu... și a doua oară mi se pare că a stat 5 luni, iar acasă nu stătea, în jur de 2-3 săptămâni, maxim, pe an. Copilul meu i-a găsit acolo ceva de lucru, să îngrijească de bătrâni, că am un băiat acolo, după aia nu a mai mers în Spania, a plecat cam la 2 luni, și-a aranjat să plece în Germania pe 2 luni, cu contract, la cules de ciuperci. După aia, mai multe luni a stat ea acasă, a stat cam 5 luni acasă și iar a plecat în Germania la lucru pe 2 luni, dar nu în aceeași parte. După ce a venit a doua oară de la ciuperci a stat cam o luna de zile acasă și apoi a

plecat în Italia, de vreo 2 ani tot pleacă acolo... și tot de bătrâni are grijă și acolo, dar a tot schimbat multe locuri acolo.

L.: De ce a schimbat atâtea locuri de muncă?

V: Din cauză că îs răi și străinii și zgârșiți la toate... și la apă îs zgârșiți, să nu consume să aibă de plătit după tine prea multe cheltuieli... și plătește puțin... a fost plecată tare departe, în Sicilia, acolo jos, în Italia și acolo o plătea numai 500 de euro pe lună... Îi puțin față de aici unde s-a mutat, mai în nord, o plătește 900 de euro pe lună și no, face mai puțin până acasă, că îi mai aproape și de ceva cunoștințe, care i-au zis de locul ăsta... Acolo se mai știu, că îs multe plecate la îngrijit de bătrâni. (V.)

Fundamental este faptul că migrantul odată întors în comunitatea de origine, el vine schimbat, poartă cu sine toate influențele la care a fost expus, este un „om nou”, purtător al unor valori diferite.

Ne-am schimbat, că ai văzut că-i altă lume, alt trai, îi altă mentalitate. Noi gândim într-un fel, ei au altă gândire, altă mentalitate. Acolo ora de mâncare e ora de mâncare, ora de somn e oră de somn, serviciul e serviciu... Tot, tot, tot, e exact ca un computer. Așa erau și ei, la 2 când era masa, sau la 10, când era să mănânci un bugadici, să mănânci un sandwich cum se zice la noi, acolo ce ai avut de lucru le lași! Deci automat e o gândire și o logică. (D.)

Cuvinte ca „logic”, „calculat”, „ordine”, chiar și „computer” apar cu recurență pe parcursul interviurilor în caracterizarea occidentalilor și a situației de acolo, chiar dacă nu se vorbește despre Germania, cum ne-am fi așteptat, ci mai mult despre Italia și Spania. Migrantul are conștiința apartenenței la o zonă periferică și se raportează centrului dezvoltat de pe o poziție inferioară:

Îi o țară mult mai dezvoltată, nu numai asta, toate țările din Vest îs mai dezvoltate până la urmă. La noi sunt oameni deștepți, nu zic că nu, că îs foarte deștepți, nu poți zice că îs mai deștepți ceilalți, că de la noi s-au dus medici... de la noi s-au dus bieteile femei prin Italia să îngrijească, că ei nu se ocupă de asta, deci la noi s-au dus pentru orice, când ajunge, românul face orice pentru bani, deci îi foarte, foarte muncitor până la urmă, și a mers, exact mergem slugi... ai mers slugă. Efectiv ai făcut tot ce ți-a cerut. Tu nu ai comentat... de asta am fost noi buni, și asta le-a plăcut... și și-au făcut făcutele, ei au câștigat de pe noi până la urmă. Cum să nu

fie dezvoltată țara aia când ăla a avut profit de știu eu, ție ți-a dat o parte, foarte puțin, să zic 10 la sută din ce a trebuit să ți plătească ție, și sunt mulți care au lucrat fără acte ani și ani, și 10 ani, și ăla n-a trebuit să plătească după tine nici securitate, nici nimic, nimic, nimic... nu i-a luat nici statul, cât a avut profit a avut el. Cum să nu fie dezvoltată? Tot pe care a avut, tot pe ăla l-a ajutat guvernul. Tu dacă n-ai putut munci, efectul e ca la noi, care are are și care nu, nu, aici la noi. Care are putere și are, care e sărac tot sărac moare. Acolo e altă clasă, nu zic că nu sunt, sunt care sunt bogați bogați, dar ceilalți deja toți sunt la același nivel, cât de cât. Oriunde sunt oameni bogați, și la noi sunt, dar e alt nivel, la noi sunt bogați bogați și săraci săraci, nu mai îs medii, nu poți să zici că ai medii, că nu ai care să zici că sunt pe treapta de mijloc. (S.)

Așadar migrantul este conștient că merge la muncă în străinătate pentru a fi exploatat, nu pentru că i se face o favoare, vede țările vestice mult mai dezvoltate și pune dezvoltarea lor pe seama propriei exploatare, dar știe că acolo standardul de viață e mai ridicat, vede situația de acolo ca fiind mai bună decât cea de acasă și superiorizează valorile vestice în raport cu cele tradiționale, de acasă. Deși el se percepe în continuare ca aparținând comunității sale de origine, și acesta este locul său de întoarcere, migrantul internalizează cultura vestică și chiar întors acasă, nu revine la vechile obiceiuri ci mai degrabă contaminează cultura de acasă cu valorile dobândite în străinătate. Unul din intervievați concluzionează într-un mod pitoresc acest aspect: *Deja când se întoarce soția acasă trebuie să-ți cumperi, de exemplu dacă îi în Italia, trebuie să ai un dicționar italian, că a uitat să vorbească românește. Dacă e în Spania, la fel. Așa că nu mai suntem român cu român, suntem româno-italiano, sau româno-spaniolo. (V.)*

Schimbarea comportamentului familial

Munca în străinătate a însemnat fragmentarea spațială a familiei, pentru perioade lungi de timp, ceea ce creează instabilități și duce în multe cazuri la destrămarea definitivă a familiei.

Care n-au ajuns încă la pensie au luat calea străinătății sau încotro au văzut cu ochii, să caute de muncă, să crească copiii, familia. Îs foarte, foarte mulți plecați. Mai sunt care sunt împreună, sunt care s-au despărțit, sunt care copiii îs la părinți, ei cine știe pe unde... Multe familii s-au destrămat, au divorțat... Acuma zilnic tot așa auzi că și ăsta a fost plecat și uite că nu mai stau, el s-a dus și ea a rămas aici, el a rămas aici și ea a plecat, astea sunt la ordinea zilei. E ceva de te îngrozește când auzi zi de zi minuni de astea. (B.)

Șansa muncii înafara granițelor a însemnat o creștere a statutului femeii în raport cu bărbatul, aceștia de acum devin cel puțin parteneri egali în aducerea de venit în gospodărie, sau de cele mai multe ori femeia devine principalul întreținător al familiei, situație cu mult accentuată odată cu începerea crizei economice. Din anii 2008-2009 țările de destinație ale migranților români au cunoscut o creștere accentuată a ratei șomajului, iar primii care nu au mai găsit locuri de muncă au fost imigranții. Singurul domeniu care nu a fost afectat, ba dimpotrivă, a fost îngrijirea persoanelor vârstnice și a celor cu nevoi speciale, un domeniu cu predilecție pentru femei. În condiții de austeritate, beneficiarii acelor servicii s-au reorientat dinspre ajutorul specializat înspre forța de muncă ieftină a femeilor imigrante. Astfel, în țara de origine, femeia devine de acum capul familiei și cea care procură venituri din exterior, pe când bărbatul este cel care rămâne acasă și se îngrijește de gospodărie sau are grijă de copii.

Femeile îs mai mult plecate ca bărbații de când s-a închis mina... și acolo, în țări străine sunt probleme, de acuma, cu recesiunea asta mai bine trimit străinii acasă, că nu au ai lor de lucru, și ce să facă... S-au stricat treburile mai peste tot... Acuma majoritatea femeilor se duc în Italia, Germania... atât, nu ai altundeva unde să te duci, numai la îngrijit de babe sau de moși și la oameni cu handicap, că nu mai ai unde. În Germania ce se mai poate, acolo, o dată pe an câte 2 luni... Mai stau acasă femeile care nu au de lucru și ies în fața blocului să bârfească, numai ocupația asta o au... (G.)

Când era soția, eu eram numai bărbat în casă. Acuma sunt și bărbat și femeie și copil. Așa sunt, de toate trebuie să faci în lipsa lor, ești obligat să faci de toate. (V.)

De când îs plecate femeile, ele îs mai tari pe picior. Ele de când au plecat au uitat că ele poartă numele bărbatului, nu bărbatul poartă numele femeii. Ele când vin acasă cred că ele poartă clopul și bărbatul poartă basmaua. Ea ridică tonul mai tare ca și bărbatul. Ea zice acuma „eu câștig bani”. Asta se întâmplă acuma în 99% din cazuri. Asta e realitatea. Unele femei zic <nu strig tare, da strig că așa trebuie să strig la babe, la moși>, la cine lucrează. Atunci... atunci și bărbatul trebuia să strige, că lucra la mină, în subteran, trebuia să strige ca și cum ar striga la un vecin de la o casă de la o sută de metri. Așa ridică tonul. Mai ales munca asta de miner a fost o muncă foarte grea, periculoasă. Dar acuma asta îi adevărul. (V.)

În multe cazuri femeile odată devenite independente rup în totalitate legătura cu familiile de acasă și își încep o viață nouă, uneori singure, alte ori întemeind noi familii în țara de destinație.

Sunt care sunt plecate numai ele și ei îs rămași aici că zic că <mie mi-a ajuns o viață de miner>, de ce a tras el în subteran, și îs plecate numai ele. Și acuma îs bine plecate, că au rămas acolo cu alții. Mai vin numai în vizită. (M.)

Sunt o grămadă de femei, știu o grămadă, care au plecat dincolo și au uitat să se mai întoarcă acasă. Sau s-au întors acasă și când s-au întors acasă au plecat la tribunal și au băgat divorț. Din cauză că îi despărțirea asta mare, femeile pentru bani mai și cedează... (G.)

Concluzie – Narative despre trecut și prezent

După închiderea totală a minei, pentru majoritatea locuitorilor munca în străinătate a devenit singura sursă de venit. Dar migrația nu a rezolvat nici pe departe situația precară ci a dezvoltat noi probleme sociale datorită caracterului instabil și nesigur al muncii în străinătate. Deși în primă instanță soluția muncii temporare în străinătate este atractivă, după închiderea minei situația s-a înrăutățit continuu, situația de dinainte fiind privită cu nostalgie.

Prețurile în comparație cu salariile erau destul de acceptabile și ne descurcam mai bine ca și acuma. Dacă am avut amândoi servicii, cu unul ne-am întreținut, unul l-am pus deoparte, și puteam să ne facem și câte

un concediu cu copiii, și la mare și la munte, prin stațiuni, prin Felix, pe unde ne tăia capul, în fiecare concediu, da acuma... mai greu. Acuma nu mergem nici până aici la Tâșnad să stăm 3 zile, o săptămână, că nu ne permitem. (A.)

N-ai avut atâta stres, că oare mâine ce o să fac? Oare îmi ajunge? Să iau asta, să o las pe data viitoare? Nu, atuncea nu ne-am uitat să nu luăm, tot ce și-au dorit ei [copiii –n.n.] am avut și de la nimic nu ne-am ăsta... Sau să nu ne cumpărăm, Doamne ferește, când vedeam ceva, să nu avem în casă, și dulciuri sau ciocolată, tot felul ce-și doreau tot timpul, fructe, legume, n-a lipsit nimic. N-a fost așa stresată lumea ca acuma. Cred că și copilul când merge la grădiniță e în stres deja. Mai multă veselie a fost ca și acuma. (F.).

Precaritatea vieții în postsocialism și deziluzionarea și dezamăgirea legată de Occident se transpun în aversiuni tot mai mari față de sistemul politic actual și întrețin nostalgia față de regimul comunist. Suprimarea laturii sociale a statului a aruncat foștii muncitori într-o situație disperată și a adus cu sine destrămarea vechilor structuri sociale și perturbarea comportamentului social și a celui economic.

Se despart familii, se destramă familii. Când a fost migrația un lucru bun? Îi bună migrația când pleacă familia, dar când pleacă unul dintre părinți, se duce, se poate întâmpla orice. Ori acasă se întâmplă, ori dincolo se întâmplă. Orice se poate întâmpla. De vină sunt guvernanții, și toți la rând sunt de vină. Nu se interesează să facă locuri de muncă pentru tineri, să facă locuințe, cum a fost înainte. Niciun tânăr n-a fost fără loc de muncă când a terminat școala. Niciun tânăr n-a fost. Nimeni nu s-a plâns că nu are un loc de muncă sau unde să stea. A plătit chirie, dar a stat, a fost o locuință și pentru el. Au fost de toate. A fost mâncarea mâncare, a fost la rație, da dacă te-ai mai descurcat un pic n-ai simțit că este rație. Bani ai avut. Dar... așa nu se poate. (E.)

Acuma îi greu... acuma îi tare greu, nu este un loc de muncă, să fie, nicăieri... toate s-au închis, mina, carierele, au fost două cariere aci, să fie, de la mina... bugăt de greu îi, nu-i nimic, în general, în toată țara, 99% din mine s-au închis, nu sunt rentabile, pe timpul lui Ceaușescu au fost rentabile toate, să fie... s-au redeschis minele... pe timpul ăsta de acuma nu sunt rentabile. Ei au fost de vină, cine să fie? (B.)

În capitolul anteprecedent am putut să observăm o superiorizare și îmbrățișare necondiționată a valorilor vestice, o apologie a ordinii și a disciplinei ce caracterizează această cultură, inferiorizarea valorilor și modului de viață de acasă, și pe de altă parte impregnarea de către migranți a culturii de origine cu elemente acumulate pe perioada locuirii în străinătate. Dar pe de altă parte, aceleași persoane, același „om nou” are o atitudine critică față de turnura pe care au luat-o lucrurile sub influența venită din vest și deplânge tocmai o ordine și o disciplină care existau înainte și s-au pierdut:

Și aici, dacă s-ar face să fie mai bine, nimeni în lume nu cred că ar merge, să îți lași familia, să îți lași copiii, că mulți și-i lasă pentru ca să poată când îs mari să îi întrețină la o școală, să îi poți întreține la o facultate, deci numai așa poți, care au ieșit, că altfel nu... Și nici prea mult, că vezi și la noi, că deja și copiii, deja o iau pe căi greșite. Tot la bani până la urmă. Nici prea mulți, nici prea puțini nu-i bine. Se strică lumea de cap! Asta e realitatea, eu altceva nu pot să zic. Ți-e frică să mergi pe stradă până la urmă, și aici, și oriunde. Că nu ești sigur... Mai demult, și pe vremea lui Ceaușescu, noi așa am fost învățați, că aveai o lege, te temei de o lege, că dacă făceai câte ceva, tu automat nu mai vedeai soarele și luna. Și acuma vine și te omoară, e și libertate până la urmă, mai umblă și pe străzi. Tu vezi ce-i la televizor? Că eu numai mă îngrozesc, mai bine nu văd știrile, ce să-ți povestesc, mai bine văd o telenovelă că parcă trăiesc în... așa se poate întâmpla așa ceva, dar alea... deja îs exagerate, să omori părinții, să omori frate, să omori nu știi ce... așa vorbesc ca și cum ai omorî un pui, o găină. Pur și simplu așa s-a ajuns. Da! Și tot de la bani, și tot de la avere, de la prostii și măgării, că vecinul are mai mult, mă duc să iau și eu mai mult, și tot așa mai departe... Asta e! (N.)

Bibliografie:

- Anghel, R. G. (2008). Migrația și problemele ei: perspectiva transnațională ca o nouă modalitate de analiză a etnicității și schimbării sociale în România. *ISPMN Working Papers*, 4/2008. Sursa: http://www.ispmn.gov.ro/uploads/Remus_Anghel.pdf (Accesat în 10.06.2013).
- Appadurai, A. (1996). *Modernity at Large*. Minnesota: University of Minnesota Press.
- Basch, L., Glick-Schiller, N., Blanc-Szanton, C. (1994). *Nations Unbound: Transnational Projects, Postcolonial Predicaments and Deterritorialized Nation-States*. New York: Gordon and Breach.
- Bryceson, D. & Vuorela, U. (Eds.) (2002). *The Transnational Family. New European Frontiers and Global Networks*. Oxford: Berg Press.
- Kidekel, A. D. (2010). *România postsocialistă. Munca, trupul și cultura clasei muncitoare*. București: Polirom.
- Morar, C. (2011). Several Social Impacts of Mine Closures in the Disadvantaged Areas of Bihor County, Romania, *Forum Geografic*, 10(2), 303-311.
- Portes, A. (1997). *Globalization from Below: The Rise of Transnational Communities*. Princeton University. Sursa: <http://www.transcomm.ox.ac.uk/working%20papers/portes.pdf> (Accesat în 9.05.2013).
- Vertovec, S. (1999). Conceiving and researching transnationalism. *Ethnic and Racial Studies*, 22(2), 447-462.

Timpul și spațiul muncitorului suburban.

Studiu de caz al unei fabrici

din regiunea de Nord a României

Dana-Gabriela Gîta

Rezumat: În acest studiu m-am axat pe explicarea constrângerilor temporale și spațiale cu care se confruntă muncitorul suburban, care în multe regiuni sunt posibile fără prea multe obstacole datorită faptului că nu există alte forme de concurență pentru principalul angajator, iar singurul mijloc alternativ de supraviețuire este agricultura de subzistență. Concluziile la care am ajuns sunt următoarele: (1) pentru muncitorul simplu care își câștigă mijloacele de subzistență prin munca la bandă, raportarea la organizație se face din punct de vedere temporal, organizația fiind cea care îi planifică temporal atât munca cât și viața personală; (2) incertitudinea siguranței locului de muncă generată în principal de modificarea legislației muncii și apoi de teama că acel capital ar putea pleca în altă zonă își pune amprenta asupra comportamentului muncitorului; (3) la nivelele superioare de conducere și control se văd “mugurii” procesului de implementare a noțiunii de cultură organizațională cu tot ceea ce presupune ea, obiective, loialitate, performanță, răspundere. Astfel, se vor putea observa forme de exploatare a angajaților în noua formă a muncii, înglobată într-un regim hegemonic-despotic, care îi permite acesteia să-și exercite controlul asupra unor indivizi aflați în regiuni dependente de această firmă, prin instaurarea unei temeri de pierdere a capitalului.

Introducere

Odată cu deschiderea porților în România pentru firmele multinaționale dar și cu suburbanizarea mijloacelor de producție, a fost posibilă dezvoltarea unui anumit set de metode de exploatare a muncitorului. În

mod tradițional, structura organizațională a unei companii s-a bazat atât pe elemente vizibile, cum ar fi aspectul organizației, regulamentul acesteia, organizarea departamentelor, precum și a birourilor/stațiilor, cât și pe elemente care nu sunt descrise concret și îndosariate sau care nu se pot observa la prima vedere (Schein, 2010). Aceste elemente, câteodată mai subtile, câteodată mai ușor de observat, se regăsesc în relațiile care se desfășoară între diferite nivele ierarhice ale companiei, modul în care se exercită controlul asupra angajaților și comportamentul acestora în funcție de diferite elemente ale organizației. De altfel, cultura organizațională pe care noi o înglobăm în această structură deține și ea un rol important în afectarea percepțiilor angajaților aflați pe poziții diferite în acea organizație.

Structura organizațională și control managerial

Conceptul de „control managerial” este definit de către numeroși cercetători ca fiind un proces de control prin care indivizi de pe poziții ierarhice superioare, făcând parte din grupul de management sau alte grupuri supervizoare, inițiază, reglementează și coordonează activitățile unui grup de indivizi aflat la un nivel inferior pentru a atinge scopurile și obiectivele grupurilor supervizoare sau ale organizației (Ferner, 2000). Child (1984), descrie trei aspecte ale structurii organizaționale care au un impact major în coordonarea activităților cu scopul de a îndeplini obiectivele unei organizații: structura de bază, mecanismele de funcționare structurală și mecanismele de decizie.

În ceea ce privește structura organizațională, paradigmele ne oferă o imagine de ansamblu pentru a înțelege mai bine la nivel general acest concept. Astfel, potrivit lui Morgan (1980), paradigmele pot fi privite ca elemente care permit rezolvarea unui puzzle. Paradigma care definește cel mai bine conceptul de structură organizațională în acest context dat de studiu este paradigma radical-structuralistă, care descrie realitatea ca fiind caracterizată de „tensiuni intrinsece și opoziții între elemente aflate la poli opuși” (Morgan, 1980).

De asemenea, pentru un impact mai puternic al unui concept se folosesc metafore, astfel pentru conceptul de organizație metafora pe care am utilizat-o în analiza datelor este aceea de *mașinărie* (Morgan, 1980).

Hegemonie despotică

Hegemonia despotică este un concept care caracterizează economia și regimul de muncă existent; constă în presiuni tot mai mari asupra angajatorului, care a descoperit o nouă modalitate de a-și recăpăta o parte din control. Acest concept este denumit de către Burawoy (1985) „tiranie rațională”, care cuprinde atât elemente din regimul de producție despotic cât și elemente din regimul hegemonic. Astfel, controlul este axat nu numai asupra individului, ci asupra grupării de indivizi la nivel de firmă, oraș sau regiune. Angajatorii au obținut acest control prin schimbarea locațiilor în regiuni care oferă condiții favorabile pentru a-și impune propria formă de control și exploatare. Astfel apare o nouă formă de frică care se resimte pe un plan mai larg și anume frica plecării capitalului, a închiderii și a dezinvestirii fabricilor.

În acest mod, angajatorul străin produce jocuri prin care își menține gradul de control, împiedicând sindicalizarea angajaților, făcându-i dependenți de existența sa, desființând solidaritatea dintre aceștia prin instaurarea fricii asupra dispariției condițiilor de muncă pe care aceștia au ajuns să le considere avantajoase la nivel de individ.

Control spațial

În ceea ce privește locația multinaționalelor, conform lui Buckley (2004), politica de integrare regională în anumite țări permite reducerea costurilor la minim pentru aceste firme. Acest proces de reducere a costurilor, este realizat prin exploatarea economiei țării gazdă, segmentarea procesului de producție și relocarea segmentelor care presupun o mare cantitate de muncă în regiuni a căror economie este mai slabă. Acest lucru le permite exploatarea capitalului uman pentru costuri mult mai scăzute.

Referitor la organizarea din punct de vedere spațial în interiorul firmelor, un studiu realizat de către Carmona și colab. (2002) despre Royal Tobacco Factory, o fabrică de tutun din Spania, ne arată cum spațiul poate fi manipulat în așa fel încât să permită un control mai bun. În acest studiu, cercetătorii au încercat să observe ce regimuri disciplinare au fost posibile combinând doi factori esențiali, anume contabilitatea și controlul spațial. Astfel, orice spațiu trebuie să fie împărțit, să fie fragmentat eficient în funcție de forța de muncă și materialele care sunt distribuite. Acel spațiu să devină un „spațiu analitic”, adică un spațiu disciplinar, care să permită supravegherea prin urmărirea activităților, izolarea prin codificare, clasificare și categorizare a indivizilor, și cuantificarea muncii.

Organizația ca sistem de producție capitalist

Pentru a observa acest mod de organizare trebuie să înțelegem mai bine capitalul care, potrivit lui Marx (1966), se poate împărți în două tipuri, și anume: capital ca un obiect și capital ca o relație. Privirea capitalului ca un obiect presupune luarea în considerare a acestuia ca o sumă de bani pe care capitalistul îi investește și îl marchează ca fiind diferența dintre suma de bani investită la începutul ciclului de producție și suma de bani rezultată la sfârșitul acestui proces. Dar, această viziune a capitalului ca un obiect cuprinde doar o mică parte a procesului de producție. Acesta înseamnă mai mult decât investirea capitalului și obținerea de plus-valoare, în cadrul lui existând relații sociale prin care se desfășoară activitățile (Marx, 1966).

Astfel intervine o imagine a capitalului mai potrivită, capitalul privit ca o relație, mai exact relația dintre cei care dețin mijloacele de producție și cei care dețin capacitatea de a munci. Aici se mai adaugă un alt proces care ține în întregime de muncitori, și anume procesul de reproducție (De Angelis, 2007; Dalla Costa, James, 1972). Această imagine a capitalului este adusă ca o critică a viziunii lui Marx care

încorporează doar munca legată de procesul de producție și nu recunoaște existența unei alte forme de muncă care era la fel de importantă și care era inclusă în circuitul de reproducție.

„Este, în general, recunoscut astăzi că unul dintre principalele avantaje obținute de capitalism din exploatarea zonelor rurale dependente se sprijină în posibilitatea de a extrage, pe lângă plus-valoare, a unei forme de chirie din muncă, prin exploatarea lucrătorilor care trăiesc, în mod direct sau indirect, din reproducerea sectorului agricol intern. În măsura în care salariații, fie își reproduc forța de muncă prin împărțirea timpului între locul de muncă în industrie și cultivarea terenurilor din sat, sau beneficiază de munca agricolă a rudelor din sat, ei îl eliberează astfel pe angajator de o chirie de muncă echivalentă cu valoarea produselor furnizate din agricultură. În aceste condiții, salariile sunt considerate de către angajatori ca un supliment și sunt reduse la o sumă egală cu valoarea care corespunde acestei chirii” (Meillassoux, 1979:4).

Coordonatele majore ale cercetării

Îmi propun să prezint structura organizațională a firmei multinaționale EATON (specializată pe echipamente electrice de joasă tensiune și soluții de automatizare) și să descriu percepțiile indivizilor de pe diferite poziții față de companie și cultura organizațională a acesteia. Mai exact, doresc să scot în evidență elemente mai complexe ale organizației care ajung să modeleze comportamentul și modul de a gândi al angajaților, fie că sunt simpli muncitori, fie că sunt pe niveluri superioare, de conducere sau supraveghere. În scopuri analitice, am împărțit compania în 3 niveluri: nivelul de jos (muncitorii), nivelul de mijloc (supraveghere) și nivelul de sus (managerii/directorii). Mă voi concentra pe nivelul de jos al muncitorilor și nivelul „de mijloc”, adică de supraveghere al acestora.

Pentru a observa formele de constrângere a muncitorilor din punct de vedere spațial și temporal, precum și modul de organizare din cadrul

firmei am propus o cercetare de tip calitativ. Așadar mi-am pus următoarea întrebare: Care sunt mecanismele de constrângere spațială și temporală a muncitorului suburban? Acestei interogații îi corespund următoarele obiective:

(1) Identificarea modului de organizare al firmei din punct de vedere temporal în interiorul acesteia (în ceea ce privește procesul de producție) și în exterior (în ceea ce privește transportul).

(2) Identificarea modului de organizare al firmei din punct de vedere spațial în interiorul acesteia (modul de organizare a departamentelor, a mașinărilor și fluxul muncii) și în exterior (plasamentul firmei în zona respectivă).

(3) Descrierea experienței indivizilor de pe două poziții diferite, și anume: de la nivelul de jos (muncitorii) și nivelul de mijloc (supravegherea, control calitate) cu privire la modul de organizare în procesul de producție și reproducție.

Instrumentul folosit pentru colectarea datelor necesare este ghidul de interviu semi-structurat care este axat pe următoarele probleme: (a) caracteristicile locului anterior de muncă; (b) programul de lucru (de la cât încep și la cât termină, dacă au program de noapte, timp de pauze, dacă li se permit întârzieri); (c) supravegherea (dacă sunt camere video, supervizori care se plimbă sau care observă de la un nivel mai înalt, dacă este permisă comunicarea, câți superiori au); (d) condițiile de muncă (aspectul locului de muncă, cum sunt așezate standurile de lucru, dacă beneficiază de transport, uniforme sau alte forme de îmbrăcăminte, modul de plată, avansări).

Am realizat interviuri cu 12 angajați aflați pe niveluri ierarhice diferite, precum și în departamente diferite: Control Calitate (CTC), Mentenanță, Maistru, Suduri/Bobine, Verificare/Exersare contactoare, Nituire, Reparații carcase electrice. Cercetarea s-a realizat în două sate, și anume: satul Tămaia aparținător al comunei Fărcașa, localitate situată în județul Maramureș, la o distanță de aproximativ 23 de kilometri de orașul Baia

Mare și satul Iegheriște aparținător al comunei Crucișor din județul Satu Mare. Satul Iegheriște este situat la o distanță de aproximativ 13.5 de kilometri față de comuna Fărcașa, 41.6 de kilometri față de orașul Satu Mare, respectiv 40.1 de kilometri față de orașul Baia Mare. Comuna Fărcașa este compusă din patru sate aparținătoare: Fărcașa, Sârbi, Tămaia și Buzești. Distanța la care sunt plasate cele două sate față de orașe prezintă o importanță mare în analiză, pentru a scoate în evidență ambii factori timp-spațiu. Se va observa și din analiza de interviu anumite efecte importante pe care le deține această plasare a satelor față de orașe.

Descrierea firmei

Eaton Electric SRL¹ este reprezentanța în România a concernului Eaton, unul dintre cei mai importanți producători mondiali de echipamente electrice de joasă tensiune și soluții de automatizare, care include între brand-urile sale nume cunoscute cum ar fi: Moeller, Holec, Westinghouse, Cutler Hammer, etc. Obiectul de activitate al firmei Eaton constă în soluții moderne pentru distribuția energiei, controlul și monitorizarea proceselor industriale utilizând aparatură de protecție și comutație, sisteme de control, convertizoare de frecvență, automate programabile, tablouri electrice. În Maramureș, Eaton este al doilea angajator din județ după producătorul de mobilă Aramis Invest deținut de întreprinzători români. Grupul Eaton are în România afaceri de 230 milioane de euro și peste 2.000 de angajați.

Pe lângă investiții, compania a avut în permanență un program de implicare în comunitate, având o colaborare cu Primăria Fărcașa. Alături de sponsorizări și organizarea unor evenimente, fabrica a înființat un cor cu același nume: Corul „Eaton”. De asemenea, există o echipă de fotbal care activează sub numele firmei precum și un detașament de pompieri voluntari. Firma Eaton deține și un Serviciu Privat pentru

¹ „Eaton Electric SRL” a fost denumită „Moeller Electric” până în ianuarie 2010.

Situații de Urgență care cuprinde o echipă de 10 pompieri voluntari a căror membri sunt „colegi din mai multe sectoare de activitate” (din interiorul firmei).

Experiența ocupațională anterioară

În ceea ce privește locurile de muncă pe care subiecții intervievați le-au avut înainte, acestea variază de la femei de serviciu, la muncitori în alte fabrici (din oraș) sau supraveghetori. Dar la toate aceste locuri de muncă anterioare se observă o asociație cu nivelurile ierarhice actuale la care se găsesc subiecții. Pentru persoanele aflate la nivelul ierarhic inferior, adică în calitate de muncitori am observat trei pattern-uri posibile, și anume: avut locuri de muncă similare (la un nivel socio-economic similar), au muncit în străinătate (la un nivel social mai scăzut, dar câștigând mai mult) sau au fost șomeri (eventual lucrând pe o perioadă scurtă la localurile deținute de membri ai familiei). Pentru persoanele aflate la nivelul ierarhic superior se observă două pattern-uri posibile, și anume: au avut locuri de muncă cu un nivel socio-economic similar sau a fost primul loc de muncă după ce au absolvit facultatea

Pentru muncitori acest loc de muncă a fost unul necesar, și, în majoritatea cazurilor singurul loc de muncă din acea regiune care i-a scutit de alte costuri suplimentare și care a constituit o alegere mai favorabilă în cazul în care erau alternative de loc de muncă situate în oraș tocmai datorită poziționării geografice a firmei față de aceste regiuni.

(oftează)...ăăă păi nu prea. În zonă mai greu găsești că-i singura așa întreprindere care poți să spui că na, e acolo în zonă. (N., femeie, suduri, legheriște)

Am mers la Eaton ca să lucrez pentru că n-am mai avut unde altundeva. Îi și aproape de casă și-i mai convenabil. (M., bărbat, nituire manuală, Tămaia)

Se observă că pentru muncitorii din Tămaia naveta constituia principalul factor luat în considerare în acel proces de a-și găsi un loc de muncă. După cum se observă și din datele secundare, nu există mijloc de transport din sat până în oraș, aceștia fiind nevoiți să aștepte „la ocazie”, care presupunea un cost mai mare. Pentru muncitori, cele 20 de minute parcurse pe jos de la firmă până acasă sau invers sunt considerate ca fiind un efort minim de depus comparativ cu a face naveta până în orașul Baia Mare, având în vedere costurile existente.

Pentru aceștia este foarte important faptul că li s-a oferit un loc de muncă aproape de casă care să-i susțină pe lângă agricultura de subsistență sau în alte cazuri să nu mai lucreze în străinătate și astfel ei consideră că trebuie să se bucure de această „oportunitate”.

Pentru cei aflați la nivelul superior, locul de muncă oferit de firmă a fost văzut mai degrabă ca o oportunitate de a-și exersa și testa competențele și aptitudinile în domeniul respectiv (acesta coincide cu cel al studiilor superioare terminate) pentru ca mai târziu dacă se decid să lucreze la o altă firmă să aibă un fel de siguranță în ceea ce privește acești doi factori. Faptul că trebuie să facă naveta până în comuna Fărcașa nu constituie un obstacol sau un factor negativ pentru ei la un nivel care să-i împiedice în alegerea locului de muncă, astfel că acest factor nici nu a fost adus în discuție de către nici un subiect.

Am avut și alte alternative de job-uri. Au fost în paralel două interviuri și am ales, să zic, Eaton-ul....atunci ieșit din facultate nu prea știam exact cât sunt de bun în ceva, deci nu aveam experiența. M-au acceptat amândouă, prima dată m-a acceptat celălalt job și văzând că am fost acceptat și la Eaton le-am zis celorlalți că prefer întâi să-mi fac un pic de experiență. (B., bărbat, control calitate, Baia Mare)

Programul de lucru

Activitatea firmei se desfășoară pe trei schimburi: de dimineață de la 06.00-14.00, de după-amiază de la 14.00-22.00 și de noapte de la 22.00-06.00. Pauza de masă este de 15 minute la care se mai adaugă o pauză

de 5 minute de (flow) relaxare. Acestea sunt cuprinse în timpul efectiv de muncă. La acestea se adaugă așa numitele 5S, 5S+ respectiv minute de curățenie la locul de muncă care se fac în afara timpului de muncă efectiv. 5S-ul reprezintă timpul în care se curăță mașinile, se mătură pe jos, se șterge pe jos în zona în care lucrează fiecare muncitor. 5S+ a fost introdus în urmă cu puțin timp datorită unor accidente survenite la locul de muncă și aduce în plus față de 5S elementele de „safety” și „security” în care angajații trebuie să poarte ochelari de protecție și să respecte anumite reguli cu privire la desfășurarea muncii (nu este permisă ascultarea muzicii, mâncatul în preajma mașinării sau prezența lichidelor). Aceste reguli nu sunt respectate în întregime de către muncitori.

Este când mai mâncăm până la pauza de masă și în pauza de masă numa merem la țigară. Mâncăm să nu ne vadă șefii.. pă sub mașini, pă sub mese (râzând) poți să mânânci. Apoi asta-i..n-ai ce face. Da dacă am de lucru io-mi vād de treabă, îmi bag căștile în urechi. Cu muzică, cu radio...cu ce ai. La telefon poți să-ți bagi căștile-n urechi și nu te deranjează nime, știi? Nu-ți zâce nimi maistra, da așe dacă ți-ai duce radio nu știu dacă ar zâce ceva sau n-ar zâce. Nu s-o pus încă problema ceie să zacă. (O., femeie, suduri, Tămaia)

Timpul pe care muncitorii îl petrec parcurgând drumul până în cantină sau afară în cazul celor care fumează, este de 2-3 minute dus și încă două minute întors, timp în care aceștia își beau cafeaua și mănâncă. Este recunoscut faptul că acele 15 minute de pauză acordate nu sunt suficiente pentru muncitori, aceștia fiind nevoiți să să facă activități simultan.

Păi da (râzând)...oarecum...nu chiar..nu pot să spun că..Mânânci în mers, în timpul mersului la țigară, o fumezi acea țigară, bei o gură de cafea și venind înapoi mai mânânci (râzând) o jumătate de sandwich. No, îi scurt...pauza mi se pare un pic (ezită) mică. E destul de puțin 15 minute ca să poți să mănânci chiar dacă nu ești fumător. Trebuie să te grăbești cu acea mâncare și ca să mai ai timp să bei și câte o gură de cafea deja îi..în mod rapid. (N., femeie, suduri, legheriște)

Pentru muncitor, timpul este o variabilă care contează, este utilizată ca mod de organizare a muncii (schimburi, pauze), ca mod de sancționare, dacă se întârzie la lucru, dacă piesele sunt returnate pentru a fi corectate și în final ca mod de organizare a vieții personale, la cele 8 ore de muncă efectivă ce trebuie efectuate se adaugă timpul pe care aceștia îl petrec pentru curățenia locului de muncă și cel petrecut pe drumul spre casă. Muncitorul este acela care percepe primul modificările pe care firma le aduce procesului de producție prin mărirea normei de lucru, prin introducerea în producție a unui nou produs, prin cererile de calitate sporită etc.

Pentru cei care fac parte din nivelul superior, întârzierea la locul de muncă nu aduce sancțiuni foarte mari. Punctualitatea este mai degrabă văzută ca un gest de „bun simț” și de responsabilitate, dar dacă aceasta nu este respectată, nu constituie o problemă majoră care să afecteze cantitatea de muncă, timpul de muncă sau să aibă repercursiuni de ordin financiar (în ceea ce privește salariile sau tăierea bonurilor de masă.)

S-a întâmplat...probleme....na..au venit până la urmă. Au venit cu mașinile lor personale care au venit, care n-au venit, mă rog, au fost pontaji în concediu sau..mă rog..cazuri de întârzieri dacă o existat nu prea..or venit, or ajuns până la urmă la serviciu că or venit cu mașina lor personală ca să nu...existe alte....dubii. Toți or fost conștienți că trebuie să vină la serviciu și-or venit. (S., bărbat, control calitate, Baia Mare)

Stiluri manageriale și structura ierarhică

În zona de producție munca este organizată pe faze de lucru, fiecareia corespunzându-i o echipă de lucru specializată și formată din 12-15 oameni (de exemplu la construcția de contactori), sau un „flow” (echipă) de 3 oameni la producția de bobine (procesul fiind structurat în trei etape: bobine, suduri și mecanisme). Procesul de producție este supravegheat direct de către maiștrii, care fizic au un post de lucru, format dintr-o masă și un calculator, dispus în secție alături de muncitori. Începând cu anul 2014 au fost înființate posturi de tehnicieni, care deși sunt responsabili cu reparațiile și verificările tehnice, sunt

percepuți de muncitori ca o nouă formă de verificare și supraveghere a procesului de producție. Dacă acest aspect este perceput la nivelul muncitorului ca o formă strictă de supraveghere și sunt văzuți ca fiind „pretențioși”, la nivelul controlorilor de calitate aceasta poartă o încărcătură de răspundere și aduce cu sine o disociere clară față de munca necalificată din firmă și discutată în termeni de prestigiu ocupațional:

(...) suntem supervizori la procesul de producție...peste procesul de producție. Deci noi nu suntem strict productivi ... noi suntem ... neproductivi cum ar veni, dar supervizăm procesul de producție ca materia respectivă să corespundă din punct de vedere calitativ, cel puțin ramura mea. (B., bărbat, control calitate, Baia Mare)

Percepția muncitorilor față de niveluri de control este că sunt multe și că o fost mai bine în Moeller, o fost mai bine ...altfel o fost ...nu știu, ai avut un șef, ai avut o echipă, te-o verificat ...acuma tată lumea-i șef. (O., femeie, suduri, Tămaia)

Condiții de muncă

Munca, în general, se desfășoară în hale care au dispuse bancuri de lucru ce respectă etapele procesului de producție. Spațiul este reglementat prin marcaje și de multe ori nu oferă decât orizontul altei mașini care se află în fața și spatele muncitorilor.

Sunt foarte ordonate puse rafturile. Deci pe rafturi sunt băgate în producție fiecare cutie cu piese și fiecare ori are cod, ori are poză, fiecare are un loc și e foarte bine organizat. (A., femeie, Industriale, Tămaia)

Se pune foarte mult accent pe *organizare*, astfel încât acest cuvânt devine definitoriu pentru tot ceea ce înseamnă această firmă, de la organizarea departamentelor, la procesul de producție și până la organizarea muncitorilor a utilajelor și a mașinărilor. În ciuda acestui fapt, există zone sensibile, care întrerup fluxul de comunicare și care disrup ordinea. Astfel, putem spune că se creează un mic vârtej de dezordine în apele liniștite ale firmei.

În ceea ce privește relațiile de la locul de muncă, se poate observa o formă de individualism deși se lucrează în echipe. Muncitorii fac comparații între modul de lucru în Moeller, care era individual și modul de lucru în Eaton, care este în echipe, cu preferințe pentru cel dintâi. De asemenea, pentru muncitori, a fi o echipă unită înseamnă a nu se certa, dar această „unitate” este formată și modelată nu de muncitorii înșiși ci de sistemul de supraveghere, de consecințele date de către factorii externi echipei. Astfel „unitatea” echipei este alimentată de frica consecințelor disciplinare pe care ar trebui să le suporte muncitorii.

....Deci la noi nu se ceartă nimeni, foarte mulți îs uniți, la noi suntem foarte uniți. Doamne feri să te cerți cu cineva că atunci automat te pără...te spune la maestru (aici a făcut o pauză pentru a-și alege cuvintele, deoarece vroia să spună cuvântul părăște care i-ar fi dezintegrat acea imagine de unitate) și se ajunge mai sus până în comisie la disciplinare. (S., femeie, Verificare, Tămaia)

Muncitorii nu sunt împiedicați să discute între ei, firma punând un accent deosebit pe comunicare. Pentru a nu se creea însă un flux de du-te-vino de la depozit la bancul de lucru este angajată o persoană denumită „alimentator” a cărei sarcină este de a aduce fiecărui muncitor materia primă la masa de lucru. Firul de comunicare cu alimentatorii este realizat de către maiștri și tehnicieni. Dar acești alimentatori care fac legătura dintre bancurile de lucru și depozit sunt prea puțini pentru a alimenta un număr mare de bancuri de lucru în departamente diferite, iar acest „flow” de comunicare este blurat datorită diferenței din punct de vedere numeric dar și datorită faptului că pe acest fir de comunicare intervin și muncitorii care se alimentează singuri. Aceasta reprezintă o zonă sensibilă care poate afecta procesul de producție din punct de vedere temporal, în același timp afectând capacitatea muncitorilor de a-și îndeplini norma.

Este alimentator care alimentează, dar pe mine nu. Eu mă alimentez singură. (A, femeie, Industriale, Tămaia)

Faptul că angajările s-au făcut în mediul rural și mai puțin din zona orașului Baia Mare, constă într-un avantaj din punctul de vedere al reprezentanților firmei, din cel puțin două considerente: pe de o parte, salariile muncitorilor nu sunt considerate ca fiind foarte mici, deoarece fiind locuitori în zona rurală, au la dispoziție locuința pentru care nu trebuie să plătească chirie precum și o mică sursă de hrană asigurată în gospodăria proprie. Așadar, se presupune că salariul asigură restul de cheltuieli necesare traiului, iar presiunea socială asupra firmei este relativ redusă. Pe de altă parte, cheltuielile firmei sunt diminuate (din lipsa obligativității de a asigura transportul angajaților).

Angajații și organizația

În funcție de poziția deținută pe scara ierarhică, angajatul tinde să se manifeste mai critic sau mai puțin critic față de organizație; spre exemplu, percepția muncitorilor față de posturile de tehnicieni și cele superioare ca fiind o nouă formă de supraveghere. Distanța față de șefi este percepută diferit în funcție de nivelul pe care se află cel care vorbește. Dacă pentru cel de la CTC colaborarea cu managerii sau cu centrul din Germania reprezintă un demers firesc, la îndemână, pentru muncitor legătura cu conducerea firmei se manifestă doar prin ședințele lunare care tratează subiecte de interes general. Cel mai apropiat lui, este maestrul, supervisorul său, care deține puterea de a-i rezolva problema pe care o are.

Aspectele relatate de maiștri diferă față de cele relatate de către cei din departamentul „Control calitate” și „Mentenanță” și majoritatea maiștrilor sunt tot persoane care au domiciliul într-o zonă rurală. Dar aceștia nu se pot încadra în nivelul de jos, cel al muncitorilor, datorită acestui aspect al supravegherii și al nivelului de „putere” și control pe care îl dețin asupra muncitorilor. Ei sunt un fel de intermediari între aceste două nivele, cu departamente și persoane angajate care aparțin de cele două extreme, cea a supraveghetorilor (controlului) și cea a supravegheaților.

În ceea ce privește activitatea socio-culturală a firmei, aceasta constă în activități și evenimente organizate de firmă care se desfășoară în afara contextului de muncă și care au ca scop participarea atât a angajaților aflați la nivelul ierarhic superior (control/supraveghere) cât și a angajaților aflați la un nivel ierarhic inferior și deconstruirea nivelurilor ierarhice în afara firmei prin apropierea angajaților. Printre activitățile pe care firma le desfășoară se numără concursuri pentru copiii angajaților, Zilele Eaton. Firma participă și la campania națională de ecologizare „Let's Do It Romania!”, și deține un „ziar intern” al firmei în care sunt prezentate diferite evenimente, numele angajaților care își aniversează ziua de naștere și li se urează „La mulți ani”, sunt prezentați noii angajați (doar de pe pozițiile superioare: analist, tehnician etc.).

Controlul asupra activității muncitorilor este prezent sub două forme: o formă de control „negativ” în care se încadrează metodele de supraveghere și de constrângere din interiorul organizației (din punct de vedere temporal – timp liber, timp de lucru, ș.a. și din punct de vedere spațial – vizibilitatea dată supraveghetorilor dată de aranjamentul spațial ș.a.); respectiv o formă de control „pozitiv” ce constă în metodele de „îmbunare” a angajaților (activități desfășurate în afara firmei, organizate de către aceasta). Dar aceste metode nu își au efectul propus asupra muncitorilor deoarece la unele activități mai mari participă persoane aflate doar la nivelul superior (ex: corul Eaton, Let's Do It Romania!), muncitorii neparticipând la aceste activități și utilizând timpul avut la dispoziție pentru munca nerenumărată din gospodărie.

Au și ei corul Eaton-ului ...mai mulți sunt pocăiți și sunt de la birouri (birourile superioare) sau maiștrii. (S., femeie, Reparații, Tămaia)

Limitele acestei cercetări sunt date de varietatea subiecților intervievați. Având în vedere că eșantionul este format din 12 persoane, nu am reușit să surprind decât o mică parte a organizației, a structurii acesteia și a relațiilor din cadrul ei. De asemenea, având în vedere că cei intervievați au fost majoritatea muncitori și mai puține persoane de la nivelul

de supraveghere, acest lucru a limitat analiza realizată. Cu un eșantion mai mare și mai variat așa fi putut surprinde în amănunt anumite aspecte sau așa fi aflat aspecte noi.

În concluzie, percepția asupra celor două noțiuni, organizație și cultură organizațională în firma EATON are valențe duale, muncitorul nu conștientizează perceptual cele două noțiuni și drept urmare acestea nu reprezintă valori care ar trebui să-l preocupe și pentru care să se lupte.

Bibliografie

- Buckley, P. J., & Ghauri, P. N. (2004). Globalisation, economic geography and the strategy of multinational enterprises. *Journal of International Business Studies*, 35(2), 81-98.
- Burawoy, M. (1985). *The Changing Face of Factory Regimes under Advance Capitalism*. Norfolk: Thetford Press Ltd.
- Carmona, S., Ezzamel, M., & Gutierrez, F. (2002). The relationship between accounting and spatial practices in the factory. *Accounting, Organizations and Society*, 27(3), 239-274.
- Child, J. (1984). *Organization: A guide to problems and practice* (2nd ed.), London: SAGE.
- Dalla Costa M. & James S. (1972). *The Power of Women and the subversion of the community*. Brooklyn: Petroleusse Press.
- De Angelis, M. (2007). Production and Reproduction, în *The Beginning of History. Value Struggles and Global Capital* (pp. 51-64). London and Ann Arbor: Pluto Press.
- Ferner, A. (2000). The underpinnings of 'bureaucratic' control systems: HRM in European multinationals. *Journal of Management Studies*, 37(4), 521-540.
- Marx, K. (1966). Capitalul vol. I, în Marx, K. & Engels, F., *Opere vol. 23*. București: Editura Politică.
- Meillassoux, C. (1979). Over Exploitation and Overpopulation: The Proletarianization of Rural Workers. *Social Scientist*, 7(6), 3-13.
- Morgan, G. (1980). Paradigms, metaphors, and puzzle solving in organization theory. *Administrative science quarterly*, 25(4), 605-622.
- Schein, E. H. (2010). *Organizational culture and leadership* (Vol. 2). John Wiley & Sons.

Tehnici de rezistență socială: „Autostopul de subzistență” în România între anii 2005-2015

Alexandru-Grig Vulpe

Rezumat: Autostopul reprezintă un fenomen social modern ce se afirmă inițial în contextul istoric de difuzare globală a capitalismului, a organizațiilor politice moderne și a proceselor de industrializare. În studiul de față îmi propun să urmăresc logica acestui praxis al navetiștilor: muncitori și elevi din spațiul est-european postsocialist care în anevoiosul drum spre supraviețuire și reproducere trebuie să dea seamă de multiple obstacole. Articolul se oprește la cazul particular al navetiștilor din județul Giurgiu, încercând să documenteze gama acestor dificultăți, mijloacele și soluțiile imaginate de către acești indivizi, contextul și rațiunile din culisele practicării autostopului. Autostopul implică „solidaritate de clasă” și „afirmare de status”, dar mai ales o posibilitate legitimă de economisire și de reducere a costurilor la carburanți.

Introducere

Autostopul se naște ca o practică socială informală, una dintre tipurile de (sub)culturi care inventează și funcționează în baza unui tip de economie (supra)simbolică, „economie a reciprocității” (Karl Polany, 1968) bazată pe liber schimb sau „dar”; un schimb prin definiție personal, intim, orizontal și informal. Datorită elementului financiar (banilor) intrinsec implicat în acest fenomen, dar mai ales datorită difuzării sistemului și „paradigmei capitaliste”, la nivel global există momente când diferite instituții formale sunt interesate de această practică culturală încercând să-și impună propriile viziuni prin: centralizare, taxe,

norme și reguli formale; acestea sub umbrela unui discurs despre *progres* – public și colectiv. Autostopul reprezintă o practică socială informală care în diferite momente istorice a fost instituționalizată în S.U.A, Canada sau Anglia din motive precum: decongestionarea traficului rutier, economisire generală centralizată de stat, protejarea mediului înconjurător sau pentru „garantarea unui mediu concurențial corect”.

Chiar dacă autostopul funcționează în regim de reciprocitate, datorită realităților economice și politice structurante, recunoștința este de multe ori codificată și materializată prin bani, în lipsă de alternative. Când folosesc conceptul de „economie suprasimbolică” am în vedere tocmai această situație particulară a schimbului social simbolic materializat în cazul de față prin bani, un schimb complex de experiențe și servicii, tranzacții despre care susțin că nu pot fi privite ca un simplu schimb economic, dar în același timp că reprezintă mai mult decât un schimb simbolic; așadar folosesc acest concept având în vedere un tip specific de tranzacții sociale: supra-simbolice și supra-economice simultan.

Privind dinamica acestor încercări formale de intervenție putem conveni faptul că aceste practici alternative „stresează” economia oficială, dominantă sau altfel spus, tipuri de rețele și interacțiuni economice autorizate, instituționalizate, standardizate. Unii dintre cei mai vizibili actori în aceste dispute sunt guvernele și companiile, care prin diferite intervenții încearcă (câteodată) să reglementeze aceste tranzacții sociale. Dimensiunile practicilor și nevoile celor care practică autostopul (muncitori și soferi) sunt reduse în această operațiune la un nivel strict economic, ignorându-se alte niveluri socio-culturale care ar putea să descrie nuanțat acest fenomen complex. Intervenind prin politici de control economic guvernele contribuie indirect la un control social sporit, iar această stare de fapte conduce la rându-i spre „instituționalizarea și standardizarea” normelor de relaționare. Din acest punct de vedere, autostopul înțeles ca “subcultură”, ori spre exemplu “darul de nuntă” ca microeconomie, pot fi privite ca un soi de piață neagră ce trebuie combătută, reglementată ori măcar taxată. Această perspectivă

apare ca fiind problematică în contextul în care se suține faptul că „...menținerea practicilor informale ce originează în perioada comunistă, nu reprezintă altceva decât, răspunsuri individuale la inegalitățile generate de reconfigurarea post socialistă a statului (Stan, 2012:65). Impozitarea „darului de nuntă” reprezintă și ea o temă de actualitate întrucât a fost propusă pentru dezbateri în Parlamentul României.

Statul lucrează „cantitativ”, fiind vorba explicit de maximizarea profitului de stat prin taxe și impozite, dar și de „crezul neoliberal” al echității de piață, pentru “garantarea unui mediu concurențial corect”.¹ Micile interese și „descurcăreli” ajung să fie reglementate pentru buna desfășurare și acumulare a marelui capital de stat, în logica redistribuirii. Statul dorește, cel puțin la nivel discursiv, maximizarea impozitelor tot pentru o mai mare putere de redistribuire, și astfel îi nemulțumește pe oameni pentru ca la urmă să-i mulțumească, paradoxal. La toate acestea societatea civilă protestează, reclamând **miopia clasei politice**; faptul că vede bani, profit, piață, acolo unde este vorba despre omenie, solidaritate, civism și *agency*.

Urmând sfatul „breslei” structuraliste (Bourdieu, 2002)², poziționez practica autostopului între alte fenomene sociale pentru a înțelege „rețeaua” în care se înscrie. Astfel pentru analiza de față urmăresc această strategie sau opțiune de mobilitate socială în raport cu: istoria recentă a Căilor Ferate Române, expansiunea firmelor de transport persoane (microbuze), „rechinii” (cei care oferă alternativă de transport mai ieftină – însă nu sunt autorizați) și recenta propunere de lege³, tendențios

¹ În cazul particular al României se poate consulta „Ordonanța de Urgență pentru completarea Legii nr.38/2003 privind transportul în regim de taxi și în regim de închiriere”.

² Sugestie preluată din filmul documentar despre Pierre Bourdieu, realizat în anul 2002, intitulat „La Sociologie est un sport de combat”.

³ Falsa „lege a autostopului” urmărește în fapt eradicarea transportatorilor neautorizați și „garantarea unui mediu concurențial corect”, deci nu penalizarea practicării autostopului. Mai mult, astfel se stimulează „libera reciprocitate”, recompensarea solidarității prin alte mijloace decât acelea strict financiare. Tocmai din acest motiv consider că o monedă alternativă ar putea soluționa parțial aceste dileme.

interpretată de mass-media; în lumina căreia s-a aprins imaginarul social, scânteia ce a deschis dezbatere publică cu privire la vechi dileme: autostop, corupție, sărăcie, sisteme politice, decolonialism.

Aspecte metodologice

Obiectul de studiu al acestei cercetări îl constituie practica autostopului înfăptuită pe teritoriul României între anii 2005 și 2015 de acei indivizi care călătoresc pe distanțe mici (sub 200 km/ 60 km dus – 60 km la întors), cei care au o rezidență fixă în județul Giurgiu și călătoresc zilnic (sau aproape zilnic) cu „ocazia” pentru a ajunge la locul de muncă sau pentru a studia (cazul elevilor navetiști). Este vorba deci de „autostopul navetiștilor”, despre acei indivizi care din diferite motive nu au acces la „mijloacele de producție ale mobilității” dominante, adică nu folosesc autobuzul, microbuzul sau trenul, anume cele mai populare practici de transport. Deasemenea, este vorba despre cei care nu dețin în proprietate (absolută sau temporară) un automobil și recurg la o tehnică alternativă pentru a-și îndeplini propria nevoie socială de mobilitate; și deci pentru a-și produce propriul „regim de reproducere”, apelând la terminologia marxistă. Această primă categorie de studiu am putea să o numim simbolic „lumpen-precariatul navetist”.

Pentru a sublinia această situație cu totul particulară, iar în același timp precaritatea extremă a acestor indivizi, recurg la o comparație. Este vorba de cazul muncitorilor fabricii Fujikura din Cluj-Napoca care fac zilnic naveta din zona județului Alba. Față de actorii sociali pe care îi am în vedere în această investigație, cel puțin dintr-un punct de vedere aceștia din urmă sunt (relativ) mai norocoși. Ei sunt zilnic transportați la locul de muncă de autobuze puse la dispoziție de administrația fabricii. Trebuie să ținem seamă însă de faptul că distanța dintre rezidență și locul de muncă este de până la 3 ori mai mare față de cazul navetiștilor giurgiuveni care parcurg o distanță de 60 de km până în București. „Cine o duce mai rău?” nici nu prea are sens să stabilim, ambele cazuri

făcând parte din ceea ce convenim să numim „clasa precariatului”. Subliniez însă că din punctul de vedere al organizării și al dimensiunii premergătoare („preludiul”) producției propriu-zise a muncii, navetiștii pe care îi am în vedere sunt profund dezavantajați pentru că trebuie să găsească soluții pe cont propriu, individuale; trebuie să găsească contracronometru, cel puțin în drum spre locurile de muncă, o modalitate de transport în condiții de reciprocitate convenabile (fără bani sau măcar mai puțin ca la microbuz) pentru a respecta orarul propriu zis de muncă și pentru a nu fi penalizați. În situații critice este posibil totuși ca aceștia să apeleze la microbuz, desigur dacă și-l permit. O chestiune relevantă ar fi să aflăm „câți dintre lumpen-navetiștii care practică autostopul lucrează în proximitate, în aceeași unitate?”, și dacă aceștia „imaginează” soluții colective

În egală măsură, profund relevanți pentru investigația noastră sunt șoferii care dau sens acestei practici, aceia care din diferite motive au interesul și posibilitatea să oprescă, cei care răspund acestei nevoi și cereri sociale, soluționând, rezolvând, contribuind până la urmă la organizarea și producerea efectivă a muncii. Tocmai din aceste motive consider de reală însemnătate semantică titlul acestei lucrări, *autostopul de subzistență*.

Autostopul reprezintă mai degrabă apanajul „marginalilor”, o practică socială marginală, o excepție mai mult decât o regulă, un fenomen „minor”, răspândit în mai multe județe dar totuși nu foarte popular; doar o mică parte a „populației de navetiști” folosind această tehnică. Spre exemplu: „zilnic fac naveta peste 1000 de persoane, de giurgiuveni care merg în București. Peste 100 dintre ei fac autostopul dimineața”, spune un jurnalist din Giurgiu (J.D, 2015). Așadar, aceia care practică autostopul ar reprezenta un procent de aproximativ 5-10 % din populația totală de navetiști, cel puțin în cazul muncitorilor „semi-nomazi” din orașul Giurgiu. O întrebare importantă care trebuie pusă, acum sau altădată, chiar dacă răspunsul nu îl vom putea da în aceste pagini, este următoare:

Câți navetiști practică zilnic autostopul pe teritoriul administrativ al României? , dar în Europa de Est ?, Care este cea mai mare distanță pe care o are de parcurs un individ în aceste condiții, dar un navetist – în general - cu alte mijloace de mobilitate?

Întrebări de cercetare, metode, tehnici și date empirice

În această lucrare îmi iau sarcină să explorez și să descopăr: indivizi care practică autostopul în România pe ruta Giurgiu – București, să înțeleg de ce se recurge la această tehnică, mai ales după zvonul penalizării și ilegalizării ei, cine oprește și ajută autotopiști? (și de ce), în ce categorii, tipologii ori „clase sociale” putem încadra acești indivizi? În ce contexte sociale apare autostopul navetiștilor în județul Giurgiu? Ce ne poate spune semnificativ acest fenomen despre viața socială de astăzi din România? De cât timp indivizii navetiști fac autostopul? În ce măsură restructurările politice și economice postdecembriste au influențat fenomenul autostopului? Putem vorbi de inegalități structurale?

Pentru a răspunde acestor întrebări de cercetare am optat pentru o abordare calitativă a fenomenului studiat, folosind ca principală metodă de cercetare, „munca de teren” prin tehnica etnografică, dar am utilizat și alte surse, după cum urmează: (1) practicarea propriu-zisă a autostopului de peste 100 de ori între anii 2009 și 2012, mai ales pe ruta Giurgiu–București; (2) observații participative și semi-participative în locurile în care se stă „la ocazie” în Giurgiu, lângă stația de autobuz Tineretului, la ieșirea din oraș și în stația de autobuz de lângă Donaris; în București, pe șoseaua Giurgiului, lângă gara Progesul; (3) interviuri structurate cu jurnalistul giurgiuvean J.D și cu familia P. din comuna Daia, județul Giurgiu; (4) interviuri semi-structurate în Giurgiu la stația de microbuz Donaris, cu navetiști din comunele Gostinu și Toporu, județul Giurgiu; (5) dialog nestructurat: în microbuz cu navetistul M. pe drumul dintre București și Giurgiu, cu un șofer de microbuz, în timp ce conducea pe ruta Cluj Napoca; (6) analize media de conținut: videoreportaje realizate

de „Kanal D” și „România te iubesc”; (7) netography: Ziarul Financiarul, forumul „pasionaților de trenuri din RO”, websiteuri (www.listafirme.ro și www.avocatnet.ro); (8) Social media (Facebook): „Autostop online Giurgiu – București”, „Salvați calea ferată Giurgiu – București”; (9) alte observații și discuții informale, non-grafiate, cu diverși oameni.

Optez pentru o cercetare calitativă și pentru că, printre altele, nu avem la îndemână alte tipuri de date, practica autostopului nefiind încă documentată suficient de către științele sociale. Există totuși chiar în spațiul academic românesc o lucrare bine documentată care mi-a ghidat cercetarea, lucrarea lui Florin Slabu din 2015 intitulată „Autostopiștii Neo-nomazi”, despre autostopul practicat de *globetrotteri*, dar și lucrarea lui Codruța Lupou despre cei care oferă transport neautorizat, așa-numiții „rechini”. Mai mult, sunt de părere că o bază de date cantitativă bine realizată ar trebui construită și ordonată calitativ, pornind de la explorarea, interacțiunea, descrierea și comprehensiunea de jos a fenomenului, plecând dinspre empiric către abstractizări, generalizări, tipologizări și categorizări, dinspre emic spre etic, din interior către exterior, de la calitativ la cantitativ.

Plecând de la ideea fundamentală a lui Bourdieu (1987) că *„obiectivul major al științei sociale nu este acela de a construi clase, ci spații sociale în interiorul cărora pot fi conturate clase care nu există decât pe hârtie”*, atunci când vorbesc de „clase sociale” am în vedere un tip de ordonare calitativă. În cazul exclusiv al autostopului putem conveni că există 3 tipuri de clase sociale distincte. Plec de la ideea că, printre altele, putem împărți lumea în șoferi și pietoni. Astfel, putem vorbi de clasa celor care fac autostopul, de clasa sau grupa celor care opresc și ajută din diferite motive autostopiști, dar și de „grupul” celor care refuză să oprească la autostop. Procedând astfel constatăm că indivizii din clasa celor care fac autostopul și aceia din clasa șoferilor care opresc la autostop tind să aibe mai multe în comun prin comparație cu aceia care mai degrabă din

diferite motive nu opresc. Ceea ce îi unește virtual pe acești indivizi ar putea fi: poziția socio-economică, nivelul de capital social și economic, atitudini, habitusuri și experiențe asemănătoare, cât și un grad pozitiv de înțelegere reciprocă.

Aspecte epistemologice

Pot spune ceva coerent despre această practică socială pentru că o cunosc, pentru că am înfăptuit-o de peste o sută de ori, mai ales în perioada liceului între anii 2009 și 2012. Are rost să vorbesc despre acest „obiect” pentru că îmi este familiar. Cunoscându-mi în prealabil obiectul de cercetare are sens să pornesc spre analiza aprofundată și sistematizată a lui. Mai mult, am făcut-o de nevoie, nu de dragul cercetării, ci mânat de necesitate, constrâns de lipsa alternativelor de transport pe ruta Giurgiu-București și mai ales de lipsa resurselor financiare. Nu am fost un observator pasiv, ci un practician, un actor activ, implicat. Această perioadă (anul 2009) coincide cu începutul adolescenței mele, dar mai ales cu o realitate socio-economică colectivă, anume cu declinul instituțional al Căilor Ferate Române. Întâmplarea face ca orașul meu de provincie să păstreze cea mai veche cale ferată din „Regat”, ruta Giurgiu Nord-București Filaret inaugurată în anul 1869, iar apusul acestui traseu purtător de mobilitate socială și economică să devină mai nefericit, mai greu de suportat de concetățeni poate tocmai din această cauză, dintr-un soi de orgoliu nostalgic al originilor, dar pe bună dreptate.

Dintr-un alt punct de vedere, foarte important, există o miză teoretică și politică a acestei opțiuni epistemice: tematica. Faptul că pot gândi aceste elemente „banale” – până nu de mult, ale „ontologiei sociale” cotidiene – ascunde o poveste. Pe de o parte suntem în fața unei moșteniri scolastice, iar pe de alta, în fața unei tradiții intelectuale revoluționare. Faptul că am dispoziția, interesul și acreditarea unei asemenea sarcini mă înscrie într-o istorie politică.

Viața de toate zilele devenită obiect de cercetare păstrează și ea o anume *istorie culturală*. Cel puțin referindu-mă la o cunoaștere instituțională, există câteva momente cheie în istoria științelor sociale care au condus la această posibilitate. Amintim printre altele: marxismul, paradigma fenomenologiei sociale, paradigmele interacționiste, Școala de la Frankfurt, Școala de la Chicago, Școala Analelor și microistoria în Franța, iar mai târziu paradigma studiilor culturale și populare. Multă vreme a trecut până ce omului de rând să-i fie recunoscută umanitatea, cultura, inteligența, dreptul și autoritatea; să-i fie valorificat chipul. Abia de curând a fost recunoscută oficial și instituțional știința *savanților anonimi*, „savanții de toate zilele”, specialiștii simțurilor comune din care științele umane își trag „seva”, cunoașterea și metodologia (Rusu, 2013:159).

Aprofundarea datelor empirice.

Apus feroviar și practica autostopului

Relevant pentru a înțelege propria mea experiență de autostopist consider că este momentul anului 2005 când o parte a podului feroviar de peste râul Argeș, Podul Grădiștea din județul Giurgiu, s-a prăbușit. Acest moment coincide cu ceea ce s-a numit o „calamitate naturală”, cu inundațiile din județ de la acea dată. Se vehiculează totuși mai multe cauze. Se vorbește de „intenționalitate” (C. din comuna Daia, 2015), sau „escavări inconștiente” lângă unul dintre picioarele podului dar și de istoria podului: distrus inițial într-un asalt aerian de armata S.U.A pentru a împiedica accesul aliaților Germani pe cale feroviară la Dunăre, reparat superficial, se spune, după al doilea Război Mondial de Ruși; podul ce leagă Bucureștiul de Giurgiu iar mai departe prin legătura trans-dunăreană – „Podul Prieteniei”, România de Bulgaria, a reprezentat de-a lungul timpului un important nod politic și comercial (dialog cu M., navetist, 2015).

După mai bine de 10 ani podul este în continuare suspendat, chiar dacă mai multe guverne au promis soluționarea cazului, reparația

podului; în prezent se susține că până în anul 2020 va fi repus în circulație. Situația ce persistă până în anul 2015 se înscrie în imaginea mai mare a „tranziției” catastrofale a uriașului CFR, altădată simbol de mândrie, astăzi de nemulțumire, mânie și revoltă, națională. Pentru o trecere în revistă a situației CFR pe întreg teritoriul României din anul 2010 apelez în cele ce urmează la un articol publicat de Ziarul Financiar; informații care furnizează o imagine bogată, de perspectivă :

*Linii directe Sibiu-Brașov, București-Giurgiu, Mărășești-Focșani, Buda-Slănic sau Timișoara-București (între Balota și Valea Albă) sunt închise circulației, întrerupte sau deviate pe alte rute mai lungi, după ce în ultimii cinci ani s-au rupt trei poduri importante la Cârțișoara (jud. Sibiu) în 2009, Grădiștea (jud. Giurgiu) în 2005 și Putna Seaca (jud. Vrancea) în 2005, scrie revista Business Construct... Cea mai recentă rută închisă (Turnu-Severin-Filiași), în luna februarie a acestui an, în urma unor alunecări de teren în localitatea Balota (jud. Mehedinți)... Deși podurile ar avea nevoie de investiții de doar 40 mil. euro, CFR SA nu are prevăzut nici anul acesta în buget reabilitarea podurilor de la Grădiștea, lucrări estimate la peste 20 mil. euro, Putna Seaca (13,3 mil. euro) sau de la Cârțișoara, lucrări estimate la 4-5 mil. euro. **Aproape 40% din rețeaua de cale ferată și peste 60% din numărul total de poduri si podețe au depășit termenul limită la care ar fi trebuit reparate**, situație care sporește riscul producerii de accidente. Potrivit unui raport recent al CFR SA, linia de cale ferată are nevoie de investiții de 900 mil. euro pentru a asigura viteza standard europeană de 160 km pe oră, dar nu există finanțare.*

Cinci rute închise sau deviate din cauza unor poduri rupte sau a unor alunecări de teren, un oraș care riscă să fie izolat feroviar dacă se va prăbuși tunelul de legătură, și multe linii aflate în pericol să se prăbușească - acesta este pe scurt bilanțul actual al căii ferate.

«Calea ferată a fost forțată să devină neatractivă prin lipsa investițiilor în infrastructură, și a dus la izolarea unor localități precum Giurgiu, prin prăbușirea în 2005 a podului de la Grădiștea, sau a orașului Galați, prin riscul crescut de prăbușire a tunelelor aflate la intrarea în localitate», afirmă Stefan Roseanu, secretarul general al Asociației Industriei Feroviare din Romania (AIFR), care detine 20 de companii cu afaceri totale de 1 mld. euro.

În plus, legătura dintre Muntenia și Transilvania este întreruptă temporar din cauza faptului ca zonele de protecție împotriva căderilor de piatră de pe Valea Oltului nu sunt finanțate. «Legătura feroviară a Timișoarei de București este o altă problemă a deficienței infrastructurii feroviare, întrucât, pe lângă izolarea unui important spațiu urban, este întreruptă și circulația pe Coridorul IV paneuropean», afirmă reprezentanții AIFR. Orașul Galați riscă să rămână izolat feroviar dacă tunelul din localitatea Filești se va prăbuși. Lucrarile de reparație a tunelului CFR Galați (cu o lungime de 1 km) au început în 1996 și nu au fost încă finalizate. (Ziarul Financiarul, 2010)

Există implicații economice, politice și sociale ale acestei situații structurale. Pentru analiza de față sunt interesat de cazul particular al rutei de mobilitate Giurgiu–București, mai ales de aspectul social al acestei mutații, încercând să găsesc un răspuns la întrebarea: ce s-a întâmplat cu toți acei indivizi care depindeau de această rută?

În cele din urmă constat că îmi este destul de dificil să fac o estimare a „pagubelor” economice și umane datorate acestei situații. Trebuie spus că situația podului Grădiștea și a tronsonului Brașov–Sibiu a fost documentată de diferiți jurnaliști (de la „Kanal D” sau „Ziarul Financiar” și de echipa „România te Iubesc”), dar nici ei nu au oferit date concrete privind acestea. În general se afirmă că „este o situație catastrofală care a pus mulți oameni în încurcătură, pe drumuri.” Acesta este contextul, se pare, în care răsar „ca ciupercuțele” firme de transport ce „absorb” și „convertesc pagubele” dar în același timp, ca alternativă „extremă”, se practică autostopul. Societatea civilă, adică „poporul”, reacționează și ea în diferite moduri, după cum vom vedea în continuare, în semn de protest și indignare, mai ales din nevoie și disperare – pentru că în primul rând „lumpen-proletarii” au fost influențați în mod negativ de aceste „catastrofe” naturale, culturale și politice totodată.

Următorul pas firesc este acela de a încerca să răspund măcar parțial la chestiunea impactului, respectiv a efectelor materiale și umane obiective provocate. O declarație oficială din partea Primarului din comuna Daia, un dialog cu jurnalistul giurgiuvean J.D, două analize media de conținut cât și o estimare subiectivă din partea unora dintre locuitorii și

navetiștii comunei Daia din județul Giurgiu ne vin în ajutor în următoarea parte a analizei pentru a înțelege adevăratele „mutații sociale” provenite din prăbușirea podului de la Grădiștea.

„Dialog” cu jurnaliști

A scăzut numărul navetiștilor odată cu căderea Podului?

- Nu am o statistică corectă, e foarte greu de spus, dar eu cred că a rămas constant după căderea Podului. Industria în Giurgiu a scăzut constant, dar sigur, locurile de muncă au scăzut, constant dar sigur. În aceste condiții unii au plecat spre București, alții spre străinătate. Eu zic că a rămas constant.

Urmărind acest fir care susține faptul că numărul de navetiști a rămas aproximativ constant chiar după prăbușirea podului, ne întrebăm: ce alternative de mobilitate au găsit acești oameni? Suntem conduși inevitabil către chestiunea firmelor de transport, care au apărut sub pretextul unei alternative salvatoare, societăți comerciale care au preluat foarte curând monopolul, fiind liberi să stabilească prețul acestei schimbări. Încă din anul 2006 un bilet costa 70.000 ROL. În vreme ce în alte regiuni ale României în anul 2009 tichetul pentru 100 km parcurși însemna aproximativ 7 lei, la Giurgiu, spre exemplu, pentru 60 de km pe ruta Giurgiu-București trebuia să scoți din buzunar 12–15 lei. Astăzi, în august 2015 costul unui bilet pe această rută însemnă 15–18 lei.

Prețul la microbuze, de cel puțin 7 ani, este cel mai mare preț pe țară raportat la numărul de kilometri. Până în București sunt 60 de km, iar de 7-10 ani de când a căzut Podul de cale ferată de la Grădiștea, din momentul în care nu a mai existat tren pe această rută au înflorit firmele de transport persoane, și evident că ele au deținut monopolul prețurilor, o firmă, două. La autostop în general se cere 10-12 lei, față de 16-18 lei la microbuze, pentru 60 de km. Cum vrea firma respectivă... asta e. Zilnic fac naveta peste 1000 de persoane, de giurgiuveni care merg în București. Peste 100 dintre ei fac autostopul dimineața la intersecția cu Tineretului, e full, s-au specializat și conducători auto din Giurgiu care iau 4-5 persoane, așa-numiții rechini (interviu cu J.D., jurnalist, 2015).

În acest context trebuie înțeleasă relativa explozie a practicii autostopului, iar pe de altă parte apariția rechinilor, a celor care ofereau transport neautorizat la preț mai mic, cât și „boom-ul titicarurilor”. În opinia publică giurgiuveană, se credea că unul dintre miniștrii transporturilor din aceea perioadă (2007-2009) era un apropiat al patronului firmelor Leon Trans și Nelma Tour, cel care a preluat controlul acestei rute de relevanță socio-economică. Practic, se spunea, prin pasivitate față de problema CFR și problema podului Grădiștea, statul sprijinea apariția unei piețe noi a transportului care garanta profit, capital economic.

Transportatorii auto care au curse pe ruta București-Giurgiu au reușit să-și majoreze businessul în mod susținut în ultimii șase ani. În unele cazuri, firmele care oferă transport pe ruta București-Giurgiu au reușit să-și dubleze afacerile din 2005, anul în care podul de la Grădiștea s-a prăbușit, până în prezent. Spre exemplu, firma Nelmatour, controlată de Marian Mușat, Ion Dobrișan, Tudor și Laurențiu Erbatu, avea în 2005, anul prăbușirii podului de la Grădiștea, afaceri de 798.000 lei (220.000 euro), iar în 2009 veniturile crescuseră la 1,9 milioane de lei (448.000 euro). Similar, Omerta Impex, firmă deținută de Ilie Ene, a crescut de la un business de 281.000 de lei (77.600 de euro) în 2005 la 1,15 milioane de lei (272.000 de euro) în 2009, potrivit Ministerului Finanțelor. «Traficul ar trebui reluat pe calea ferată București-Giurgiu, dacă nu prin prisma faptului că este importantă din punct de vedere economic, măcar din considerente istorice (București-Giurgiu este cea mai veche cale ferată din România). Impactul asupra locuitorilor din Daia este clar nefast, pentru că de aici oamenii merg la lucru în Giurgiu sau București și foloseau anterior foarte mult transportul feroviar. Acum stau fie pe marginea drumului, la ocazii, fie merg cu microbuzul sau autocarul», spune Ionel Moroacă, primarul comunei Daia, cu o populație de circa 3.000 de locuitori, una dintre localitățile tranzitate de calea ferată București-Giurgiu. (Ziarul Financiarul, 2010)

Materialul jurnalistic de mai sus este grăitor, mai ales în ceea ce privește dinamica cifrelor de afaceri ale principalelor firme de transport care au monopolizat piața de transporturi după căderea podului. Se arată clar cum firma “Nelma Tour” și-a dublat cifra de afaceri, iar că firmei „Omerta Impex” i-a crescut capitalul de 3,5 ori. Consultând datele furni-

zate de website-ul www.listefirme.ro pentru anul 2014, observăm următoarele: dacă în 2005 cifra de afaceri a firmei „Omerta Impex” era de 76.000 euro, în 2014 a ajuns la 587.000 euro, altfel spus, cifra de afaceri a crescut în acest interval de 9 ani de 9,36 de ori. Se poate observa pe de altă parte că anul 2005 a fost destul de important, un punct de cotitură privind creșterea de la 50.000 euro în 2004, la 173.000 euro în 2006. Un alt salt uriaș se observă între 2007 și 2008, de la 148.000 euro la 317.000 euro. Procedând astfel, dacă în 2004 cifra era de 50.000 euro, iar în 2014 este de 587.000 euro, atunci se poate observa o creștere și mai spectaculoasă. La capitolul procese în instanță, firma are la activ 5 procese civile.

Să trecem la cazul „Nelma Tour”: în 2004 cifra de afaceri era de 129.000 euro, iar în 2006 a ajuns la 299.000 euro; în 2007 se continuă creșterea – 407.000 de euro și apogeul în 2008 cu 508.000 de euro. După, se poate observa o scădere progresivă până în 2013, iar în 2014 o creștere de 7000 euro. În tabelul cu bilanțuri, la categoria profit, sesizăm iarăși o creștere spectaculoasă: în 2004 profitul era pe minus (-12.597 euro), în 2006 ajunge la 16.000 euro, iar în doar un an, în 2007, crește la 58.000 euro. În istoricul de instanță apare cu 3 procese civile și aproximativ 10 administrative și fiscale.

O altă firmă importantă căreia îi merită verificată ascensiunea și decăderea este „Leon Trans”. A falimentat în anul 2014 „datorită transportului internațional”, susține un jurnalist. Continuând în aceeași logică, putem observa următoarele: cifra de afaceri în 2004 este de 591.000 euro, în 2005 crește la 1,5 milioane euro, în 2006 la 2,9 milioane euro, progresiv în 2007 la 4,7 milioane euro, iar în 2008 ajunge la apogeu cu 7,25 milioane euro. Se mai poate observa tot pe aceeași pagină online că firma „Leon Trans” a fost implicată în 6 procese de tip penal, și în 151 de procese civile.

Această stare de fapte trebuie raportată în continuare la încercările de eradicare și reglementare a „transportului alternativ” la care m-am oprit la începutul acestui articol. Prin această „paradigmă economistă” guvernul pare să favorizeze, să continue acel proces infrastructural de desprindere al economicului de social, punând înaintea societății civile

interesele unei așa-zise piețe libere, dar în fapt interesele unor actori care construiesc și conservă *monopol* pe piață, contribuind la încorporarea acestei despărțiri în viața cotidiană.

Această distincție conceptuală este invocată de Immanuel Wallerstein (2004) în momentul în care vorbește de moștenirea intelectuală a lui Fernand Braudel: „Influența lui Braudel a fost decisivă din două motive. În primul rând, în munca sa țirzie pe raporturile dintre capitalism și civilizație, Braudel a insistat pe o distincție netă între sfera pieței libere și sfera monopolurilor. Doar pe ultima a numit-o capitalism și, departe de a fi același lucru cu piața liberă, el a susținut că, dimpotrivă, capitalismul este „anti-piață”. Prin acest concept, Braudel ataca direct, atât la nivel substanțial cât și terminologic, contopirea de către economiștii clasici (inclusiv Marx) a pieței și a capitalismului.” Împărtășim această distincție conceptuală, iar când vorbim de capitalism avem în vedere tocmai definiția monopolistă, făcând distincție între „afaceri locale fragile” și „marile corporații trans-naționale” – care în fond contribuie la dezintegrarea libertății de piață. Spre exemplu, dacă luăm cazul tronsonului Giurgiu-București, chiar dacă ideea unui antreprenoriat profitabil a devenit populară în urma politicilor publice de „neutralitate” față de Podul Grădiștea, în fapt doar 3 firme au reușit să presteze servicii de transport persoane. Așa zisa piață liberă a fost acaparată de investitori cu capital și monopolizată.

Grafia unei familii de navetiști

Acest „impact nefast” este evaluat în chip subiectiv de către unul dintre locuitorii comunei Daia, domnul C.P., într-unul dintre interviurile pe care am reușit să le obțin. Este vorba de trei categorii sociale care au fost profund afectate de această „calamitate”. Domnul C.P. evaluează că „aproximativ 20% dintre elevii care făceau naveta cu trenul” din Daia către Giurgiu „au renunțat la școală” în ultimii 10 ani datorită imposibilității financiare a familiilor de a face față noilor prețuri de mobilitate.

Mulți elevi au renunțat după 8 clase datorită costurilor prea mari de transport, iar alții nu și-au mai permis să-și continue studiile superioare.

Mai mult, există oameni care au trebuit să renunțe la locul de muncă pentru că din „salariile prea mici” nu puteau face față abonamentelor („mult prea scumpe”) de transport. O altă categorie socială afectată de disfuncționalitatea căilor ferate este reprezentată de agricultorii care mergeau la piața din Giurgiu cu diferite produse: „În microbuz nu te primește cu sacul sau cu animale”. În plus, „trenul era mult mai ieftin” și „puteai să mergi cu Nașul”. Din interviu descopăr faptul că însăși familia domnului C. obișnuia să distribuie diferite produse în Piața Giurgiu, iar după ce trenul nu a mai fost disponibil această practică a devenit imposibilă. Situația nu este singulară, spunându-se că „multe familii din sat au renunțat în a mai lucra în agricultură” datorită imposibilității de (pre)distribuție, adică datorită lipsei de opțiuni privind mobilitatea care permitea accesul produselor la piețele urbane de distribuție. Iar astfel, diversitatea de origine și calitatea produselor alimentare disponibile pe piața din Giurgiu nu a mai putut fi asigurată din partea producției comunei Daia, un tip de producție agricolă non-industrială.

Familia C. originară din „tată în fiu” în comuna Daia a fost profund afectată de aceste mutații macro-sociale: „În primul rând a fost afectată financiar. Fiul cel mare fiind elev de liceu făcea naveta zilnic cu trenul. După ce trenul nu a mai funcționat a trebuit să se descurce. Ieșea zilnic la ocazie”. Microbuzele nu erau o soluție pentru el datorită faptului că „de obicei microbuzele veneau – fie dinspre Giurgiu, fie dinspre București – gata pline”, dar și datorită programului lor de circulație, adică a conflictului și a lipsei de sincronizare între programul școlar și programul microbuzelor. La toate acestea se mai adaugă „aspectul financiar”; iată cauzele principale pentru care se apelează la autostop, cel puțin pentru unii dintre locuitorii comunei Daia. Dar familia nu avea un singur navetist, ci 3 la număr „până în 2011” când fiica cea mică a intrat și ea la liceu. „Din 2011 a fost și mai greu” pentru că întreaga familie trebuia să facă naveta zilnic spre Giurgiu. „Costurile zilnice prin

firmele autorizate de transport pentru noi 4 erau mult prea mari. Nu aveam altă soluție, stăteam la ocazie. Autostopul era la noroc” și cu riscul nerespectării programelor de lucru (școală și muncă). Acest context dificil a născut o discuție de familie care în timp s-a concretizat într-un împrumut bancar. În cele din urmă au fost nevoiți să-și cumpere o mașină personală „la mâna a doua” datorită nevoilor acute de mobilitate, pentru că părinții depindeau de locurile de muncă din Giurgiu și mai ales din dorința de a le oferi posibilitate copiilor să-și parcurgă traseul educațional. În momentul de față toți cei 4 membri ai familiei nucleare dețin carnet de conducere. De acum „costurile de combustibil erau la jumătate față de cât ar fi fost să dăm la microbuz” (interviu cu I.P., navetist, 2015). Și iată astfel că a deține în proprietate o mașină personală nu este neapărat un „semn al bunăstării”, cât mai degrabă, pentru unii, tocmai un semn al lipsei, un semn al nevoilor, mai ales că proprietatea asupra automobilului nu este una absolută, ci una condiționată de respectarea ratelor de împrumut, a termenelor de plată și a dobânzilor aferente; o proprietate temporară. Un complex „lanț al slăbiciunilor” pare să domine și să caracterizeze situația socio-economică a acestor „lumpen-navetiști semi-nomazi”. Trebuie precizat că după ce familia a avut acces la un autoturism „s-au schimbat rolurile”, domnul C. la rândul lui oprește și „ia toți copiii, toți tinerii, toți elevii pe care îi găsește pe marginea drumului la ocazie până la școală fără bani”.

Albă sau neagră, concluzia este că „mulți” au avut de suferit și „puțini” de câștigat... în timp ce „aspectele sociale au dovedit lipsă de interes pentru autoritățile județene față de cele economice de grup.” (I.P., 2015).

În chip de concluzie: inițiative cetățenești și dialog civic

Ca răspuns, în semn de nemulțumire și indignare față de lipsa de intervenție a autorităților, iar mai ales datorită propriilor necazuri derivate din blocarea unor rute de mobilitate de maximă importanță, importante mai ales pentru navetiști (elevi, lucrători urbani, agricultori) și pentru comerțul/traficul național (și internațional), au apărut diverse

petiții și campanii de informare care încearcă să tragă la răspundere lipsa de interes pentru remedierea acestei situații de interes național și european și eventual să provoace reacții și soluții practice. Merită să amintim de trei dintre ele: nașterea grupului de Facebook „Autostop Online Giurgiu-București”, o petiție cetățenească înaintată la data de 07.10.2014 către Ministrul Transporturilor, către Prefectul județului Neamț, CFR Călători și CFR Infrastructură de către membri forumului „pasionaților de trenuri din RO” și campania publică „Salvați Calea Ferată Giurgiu-București”, la care mă voi opri pentru sfârșitul acestui articol.

Legat de starea podului Grădiștea, de izolarea și „dislocarea” unor localități din județul Giurgiu, subliniând importanța istorică, socială și economică a acestui nod feroviar, joi 31 octombrie 2013, în momentul în care s-au „împlinit 144 de ani de la inaugurarea primei linii ferate din Țările Române” a avut loc un protest spontan în gara Giurgiu, eveniment care a marcat lansarea campaniei online „Salvați calea ferată Giurgiu”. Pe internet campania a luat avânt iar până în prezent a acumulat 2652 de likeuri, dintre care 61, tot Facebook-ul îmi subliniază, sunt prieteni cu mine. Timp de aproximativ un an pagina a fost destul de activă, însă ultimul mesaj a fost urcat pe 12 iunie 2014: „Am fost prezent la sosirea trenului regal în gara Giurgiu. Mesajul nostru a ajuns unde trebuie!”, iar în continuare este atașată o fotografie. În mod surprinzător, chiar dacă mesajul „revendicativ” este postat exclusiv pe pagina campaniei, fotografia în fapt este re-distribuită după ce inițial a fost încărcată de contul de Facebook al Primăriei Municipiului Giurgiu.

Inițiativa se înscrie în continuarea fenomenului social de indignare informală publică privind situația infrastructurală a Europei de Est, o încercare de coagulare a unor eventuale strategii de acțiune, o mișcare care în cele din urmă nu a reușit mai mult decât a strânge like-uri și de a continua răspândirea informațiilor despre această chestiune. Dacă podul de la Grădiștea ar fi reparat și trenul ar deveni iarăși funcțional, „9,50 lei

ar costa un bilet pe ruta Giurgiu-București (față de 16 lei la microbuz)... iar o călătorie ar dura 1 oră și 30 de minute cu un tren Regio (fostul Personal). Lista de avantaje ar continua cu: 17,1 lei o călătorie dus-întors, 4,75 lei un bilet pentru elevi/studenți/pensionari (nu există reduceri pentru aceste categorii sociale la microbuze) și 199,50 lei un abonament lunar”, tot campania ne informează.

Bibliografie:

- Bourdieu, P. (1999). *Rățiuni practice*. București: Meridiane.
- Ferreol, G. (1998). *Dicționar de sociologie*. Iași: Polirom.
- Mauss, M. (1997). *Eseu despre dar*. București: Polirom.
- Polany, K. (2013). *Marea transformare*. Cluj Napoca: Tact.
- Rusu, M. S. (2013). Doctrina simțului comun critic ca platformă epistemologică a cercetării sociale. În Iluț, P. (coord.) *În căutare de principii: Epistemologie și metodologie socială aplicată*. Iași: Polirom.
- Slabu, F. (2015). *Autostopiștii Neo-Nomazi*. București: Facultatea de Sociologie și Asistență Socială, Universitatea București.
- Stan, S. (2012). Neither commodities nor gifts: post-socialist informal exchanges in the Romanian healthcare system. În *Journal of the Royal Anthropological Institute*, 18, 65-82.
- Toffler, A. (1983). *Al Treilea Val*. București: Editura Politică.
- Wallerstein, I. (2011). *Pentru a înțelege lumea. O introducere în analiza sistemelor-lume*. Cluj Napoca: Idea.

Referințe online:

- <http://www.forumtrenuri.com/t4340-petitia-nr-intrare-202-203infracalatori-din-3-februarie-2015> [Accesat în 10.06.2015].
- http://www.avocatnet.ro/content/articles/id_35563/Senatul-a-adoptat-astazi-legea-care-interzice-autostopul.html [Accesat în 12.05.2015].
- <http://www.zf.ro/eveniment/transporturile-modernizeaza-gara-din-giurgiu-dar-calea-ferata-bucuresti-giurgiu-este-interrupta-de-sase-ani-835025> [Accesat în 10.06.2015].

Forme de control (concertat) și disciplinare într-o organizație de voluntari

Ionelia Nan, Andrada-Elena Negură,
Oana Onița, Delia-Maria Petrea

Rezumat: Lucrarea reprezintă o încercare de a surprinde poziția unei organizații non-guvernamentale ce operează pe bază de voluntariat în cadrul mai larg al managementului modern al muncii. Analiza se dezvoltă în jurul conceptelor foucaultiene de disciplină și control, precum și asupra modului în care se cristalizează relațiile în cadrul organizației conform unui model de control concertat, în sensul post weberian al termenului. Se dorește înțelegerea modului în care se creează o subiectivitate specifică a voluntarului în condițiile capitalismului și a societății post-socialiste românești, lucrarea concentrându-se pe șase dimensiuni: ierarhie, sancțiuni și recompense, discursul în cultura organizațională, valori organizaționale, dezvoltare personală (antreprenoriațul propriului sine) și controlul concertat.

Introducere

Principalul scop al acestei cercetări este studierea modului în care sunt organizate câmpurile de putere și cum este distribuită puterea în interiorul organizațiilor non-guvernamentale din România, concentrându-ne asupra *metodelor de disciplinare și control*, după modelul foucaultian. Este un domeniu aparte în ceea ce privește controlul organizațional, întrucât forma de funcționare a majorității ONG-urilor este pe bază de voluntariat, și nu de angajare, ceea ce ar părea că scoate din discuție controlul și disciplina, însă și aici, deși în forme mai subtile, sunt prezente mecanisme complexe ce creează câmpuri de vizibilitate pentru a monitoriza participarea și munca înregistrată de membri.

Totodată, având în vedere poziția independentă financiar a membrilor față de evenimentele realizate, a muncii propriu-zise, dorim să surprindem tipologia controlului aplicat asupra activității membrilor. Dinamica dintre voluntari organizatori și munca depusă aduce în centru o nouă formă de control, post-birocratică. Discursul activității voluntare se raportează la o muncă organizată orizontal, autonomă, diferită de cea tradițională (formală). Considerăm că vom reuși să surprindem o alternativă paradigmei muncii voluntariatului, care funcționează printr-o strategie de *control concertat* (Barker, 2005).

Obiectivul nostru în această lucrare este identificarea formelor de disciplinare și control comune într-o organizație non-guvernamentală. În același timp, dorim să vedem ce formă ia munca și cum intervine managementul modern în organizarea ei, în cadrul voluntariatului. Întrebarea de cercetare este identificarea formelor de control (concertat) și disciplină în cadrul organizației non-guvernamentale.

Dorim să descriem modul de organizare a relațiilor de putere în cadrul unui ONG, alături de distribuția și modul de luare a deciziilor în rândul organizatorilor. Ne propunem identificarea elementelor de cultură organizațională și a modului în care aceasta se răsfrânge asupra membrilor și a activităților, alături de identificarea pattern-urilor din discursurile membrilor aflați pe poziții de conducere ori pe o poziție cu putere decizională și relaționarea lor cu conceptele de disciplină și control.

Cadrul teoretic

În această secțiune vom prezenta succint noțiuni legate de birocrație și angajabilitate, pe care mai apoi le vom relaționa și vom încerca să le punem în perspectiva disciplinei și a controlului, utilizând câteva concepte sociologice consacrate. Miza acestui eseu este modul subtil în care se asigură disciplina în instituțiile moderne prin instrumente birocratice și prin discursul legat de cultura organizațională, arătând cum toate aceste concepte relaționează între ele, precum și cu realitățile din interiorul organizațiilor non-guvernamentale.

Vom începe cu o discuție despre *disciplină și control* (Foucault, 2005), pentru a oferi mai apoi bazele teoretice pentru cercetarea realizată. Făcând o istorie a tehnicilor de supraveghere a indivizilor, în volumul *A supraveghea și a pedepsi*, Foucault diferențiază modelul bazat pe suplicii și teroare din Evul Mediu de cel de disciplinare a indivizilor prin intermediul modelului panoptic inventat de Bentham, un design arhitectural bazat pe un sistem de supraveghere permanent, în care indivizilor li se atribuie un loc fix, toate mișcările sunt controlate, iar evenimentele înregistrate. Puterea este dispusă conform unei scheme ierarhice, așadar putem vorbi despre un dispozitiv disciplinar omogen. Principalul efect al unui astfel de sistem este inducerea în cel supravegheat a unei stări permanente de vizibilitate, ce garantează funcționarea automată a puterii. Vorbim despre un mecanism eficient în ceea ce privește resursele alocate și timpul investit, dar și în ceea ce privește rezultatele și controlul disciplinar. Panoptismul automatizează și depersonalizează puterea, formând astfel o ambiguitate: poți fi oricând privit de oricine. Acest model nu se aplică doar penitenciarelor, ci este un model generalizat care trasează configurația raporturilor de putere de zi cu zi.

O definiție completă pe care o acordă Foucault disciplinei este aceea de procedeu tehnic unitar prin intermediul căruia forța corpului este redusă ca forță politică și maximizată ca forță utilă. Aceste forme de disciplină trebuie văzute ca un contra-drept, pentru că rolul lor este de a instaura asimetrii și de a exclude reciprocitățile. Se dorește ca ele să treacă în domeniul moralei, însă ele nu reprezintă decât dispozitive politice de exacerbare a puterii. Obiectul justiției nu mai este corpul uman, ca în trecut, ci individul disciplinar, scopul justiției fiind disciplina fără sfârșit: un dosar niciodată închis, o anchetă mereu deschisă.

Rezumând ceea ce a teoretizat Foucault despre control prin fraza lui Lyotard, care spunea că „o organizație are success atunci când reușește să îi facă pe membrii săi să își dorească ceea ce este necesar bunului mers al acesteia” (1986: 62), vom continua discuția despre *controlul în*

organizații, exercitat de multe ori prin intermediul instrumentelor oferite de sistemul birocratic. Probabil cel mai eficient dintre acestea este cadrul legislativ, conducând la un control normativ (Gibson, 1998), completat de regulile nescrise ale organizației, de codul de îmbrăcăminte utilizat, exemple de bune practici, iar dacă aceste elemente sunt însoțite de un discurs al culturii organizaționale bine alcătuit, ele pot duce la *subiectivarea* indivizilor. Această subiectivare are un dublu sens: pierderea individului în structurile de putere și crearea lor, în același timp, ca subiecți de către aceste sisteme. Practic, ei sunt încastrați în sistem, care le proiectează un nou sine, făcut să fie dezirabil prin construcția discursului managerial. Această relație nu trebuie privită totuși ca o determinare, ci ca o interacțiune dintre actorii sociali și discursul organizațional (Bergstrom & Knights, 2006), adică și indivizii contribuie activ la construirea sinelui, atribuind semnificații asupra relațiilor și acțiunilor din cadrul organizației. Considerăm că acest subiect este central fenomenului de muncă voluntară în cadrul organizațiilor non-guvernamentale, întrucât mai degrabă putem vorbi aici despre mecanisme subtile de disciplină și control decât de o muncă forțată sau despre o exploatare clară.

Despre acest nou mod de disciplinare vom vorbi în continuare, el părând o eliberare de reguli stricte, o muncă făcută cu plăcere, din proprie inițiativă, care contribuie la dezvoltarea personală, dar care, după cum afirmă Barker (2005), nu este altceva decât o altă modalitate de control rațional. Eficiența sa poate fi chiar mai sporită, întrucât se are în vedere *auto-disciplinarea* individului, acesta știind că este observat de restul colegilor și că de performanța sa zilnică depinde promovarea în cadrul organizației. O astfel de organizație, în care autoritatea pare nedefinită, are la bază un control greu de localizat, impersonal, dar care subzistă în însăși structurile sistemului: membrii sunt învățați cum să relaționeze, cum să interacționeze cu clienții și cum să se raporteze la organizație – pare natural să apelezi la cei de pe treptele ierarhice superioare pentru operațiuni care nu se află în atribuțiile trecute în

documentele oficiale. Mai mult, dacă indivizilor li se creează impresia că nu sunt controlați și că *au autonomie* și pot apela la creativitatea lor pentru a rezolva sarcini de serviciu, ei vor avea o imagine favorabilă despre organizație și vor contribui, fără a fi forțați sau să se simtă exploatați, la sporirea productivității generale. În astfel de organizații, identificarea și devotamentul față de muncă, precum și motivația, sunt ridicate (Gibson, 1998). Vedem astfel cum se construiește un control general prin auto-disciplinarea fiecărui membru al organizației, creându-se un consens care guvernează și reglează relațiile din cadrul acesteia, fără a fi nevoie ca granițele puterii și ale autorității să fie renegociate de fiecare dată între cei de pe poziții manageriale și cei de pe poziții suordonate.

Barker (2005) aduce în discuție o nouă formă de control, post-birocratic. Controlul este un concept central în teoria organizațională încă din teroretizarea weberiană a organizațiilor și este încă factorul principal care conturează experiențele vieții organizaționale. Însă *controlul concertat* vine ca o nouă strategie, critică sistemul birocratic, rutinizat, lansând noi influențe în favoarea unui sistem democratic, descentralizat, participativ.

Această formă de control schimbă locația controlului din management în sfera muncitorilor, care colaborează la dezvoltarea controlului asupra lor. Muncitorii ating acest nivel al controlului concertat prin negociere consensuală asupra conturării comportamentului conform unui set de valori aflate în viziunea unei corporații. În controlul concertat sunt necesare regulile sociale ce constituie sens și produc moduri de sancțiune asupra unei conduite sociale, deoarece acestea devin manifestul interacțiunilor colaborative.

Procesul de subiectivare a indivizilor în cadrul unei organizații începe încă din momentul recrutării și al selecției, modul în care acestea sunt structurate și în care este prezentat potențialului membru munca și cultura organizației fiind esențiale în trasarea modului în care el se va alinia sau nu la atingerea obiectivelor acesteia. Unul dintre modurile

utilizate de organizațiile moderne de a proiecta procesul de recrutare este crearea metaforei de potrivire între interesele și valorile sale și cele ale angajaților (Bergstrom și Knights, 2006). Această sferă a compatibilității este teritoriul pe care mizează managerii pentru a modela sinele organizațional al angajaților, pentru ca aceștia să se auto-identifice cu organizația. În cadrul interviurilor de angajare se realizează un schimb de semnificații, o interacțiune între manager și potențialul viitor membru al organizației, în care se verifică această potrivire și se oferă o imagine favorabilă asupra firmei, prin intermediul instrumentelor oferite de discursul culturii organizaționale. Nu trebuie să se înțeleagă că ceea ce prezintă managerii, imaginea pe baza căreia își construiesc discursul este una reală: este important să facem deosebirea dintre cultura organizațională declarată și cea trăită (Mateescu, 2009).

Pentru a face legătura dintre cele prezentate mai sus și realitatea organizațiilor moderne, vom încerca să traducem explicația fenomenologică în termenii relațiilor care se stabilesc în organizații. Toate cele trei elemente ale funcționării unei instituții reprezintă instrumente prin care se poate asigura disciplina: atât (a) tipizările, relațiile și reacțiile standard care se stabilesc în cadrul unei organizații, (b) istoricitatea ei, prin modele de bună practică, istoria organizației și performanțele din trecut ca model pentru prezent și ca identitate organizațională, formând cultura acesteia, precum și (c) controlul social, prin existența autorității și a ierarhiei, prin câmpurile de vizibilitate, toate sunt elemente prin care se realizează disciplinarea membrilor și auto-reglarea lor ca *antreprenori ai propriului sine* (Garrick și Usher, 2000). Toate aceste tehnici sunt eficientizate și ordonate prin limbaj, un tip specific de discurs care integrează toate cunoștințele și termenii de specialitate, precum și valorile promovate într-un stoc de cunoștințe comune specifice și particulare organizației respective. Desigur, majoritatea elementelor din discurs aparțin mai degrabă unui univers simbolic și nu corespund realității sociale, însă au funcția (foarte importantă) de a o legitima.

Un element important al discursului prezent în organizațiile moderne, precum și în cele non-guvernamentale este cel de angajat/voluntar *flexibil*. Responsabilitatea de a se adapta diferitelor sarcini care îi sunt cerute și schimbărilor din organizație, este transferată de la management la fiecare angajat în parte, aceasta fiind principala caracteristică a angajaților moderni, înțeleasă în cheia responsabilității de a se dezvolta personal, de a acumula experiență (Garrick și Usher, 2000). În același timp survine și responsabilitatea personală în caz de eșec: nu mai există eșecul organizației ca un întreg, ci eșecul unui membru din cauză că nu este suficient de flexibil și astfel poate fi concediat pentru a fi înlocuit cu alt membru mai *responsabil*. Individul nu este important decât prin prisma competențelor și a specializărilor sale și este dispensabil în caz că apare altul cu un grad mai mare de *capital intelectual*. Astfel, Garrick și Usher (2000) introduc termenul de management al subiectivității pentru a exprima disciplinarea indivizilor, ceea ce Foucault ar numi anatomopolitică. Motivațiile angajaților vin din dorința de dezvoltare personală, care coincide cu scopurile organizației: acesta este idealtipul disciplinei în organizațiile moderne: a nu fi nevoit să sancționezi pe nimeni, pentru că toată lumea ar îndeplini sarcinile fără constrângere, în urma subiectivării realizate prin instrumentele birocratice și prin discursul managerial.

Metodologie

Studiul de caz se bazează pe aripa din România a unei organizații non-guvernamentale transnaționale, care are ca scop sprijinirea tinerilor în dezvoltarea lor fizică, mentală și spirituală, punând un accent deosebit pe activitățile outdoor. Misiunea Organizației este de a oferi tinerilor șansa la o educație bazată pe o Promisiune și o Lege, ceea ce ajută la construirea unei lumi diferite și mai bune în care oamenii sunt împliniți și joacă un rol constructiv în societate. Din considerente etice, am anonimizat datele de identificare a organizației, astfel că ne vom

referi la ea în continuare ca „Organizație”, iar la membrii acesteia ca „Voluntari”. Pentru datele obținute în urma interviurilor de la Voluntari, am primit acordul acestora de a le folosi în cercetare.

Instrumentul metodologic folosit este de ordin calitativ, interviul semi-structurat, aplicat la 8 persoane în perioada 1-10 iunie 2015, iar documentele analizate sunt fișele de interviu. În urma aplicării ghidului de interviu asupra voluntarilor din cadrul Organizației, am ajuns la concluzia că întrebările pe care le-am adresat respondenților puteau fi mai clar și mai simplu formulate, deoarece în timpul adresării anumitor întrebări respondenții se blocau, neștiind ce să răspundă. Pe parcursul interviului, persoanele care la început erau timide și dădeau răspunsuri scurte, evazive uneori, au scăpat de ezitări în momentul în care situația s-a destins, când întrebările formale de prezentare a organizației s-au terminat, și discuția s-a îndreptat spre experiențele pozitive, păreri personale. Un avantaj a reprezentat faptul că o membră a echipei de cercetare deține titlul de voluntar lider în Organizație.

Voluntariatul în Organizație, din punctul lor de vedere, nu este doar o recreere sau o simplă activitate pentru distracție, este o educație pentru viață și chiar un mod de a trăi, fiind o mișcare cu impact semnificativ la nivel mondial. Educația pentru viață vine în completarea educației dobândite în familie și în școală, îi ajută pe Voluntari să se autocunoască, să își dezvolte dorința de a cunoaște și de a descoperi lucruri noi. Activitatea în Organizație le oferă voluntarilor posibilitatea de a își dezvolta spiritul de lider și îi învață să își pună abilitățile în practică, deoarece toți indivizii au posibilitatea de a coordona grupul din care fac parte. Prin asumarea responsabilității, promisiunea de Voluntar și principiile care stau la baza Organizației, se conturează un mod de viață cu care tinerii au posibilitatea de a se învăța. Distracția are tot timpul un scop bine definit, acesta fiind acordarea posibilității tinerilor de a se menține în formă fizică, socială, spirituală și intelectuală.

Prezentarea și analiza datelor

În urma desfășurării interviurilor, am selectat răspunsurile intervievaților în funcție de 6 categorii, și în jurul conceptelor centrale ale cercetării noastre. Categoriile nu sunt exclusive și exhaustive, dar ele ne-au ajutat în categorizarea informațiilor vaste și în conceperea interpretării și analizei datelor. Cele șase categorii sunt: ierarhie, sancțiuni/recompense, discurs (cultură organizațională), valori, dezvoltare personală (antreprenoriatul propriului sine) și controlul concertat.

Vom începe cu *ierarhia*: Voluntarii au răspuns că există o diferențiere în ceea ce privește rolurile și că sunt diferite grade în funcție de vârstă, experiență, vechime în organizație sau pregătire, și că membrii aflați pe poziții subordonate au anumite atribuții și răspund în fața celor aflați pe poziții ierarhice superioare. Este vorba însă despre o ierarhizare a pozițiilor și rolurilor în cadrul asociației și nu a persoanelor, pentru că respondenții subliniază:

[...] toți Voluntarii sunt frați între ei, deci indiferent la ce nivel lucrează cineva în Organizație, vei găsi o persoană deschisă, apropiată, gata oricând să discute cu tine, fără ifose de șef, iar asta e un lucru foarte plăcut în Organizație. (F, 46 ani, șef de centru și membru în Consiliul Director)

La limita dintre efectele birocrăției (legi clare, ierarhie) și mecanismele subtile declanșate de discursul organizațional, se află dimensiunea denumită *sancțiuni și recompense*, putând fi observate atât sancțiunile survenite din nerespectarea regulilor scrise, cât și a normelor nescrise. Pentru a exemplifica primul tip de sancțiuni, unul dintre intervievați ne-a povestit că există reguli specificate în regulament, conform cărora dacă nu participi la activități pentru o anumită perioadă, atunci ești considerat inexistent de către organizație. Pentru cel de-al doilea tip de sancțiuni, cele care sunt o consecință a încălcării consensului tacit dintre membri, am obținut o descriere sugestivă a modului în care se desfășoară acest proces în cadrul unei filiale a Organizației, pe care o vom reda în rândurile ce urmează:

Într-adevăr, țin minte un lider care nu prea venea, la consiliu a fost pus într-o situație cam incomodă de a fi abandonat de unitate și am avut senzația că se vorbește despre el ca despre un obiect: „dacă îl vrea cineva, că noi nu mai avem nevoie de el”. Am auzit și povești de lideri care au fost dați afară pentru că au făcut știu eu ce lucruri mai grave sau mai dubioase. La noi nu s-a întâmplat, dar sunt sancțiunile astea nescrise, dacă nu faci treabă, nu te integrează. De multe ori la noi în consilii și uitam de liderii mai puțin implicați, uitam să le zicem numele când făceam listele de lideri sau când împărțeam responsabilitățile mereu rămâneau la coadă sau erau acolo și ziceau că „pe mine nu m-ați pus nicăieri”. Cred că se simțeau destul de prost atunci, nu știu. (F, 19 ani, lider)

Totuși, majoritatea celor intervievați răspund că nu există sancțiuni în cadrul organizației, ci că domină, mai degrabă, un spirit de într-ajutorare, în care fiecare înțelege dacă unul dintre membri nu poate participa din cauza diferitelor circumstanțe și îl sprijină. Un răspuns interesant la întrebarea referitoare la existența sancțiunilor în cadrul organizației ne-a fost însă oferit de un ajutor de lider, 20 ani:

Da, de regulă mă simțeam foarte prost atunci când nu puteam să particip, lipsea ceva, am încercat să fiu prezentă la fiecare întâlnire, dar când nu s-a putut parcă rămânea un gol pe tot parcursul săptămânii și atunci când nu reușesc totdeauna să îmi ating obiectivele e o dezamăgire, resimți ceva care nu te lasă să continui și trebuie să faci ceva ca să compensezi acel lucru. (F, 20 ani, ajutor de lider)

Putem observa aici o sancțiune auto-aplicată, un sentiment de culpabilitate ca efect al neparticipării la activități. Nu considerăm a fi exagerată corespondența cu procesul de internalizare a normelor și auto-disciplina membrilor din organizație. Observând o trecere firească la noțiunile de disciplină și control, vom continua prin discutarea celorlalte dimensiuni referitoare la discursul organizațional ca mijloc de control, în speranța că dezbaterile noțiunilor foucauldiane, nu neapărat într-o cheie foucauldiană, va fi cât mai fructuoasă.

Astfel, în ceea ce privește cultura organizațională și valorile promovate de Organizație, toți cei intervievați au expus o lungă listă de valori când au fost întrebați despre acest subiect. Mulți au spus că aceste valori sunt cuprinse în legi care oferă directive morale vieții și comportamentului Voluntarilor (*Voluntarii sunt harnici și economi*). Unul dintre lideri apreciază că existența sistemul valoric este ceea ce diferențiază Organizația de alte organizații, nu doar organizarea de activități:

[...] participând la activitățile săptămânale în care încerc să transmit copiilor ceva din modul în care am fost eu modelat și să încerc să ghidez cât de puțin în bine ceea ce fac ei și plus prin acționarea conform sistemului meu valoric din viața de zi cu zi, încerc să fiu cât de generos pot și să-i ajut acolo unde pot pe ceilalți. (M, 23 ani, lider de unitate)

Discursul referitor la valori este omniprezent în interviurile luate Voluntarilor, atât celor care ocupă poziții inferioare ierarhic, cât și celor aflați în vârful ierarhiei. Astfel, în răspunsuri apare o gamă foarte largă de valori, de la respectul față de natură până la credință, de la onestitate la un optimism ridicat la rangul de stil de viață. Putem corela această conștiință a valorilor cu momentul Promisiunii, cel în care membrii devin parte oficială a organizației, în urma unei inițieri și formări. Unul dintre respondenți povestește acest moment, considerat de mulți Voluntari drept cel mai important moment din traseul lor în cadrul organizației:

[...] pentru a deveni Voluntar am trecut prin niște probe. În primul rând, dovada cea mai pregnantă este aceea de a participa la întâlniri, participând frecvent dai dovadă de faptul că totuși ai acumulat anumite informații și ai intrat, te-ai integrat în acest grup și au fost niște probe, întâi a trebuit să cercetez mai multe informații despre ceea ce înseamnă Voluntariatul, să învăț ce înseamnă progres personal, să încerc să-l aplic, să-l respect, apoi a fost un test din cunoștințele despre Voluntari și niște probe, montarea unui cort, niște jocuri de echipă și ziua în care s-a depus promisiunea s-a oficiat o slujbă, urma să primim niște eșarfe, semnul distinctiv al Voluntarului și după slujbă s-au sfințit eșarfele de către un preot și le-am primit. (F, 20 ani, ajutor de lider)

Din fragmentul redat mai sus, putem observa prezența unui bogat *univers simbolic* ca parte din cultura organizației. Astfel, există elemente vizibile ca semne distinctive, încărcate de semnificații, precum eșarfa, uniforma și însemnele de pe ea, salutul specific, ritualurile de Promisiune și de trecere de la o ramură de vârstă la alta. Toate acestea se împletesc cu *discursul organizațional*, care este asemănător la persoanele intervievate, însă observăm un grad mai mare de internalizare și de identificare cu organizația în rândul celor aflați pe poziții ierarhice superioare. Voi reda mai jos câteva exemple:

Mișcarea Voluntară în România își propune să contribuie la educarea copiilor și tinerilor prin metode de educație non-formală, astfel încât ei să devină cetățeni împliniți, responsabili, implicați în comunitate și care să ajute la crearea unei lumi mai bune.

Putem observa utilizarea de termeni precum familie, comunitate, educație pentru viață pentru a caracteriza Voluntariatul, unde *cu toții sunt frați*. Acesta este imaginarul multor Voluntari, însă este aceasta și realitatea socială? Unul dintre lideri dă un exemplu contrar imaginilor folosite de alți Voluntari în descrierea pe care o oferă consiliilor naționale:

[...] eu unul nu apreciez deloc felul în care funcționează, nu neapărat felul în care funcționează echipa națională, ci felul în care se pun problemele la nivel național și de asta încerc să mă detașez de orice e mai sus de centrul nostru, aproximativ toate experiențele care au presupus participare din mai multe centre nu mi-au fost plăcute [...]
(M, 23 ani, lider de unitate)

Realizând astfel discrepanța dintre cultura organizațională declarată și cea trăită, este clar că avem de-a face cu un discurs idealizat, care poate fi deconstruit prin confruntarea cu realitatea empirică. Pentru a ne apropia și mai mult de una dintre temele lucrării, cea de disciplină și control, vom prezenta ultima dimensiune identificată – cea a discursului *dezvoltării personale*, aproape la fel de prezent ca cel despre valori, dar care oferă mai multe indicii asupra mecanismelor subtile de realizare a controlului organizațional. Întrebându-i pe intervievați cum i-a ajutat

Voluntariatul în alte sfere ale vieții, majoritatea răspunsurilor au conținut expresia *m-am dezvoltat personal*, alături de diferite explicații particulare, precum învingerea timidității, creșterea încrederii în forțele proprii sau chiar cultivarea spiritului matern. Avem un exemplu ilustrativ în cadrul căreia un interviuat povestește intervenția „mesianică” a Voluntariatului în viața sa:

Voluntariatul a fost un fel de salvare pentru mine în timpul liceului, unde nu prea am avut prieteni și nu mergeam cu plăcere, la Voluntari, însă, toți eram frați și mă simțeam utilă, apreciată. A fost o perioadă foarte frumoasă, mai ales când am trecut dintr-a 10-a într-a 11-a, când am participat în multe campuri și mi-am făcut prieteni foarte buni din alte centre, când mi-am învins oficial timiditatea și m-am simțit bine într-un grup de oameni pe care de abia îi cunoșteam. M-am simțit fantastic, a fost o adevărată aventură. (F, 19 ani, lider)

Această direcție de dezvoltare personală, de antreprenoriat a sinelui, vine cu responsabilități, mai ales în rândul respondenților lider, cărora li se oferă putere de decizie în formatul evenimentelor. Apare avantajul de management al activității de voluntar, dar cu dezavantaj în sfera personală care devine secundară și „înghițită” de Voluntariat, efortul depus fiind încadrat motivației intrinseci.

Păi, cam două ore duminica, la întâlnire, când mai avem ceva consilii încă vreo 2-3 ore, în fiecare joi jumatate de oră ca să planificăm activitățile de duminică, și în rest, cam o lună și ceva din vacanța de vară și încă ceva week-enduri, dar de obicei e o plăcere, mai ales la evenimentele mai mari sau în campuri. În fiecare vară se întâmplă să ajung acasă dintr-un camp și peste câteva ore să plec în altul. După o perioadă de asta zac o săptămână în casă și nu fac nimic, mă refac. Oricum, alte lucruri de făcut în rest nu am prea multe, așa că rămâne pasiunea mea, hobby-ul meu. (D. f. 19 de ani, lider)

În urma analizei datelor am observat că Organizația are arii de jurisdicție, poziții ierarhice, însă acestea nu funcționează întotdeauna, sau au barierele ușor estompate. În același timp funcționează și un sistem vertical, dar și unul orizontal. Din cercetarea noastră rezultă faptul că

cele două categorii observate și selectate de noi, *formele de control și managementul/organizarea muncii*, clădesc un univers de semnificații în jurul conceptelor de valori Organizaționale. Apartenența la organizație este asemănată unei familii și dezvoltarea personală reprezintă principala motivație de a participa la activități. Aceste componente sunt strâns legate, întrucât cea din urmă o completează pe cea valorică: având o lege în care sunt specificate multe valori, aplicabile în viața de zi cu zi, este ușor pentru membrii organizației să coreleze componenta axiologică a organizației cu viața lor cotidiană, și deci să vadă relevanța mișcării și să reprezinte resorturi de motivație intrinsecă pentru participarea lor la activități într-o măsură cât mai mare.

Putem vedea cum lucrează birocrăția și discursul împreună pentru a crea auto-disciplinarea, atât prin mecanisme de anatomopolitică, cât și de biopolitică. Există legi și reguli generale, însă ele se adresează fiecărui membru în parte. Aceștia nu resimt efectele constrângătoare ale controlului organizațional tocmai pentru că discursul și obiectivele acestuia au fost internalizate: s-a produs, în majoritatea cazurilor, o internalizare puternică care a condus la alinierea intereselor și valorilor personale ale membrilor la cele ale organizației, ca și cum această deplasare ar veni din proprie inițiativă. Sunt, însă, mecanisme care conduc și forțează în această direcție. Unul dintre intervievați ne povestește cum la început nu era foarte implicat și nici interes de organizație, dar i s-a solicitat ajutorul, iar ceilalți observând că este competent, i l-au solicitat din ce în ce mai mult, până s-a produs o acomodare. În această cheie putem privi și răspunsul la întrebarea *Vi s-a părut că programul de la Voluntari și timpul acordat acolo v-au încurcat alte planuri/activități?*, la care unele răspunsuri au sugerat încorporarea programului și activității de la Voluntari ca un lucru natural, care trebuie făcut, o datorie de la care nu te poți sustrage, dar nici măcar nu a apărut acest gând. Iată un exemplu:

Nu mi-am pus niciodată problema că nu am timp să fac ceva pentru că trebuie să merg la Voluntari. De foarte puține ori am avut lucruri în timpul ăla, iar atunci doar dacă am întârziat sau am plecat mai devreme de la program, dar, de regulă, duminica de la 1,30 la 3-3,30 era un timp bătut în cuie, nu îl puteam schimba. (F, 19 ani, lider)

Revenind la subiectivare, putem observa modul în care Voluntarilor li se proiectează un nou sine, prin legi, modul de viață promovat, activități și simboluri, făcut să pară dezirabil prin livrarea unui discurs valoric al dezvoltării personale, prin încurajarea unui self-management, al unui antreprenoriat al propriului sine.

Membrii sunt învățați cum să relaționeze și să se raporteze unul la celălalt, cum trebuie să te porți față de cei aflați pe anumite poziții, ce atribuții ai, ce trebuie să le spui oamenilor când te întreabă ce este Voluntariatul etc. Astfel, prin aceste strategii, în care autoritatea este localizată în interiorul grupului, se produce o socializare în cadrul organizației, în care membrii învață să retraseze raporturile în funcție de universul construit de aceasta, creându-se un consens care are drept consecință auto-disciplinarea indivizilor. Cine scapă acestui proces se va auto-exclude probabil sau va fi încorporat din nou în acesta cu ajutorul instrumentelor oferite de discurs și prin supra-solicitare, așa cum am văzut în exemplul anterior.

Recrutarea se face la nivel de centre, care depind de evenimentele desfășurate și de imaginea lor în orașe. Se dorește o expunere a activităților, demonstrare a organizației care oferă o alternativă de educare, una neconvențională, diferită de parcusul educațional promovat de stat, „metode de educație non-formală”. Putem să corelăm acest lucru cu sistemul *controlului concertat*, unde participanții afirmă depășirea formei tradiționale, verticale, direcția fiind una post-birocratică, post-modernă. O voluntară aflată în poziție înaltă într-un centru, sublinează distincția dintre munca voluntară impusă în perioada socialistă și munca voluntară contemporană, modernă, autonomă:

[...] și atunci ideea este ca să atragem voluntari adulți și mai ales să găsim oameni dispuși să facă acest lucru în locurile unde voluntariatul poate prinde mai greu, sunt zonele rurale, sau localitățile mai mici, unde nu există o educație a voluntariatului, o cultură și un obicei ca oamenii să facă voluntariat, mai ales că voluntariatul are pentru anumite vârste conotații negative, munca voluntară care se făcea în timpul comunismului era, de fapt, muncă obligatorie, a perturbat această imagine a ideii de voluntariat. (P. 46 ani, f. șef de centru și membru în Consiliul Director)

Evaluarea muncii este publică, organizatorii prezintă verbal punctele slabe și puternice ale unui eveniment tocmai încheiat. Se propun soluții sau îmbunătățiri atât ale conduitei voluntarilor, cât și a structurii programelor. Apare consensul setului de reguli și valori ce trebuie îndeplinit în continuare. Există și un demers birocratic de evaluare a Voluntarilor, care cere liderilor să întocmească documente explicite ale activității într-un an, însă cele dedicate evaluării indivizilor nu prea sunt puse în practică. Aprecierea individuală vine direct din interacțiunile cu superiorii.

Ar trebui să facem cu toții un raport la început de an Organizațional cu ce am făcut anul trecut și ce ne propunem pentru anul viitor, dar nu prea se întâmplă. În rest, ne apreciem între noi, șeful îmi spune când i se pare că nu fac bine, e destul de riguros, dacă are de spus, spune. Dar, în general, știu că sunt apreciată. (F, 19 ani, lider)

Orizontalitatea este exersată în ședințe, unde se oferă cuvântul fiecărui participant. Consiliul liderilor promovează evaluarea orală a fiecărui membru și activitatea acestuia. Liderilor li se oferă șansa de coordonare a ședințelor prin rotație. Conflictele sunt discutate, expuse tuturor celor prezenți, luând astfel forma democratică declarată de membrii din poziții superioare.

Chiar dacă uneori mai avem diferențe de viziune asupra unor probleme, le rezolvăm prin discuții, prin negocieri, fără să ajungem la conflicte majore și cred că aceasta este o atitudine corectă Organizațională, de deschidere către ceilalți și de sprijin. (F, 46 ani, șef de centru și membru în Consiliul Director)

Concluzie

Pe baza instrumentelor oferite de sistemul birocratic – ierarhii, funcții clare și precise, documente, arii de jurisdicție – poate fi exercitat un mecanism complex de control al membrilor organizației, împreună cu un discurs specific al dezvoltării personale, culturii organizaționale și flexibilității personale, care asigură formele mai subtile de auto-disciplinare și de aliniere a angajaților/voluntarilor la scopurile organizației, fără a fi forțați, denumit control concertat. Acesta conferă impresia de autonomie, dar după cum am putut observa, dispune de mecanisme de autodisciplinare și supraveghere complexe. Pentru a încadra cercetarea într-un cadru mai larg, considerăm că fenomenele și relațiile sociale studiate se aliniază studiului modului în care se creează subiectivarea indivizilor în societatea post-birocratică și capitalistă, în sensul că și în activitățile care sunt, cel puțin aparent, separate de mediul muncii (munca în definiția capitalistă, adică munca remunerată, separată de condiția sa naturală, și care exclude munca domestică și munca voluntară) sunt exercitate aceleași presiuni și metode de organizare și disciplinare, subsumate paradigmei economiste după care este organizată societatea capitalistă. Vedem așadar cum toate activitățile din afara mediului muncii organizate sunt intrinsec relaționate cu aceasta, cea din urmă conferind un model pentru organizarea și desfășurarea celorlalte.

Bibliografie:

- Barker, J. (2005). Tightening the Iron Cage: Concertive Control in Self-Managing Teams. In C. Grey and Willmott, H. (Eds.), *Critical management studies: a reader*, pp. 209-243. Oxford: Oxford University Press.
- Bergstrom, O., Knights, D. (2006). Organizational discourse and subjectivity: Subjectification during process of recruitment. *Human Relations*, 59(3): 351-377.
- Gibson, B. (1998). Modernism, Postmodernism and Organizational Analysis: The Contribution of Michel Foucault. In A. McKinlay and Starkey, K. (Eds.), *Foucault, Management and Organizational Theory*, pp. 14-28. London: Sage Publications.

- Foucault, M. (2005). *Panoptismul, A supraveghea și a pedepsi*. București: Paralela 45.
- Garrick, J., Usher, R. (2000). Flexible learning, Contemporary Work and Enterprising Selves. *Electronic Journal of Sociology*, 5(1), (ISSN: 1176 7323), accesat în 11 ianuarie 2016 la adresa <http://www.sociology.org/content/vol005.001/garrick-usher.html>
- Mateescu, V. (2009). *Cultura organizațională. Aspecte teoretice și metodologice*. Cluj-Napoca: EFES.

Samsara – capitalizarea orientalismului.

Despre exoticizarea spațiului ca strategie de marketing

**Silvia Butean, Elena Chiorean,
Victor Lugojan, Andreea-Cristine Palaga, Corina Rusu**

Rezumat. Lucrarea de față își propune să demonstreze două argumente principale: în primul rând, că obiectele orientale, fie că sunt lucruri concrete, tangibile sau semne, simboluri și concepte sunt remodelate în Occident și subordonate legilor aparent implacabile ale pieței; în al doilea rând, din această cauză, nu mai putem vorbi de reprezentare fidelă, ci despre imitație mozaic.

Agenții mercantili nu sunt în vreun fel constrânși la recreere precisă și translată corectă. Scopul principal este de a crea iluzia exoticii, îndepărtatului, necunoscutului, ciudatului, pentru că tocmai această iluzie, nu realitatea, este cea care facilitează schimbul economic. Este vorba de farmecul unui „Altul”, pe care noi îl numim în această lucrare „capital de alteritate”.

Introducere

În contextul contemporaneității occidentale, motivele cultural-artistice de sorginte orientală sunt resemnificate, occidentalul creând un discurs conform propriei sale scheme mentale despre ceea ce consideră el a fi alteritatea orientală, discurs numit de Edward Said „orientalism” (Said, 1978). Astfel, „Celălalt misterios” din Orientul Mijlociu și Îndepărtat, adus în spațiul autohton, provoacă în mintea occidentalului o fascinație care, instrumentalizată într-o logică economic-capitalistă, este circumscrișă ca fiind în sine o resursă, ceea ce, în cuprinsul acestei lucrări, vom numi *capital de alteritate*.

Pornind de la o instanță culturală concretă e.g. Samsara Chillout Teahouse și utilizând observația participativă, interviul semi-structurat, interviul de profunzime și metoda bulgărului de zăpadă – ne propunem să redăm procesul prin care Celălalt, supus unor ingenioase strategii de marketizare, este redus la o categorie vandabilă.

Prolegomene: Despre problematica exoticii

- *Ce vezi aici, în locul ăsta?*

- *Mi se pare că e ceva nou, diferit. De exemplu, acumă când am intrat aicea, mi-a venit în cap un film cu oaze în deșert, un fel de loc în care stai și nu faci nimic, că nu ai nimic altceva de făcut. Mai lipsesc cadănele și ar fi fost perfect tabloul”, ne spune Bogdan (27 de ani), în cadrul unei discuții purtată în Samsara, în camera Fairy, sub un baldachin.*

Pornind de la acest schimb de replici, putem izola punctele nodale ce permit catagrafierea procesului de capitalizare a orientalismului. Exploatănd noutatea, atracția față de „ceva diferit”, necunoscut, încărcat de promisiuni, exotical devine vandabil și distractiv (entertaining). Se creează un spațiu fizic și simbolic în care individul poate evada din cotidian, din evenimentialul „rațional, virtuos, modernizator, laic, cerebral, matur, activ și, înainte de toate, normal” (Cioflâncă, 2002). Exotical e esențializat ca fiind prin excelență „anormal, atipic, mistic, obscurantist, depravant, excentric, senzual, profund” (ibidem).

Observăm cum alteritatea îndepărtată se constituie dintr-o serie de atribute proiectate asupra spațiului exogen de către subiectul observator. Acest lucru nu devine o problemă decât în acel moment în care se creează diferențieri de natură valorică, Occidentul (non-exotical) ajungând să aproprieze stranietatea părții altere prin propriile mijloace și în propriile scopuri. Această apropiere se face eminentemente prin reprezentare: exotical înțeles ca „fenomen de percepție estetică și reprezentare” (Kluwick, 2009:76).

Mimesis și interacțiune transperiferală

Urbanizarea și modernizarea ultimului secol a fost însoțită de „o creștere a similarității conduitelor și crezurilor de masă” (Iluț, 2005:229). Arhitectul olandez Rem Koolhaas descrie orașul contemporan ca fiind o unitate generică. Acest caracter generic nu stagnează, dimpotrivă, se amplifică. Pe măsură ce orașele devin din ce în ce mai standardizate într-un ansamblu arhitectonic raționalizat, incapabil să se redefinească, identitatea acestora se estompează și devine lipsită de sens. Lipsa unei hegemonii culturale, lipsa unei identități naționale pregnantă, dublată de alienarea generată de o metropolă, furnizează totuși indivizilor o sumă de posibilități creatoare. Acest proces „nu trebuie privit numai ca o standardizare a comportamentelor individuale și grupale” (Iluț, 2005:230); dimpotrivă, avem de-a face cu un pluralism mentalitar-acțional – a crescut diversitatea în interiorul culturilor și s-au micșorat diferențele dintre ele.

Pentru a răspunde acestor nevoi, orașele generează simulacre și versiuni mimetice ale unor spații geografice îndepărtate: „în orașele cosmopolite, cultura este în mod continuu reinventată, copiată, imaginată” (Clifford, 1998:95). Identitatea supralicitată a acestor locuri este numită de James Clifford „invenție parodică a spațiului” (*parodic invention of space*). În acest spațiu ticsit de simulacre, născute din reinterpretări infidele, spațiile locuite de orientali în diaspora sunt în mod necesar caracterizate printr-o accentuare deliberată a trăsăturilor arhitectural-spațiale specifice.

Într-un spațiu postmodern sufocat de reprezentări infidele ce transmit mesaje diferite, Brian Taylor observă două fenomene centrale înțelegerii fenomenului de reprezentare: „angajamentul obligatoriu” și „examinarea superficială”. Primul concept presupune asumarea de către individ a unor identități circumstanțiale discontinue; al doilea concept face trimitere la necesitatea unei observații de suprafață, de scurtă durată, a faptelor și obiectelor.

În lucrarea „Imagining other places”, Rebecca Graversen statuează: „În general, pare să aibă loc o trendificare (*trendification*) a tot ce este indian/asiatic, vizibilă în modă, muzică, artă culinară și cinema. Aceasta denotă o intensificare a modului în care industria culturală a reușit să facă exotismul marketizabil la nivel global”.

Schimbările survenite în pattern-urile de producție post-fordiste au dus la o diversificare a pieței, atât în ceea ce privește cererea cât și în ceea ce privește oferta, rezultând, de asemenea, într-o multiplicare a pattern-urilor de consum (Campbell, 1995:95-125).

Din perspectiva sociologiei consumului, bunurile culturale nu diferă de cele fizice, prin „capital de alteritate” înțelegându-se așadar atracția exercitată de sau frecvența cu care se face apel la un bun cultural relativ la altul.

Se cuvine să lămurim și inovația conceptuală etichetată drept „interacțiune transperiferală”. Prin aceasta înțelegem orice transfer de bunuri și conținuturi culturale, indiferent de gradul de fidelitate al preluării și înțelegerii bunului respectiv. Noțiunea de „periferie” denotă aici zona de interacțiune dintre două câmpuri culturale distincte: spațiul românesc ce reiterează narativa vestică a „civilizatorului” și spațiul oriental, non-vestic, depozitar al exotismului.

Exoticul: percepție estetică și reprezentare

Situl antropologic se află pe strada Emil Racoviță, numărul 27. Amplasat pe o stradă ce pare ruptă din perioada interbelică, pe măsură ce înaintezi spre ceainărie, ți se creează impresia unei zone învăluite de un aer aristocratic: case mari cu unul sau două etaje, cu o arhitectură diversă, bogată în detalii, curți interioare cu multă vegetație – în tipologia căreia se încadrează spațiul cercetat.

Senzația aceasta de grandoare și opulență este confirmată și de către unul dintre interlocutori (G., 21 ani): *locația este interesantă pentru că e o stradă cât se poate de liniștită, case vechi, scumpe, cu oameni bogați [...]; nu e o chestie foarte circulată, cu toate că duce și spre centru, și spre stadionul de la CFR.*

Tocmai datorită acestui aer vetust la care se adaugă proximitatea față de centrul istoric și civic al orașului Cluj, contrastată de un trafic rutier moderat și absența poluării fonice, strada Emil Racoviță este foarte bine cotate pe piața imobiliară autohtonă.

Ca o primă notă distinctivă, „Samsara” se numără printre puținele localuri amenajate într-un spațiu domestic: o casă având șapte încăperi (un hol generos, o cameră de trecere, trei camere, o baie și o bucătărie). Un prim element menit să creeze impresia exoticii, trebuie căutat chiar în numele acestei locații. Dintre persoanele intervievate, puține au fost acelea care au putut preciza ce înseamnă Samsara. În pofida faptului că cei care frecventează acest local nu cunosc proprietatea termenului, acesta continuă să exercite o atracție, o vrajă tocmai prin caracterul său enigmatic: *prima dată când am fost în local nu știam ce înseamnă ‘samsara’, dar am aflat după aia de la prietenii cu care am fost acolo* (E. 21 ani). Denumirea ceainăriei este înscrisă pe o poartă turcoaz cu litere cursive verzi dublate cu roz. Originea termenului „samsara” este comună spațiului indic, fiind proprie buddhismului, hinduismului și jainismului. Într-o traducere aproximativă din sanscrită, acest cuvânt înseamnă ocean, ocean al suferinței. Face trimitere la ciclul de transmigrații. *Samsara* se definește în opoziție cu starea de desăvârșire – *Nirvana*.

De îndată ce treci poarta casei, ești întâmpinat de un șir de lampioane multicolore, plasat în partea dreaptă, menit să te călăuzească spre ușă. Deși localul se adresează cu predilecție nefumătorilor (excepție făcând numeroasele sortimente pentru narghilea), în curte este amenajat un spațiu pitoresc destinat fumătorilor: un butuc mare ce ține ingenios locul unei mese pe care stă o scrumieră și un aranjament din rădăcini lemnoase, în jurul căruia sunt grupați câțiva butuci-scaun. Pentru a intra trebuie să urci câteva trepte înguste cu balustradă de lemn nelăcuit. Ușa, respectiv geamurile din hol, contrastează frapant cu ansamblul interbelic, fiind din geam termopan. Deschizi ușa. Prima imagine izbitoare nu este una vizuală, așa cum ne-am aștepta, ci o imagine olfactivă: mirosuri pregnante de mosc, mentă, fructe exotice, iasomie ș.a. din aburul ceaiurilor, fumul narghilelelor și a bețișoarelor parfumate.

După ce te dezmeticești din beția aromelor, vrei să te duci să ocupi o masă, însă observi un semn straniu, contrariant, ce îți indică imperios să te descalți. Acesta este un alt element distinctiv al „Samsara Chillout Teahouse”: pe o bucată de lemn este desenat un pantof barat. În partea dreaptă, pantofii se depozitează într-un dulăpior de lemn compartimentat. Pe pereții bolții care desparte holul de la intrare de încăperea intermediară sunt inscripționate două citate din Buddha, din care amintim: „Nu stărui asupra trecutului, nu visa la viitor, concentrează-ți mintea în momentul prezent.”

Pe podea sunt întinse câteva covoare de diferite culori, dimensiuni și materiale. Se face trecerea către un spațiu intermediar din care poți alege să intri într-una din cele trei încăperi tematice – două în partea dreaptă („Fairy” și „Cosmic”), o altă încăpere în partea stângă („Etnic”), lângă care se află bucătăria. În fața barul, destinat aparatului muzicale (laptop, boxe, mixer etc.) și baia amenajată în spiritul localului.

Obiectele decorative, piesele de mobilier, țesăturile, materialele dau impresia de prețios, valoros, pretențios (i.e. financiar). În economia internă a lucrurilor, chiar și hârtia igienică trădează faptul că pentru amenajarea locului nu se fac economii, prețurile și calitatea condiționându-se reciproc: *prețurile sunt destul de mari, dar cred că totuși merită. Bănuiesc că și ei cheltuiesc destul de mult pentru a-și procura ceaiuri mai deosebite și pentru a-și întreține localul* (C., 24 ani, game tester).

Reprezentarea trebuie înțeleasă ca preluare de modele și motive (fie ele culturale sau artistice) și o reîncadrare a acestora, mai mult sau mai puțin fidelă, în spațiul propriu. Ea nu necesită fidelitate, ci doar imitație și interpretare. Reprezentarea constituie unul dintre mecanismele centrale prin care se configurează noi identități citadine, lucru pe care îl vom exemplifica prin descrierea cât mai amănunțită a camerelor (preluând denumirile oferite de proprietari).

Fairy: Prima încăpere din dreapta are patru mese foarte joase (dreptunghiulare, rotunde, în formă de stea), din lemn, pe care sunt

așezate sfeșnice (unul mic, deschis, cilindric și unul de metal, mult mai mare, cu un mâner). În jurul meselor sunt plasate câteva perne de forme, culori (nuanțe tomnatice, pământii) diferite. Două dintre aceste mese sunt acoperite de un baldachin în culori calde (maron, portocaliu, roșiatic). În fiecare încăpere, tavanul este acoperit cu văluri adecvate tematicii specifice. În prima jumătate a camerei este atașat tavanului un candelabru format din mai multe sfere viu colorate cu paiete. Imediat lângă intrare poate fi observat un cuier simplu din lemn cu suporturi mici, de fier.

Pereții înfățișează o lume feerică, de basm în care domină o natură transfigurată, personificată, bogată în conotații mitologice: enți, creatură infernală într-o peșteră (ce se prelungește până la ieșirea din cameră), cristale masive (ce duc cu gândul la ordine, puritate, cadru apolinic) ș.a. În cele două colțuri de lângă intrare sunt dispuse încă două lămpi, mai mici, care emit lumini de intensități și culori diferite. Senzația pe care o ai după ce intri în această încăpere este una de confort și spațiu intim, amplificată, probabil, și de lipsa încălțăminte (specifică spațiului public). În fundal, muzică ambientală, „chillout”. Sonorul este moderat: suficient de ridicat încât să nu poată fi auzite discuțiile celorlalți și suficient de redus încât să nu împiedice comunicarea cu cei de la aceeași masă: *deci poți să stai cum vrei tu, nu te simți constrâns aproape deloc, poți să râzi cât de tare vrei, muzica e cât de cât neutră, nu-i cu cuvinte [...]. Așa mi se pare, dar prin faptul că pui o anumită muzică și prin faptul că spațiul e organizat într-un anumit fel... există un anumit proces de autoselecție. Probabil poate să vină oricine, dar n-o să revină oricine. Așa mi se pare, că dacă ție nu-ți place genul ăsta de muzică și vrei să fii activ, energic, vrei să dansezi, nu mai vii în Samsara încă o dată, pentru că e numai muzică de chillout și nu-ți sună 'bum, bum' în cap tot timpul* (G., 21 ani).

Cosmic Room: În „camera cosmică”, obscuritatea ia locul luminii difuze. E noapte, noaptea cosmică a nefeinței. Neonul creează vaste suprafețe fluorescente: pereții sunt împânziți cu praf stelar, sute și sute

de constelații, nebuloase, stele de diferite vârste (vârsta marcată prin culoarea acestora: roz, albastru, verde, mov, portocaliu), toate acestea aflându-se la milioane de ani lumină față de punctul concret, împământat al observatorului. Încăperea pare a fi gândită pentru a crea impresia infinitului. Îmbie parcă la o întoarcere la preformat, elementar, teluric, la un spațiu mitic al originilor. Ca o supernovă, pe peretele estic, este dispusă steaua lui David – simbol al anulării tuturor contrariilor. Mesele sunt dispuse concentric. Centrul camerei este marcat de o măsută formată prin suprapunerea unui pătrat peste un hexagon.

În spiritul aceleiași geometrii sacre, tema mandalei este reluată obsesiv în numeroase forme: mandale florale, stelare, hexagonale, triunghiulare, zoomorfe. În dezordinea cosmică, mandalele sunt aduse pentru a crea fundamentele unei ordini esențiale, ce urmează a fi perpetuă în timp.

Etnic: Cea de-a treia cameră se distinge prin spațialitate, minimalism și deschidere. Mesele sunt toate dreptunghiulare, de lemn natural, lăcuite, perne pătrate în culori deschise (bej, alb). Pe peretele din partea dreaptă tronează pictat un vast cu simbuluri florale, geometrice, circulare, în vecinătatea căruia, lângă fereastră, se găsește un model de origine siriacă, regăsit pregnant în creștinismul copt. Aici, baldachinul este consonant cu pereții (ocru); de pe tavan și din colțurile camerei se revarsă o lumină domoală, pastelată. În mijlocul camerei, un ficus uriaș domină și conferă intimitate.

Chiar după câteva clipe, după ce intri în local, „uiți” faptul că te afli într-un spațiu de consum; o strategie de marketing care se bazează pe excluderea cât mai completă a ideii de „marketing”, de vânzare, de consum. Singurul moment în care realizezi că ești, totuși, client într-o ceainărie, este acela în care ești întrebat de către personal ce dorești să servești, respectiv momentul în care primești nota de plată.

Ok, oamenii își lasă papucii la intrare. Bine, funcție practică, să nu intri cu noroiul în toate preșurile alea, probabil. Dar mie mi se pare că e un fel de rit de trecere (G., 21 ani, student). Putem aprecia, după cum admirabil a intuit

și persoana citată anterior, că practica descălțării încorporează cel puțin două funcții diametral opuse: o dată ce clientul se descălță, țeșăturile vor fi mai puțin supuse deteriorării, aceasta fiind o funcție strict utilitară; a doua funcție este de natură simbolică, urmărindu-se pătrunderea într-un spațiu sacru: *te dezbraci de ceva, lași anumite obiceiuri, griji și tot ce vrei tu, la intrare [...]. E ca și în moschee, la intrare lași încălțăminte afară, te speli pe picioare și intri. E un loc sacru și nu te duci să-l pângărești* (ibidem).

Această „uitare” își are explicația în ceva ce psihologul britanic Trigant Burrow numește „cotensiune”, adică o stare psihică în care tensiunea dintre eu și mediu (adică distanța și opoziția dintre ele) se reduce, timpul și spațiul nemaifiind dimensiuni mecanice în care acțiunea este încadrată, rămânând doar ca actualități ireductibile; această sincronizare duce la încetarea, fie și temporară, a anxietății, a conștiinței cronometrice. În mod cert, Samsara produce un efect paranarcotic; adică, oricât de ciudat ar părea, clienților le place să se piardă în iluzia unei beții. Nu se pune problema apariției unei stări propriu-zise de ebrietate, ci se pune în scenă un **joc** al turmentației. Imersiunea într-o falsă sinestezie generalizată, conjurarea benevolă a unui spațiu cu granițe atenuate, neclare, în dizolvare, a te prefăca că te pierzi este lucrul pentru care acel spațiu este frecventat. Dreptul la transgresiune este imaginat, instituit și, de partea clientului, cumpărat. Transgresarea, însă – și aici se remarcă o notă de creativitate genuină – nu este una reală, efectivă, activă, ci una fictivă, fără consecințe, teoretică. Citatul de mai sus, referitor la prezent, ilustrează acest principiu: un îndemn la auto-disciplină devine unul hedonist, anti-sistem, sugestiv a unui cadru anistoric, lipsit de parametri. Transgresarea nu trebuie înțeleasă doar ca încălcare a unor cadre ortodoxe, ci și ca trecere, anume trecere într-un alt sistem de coordonate; axa orizontală și cea verticală rămân în picioare, însă suferă o recalibrare intrapsihică individuală. Spațiul exterior este public, fix, măsurat; interiorul este personal, polimorf, imprecis. Trecerea între aceste două cadre este performată simbolic prin actul clientului de a se descălța.

În cadrul cercetării noastre preliminare, am purtat o discuție amabilă cu unul (A.) dintre cei patru fondatori ai localului. Am pornit de la istoricul ceainăriei, care a fost deschisă în februarie 2010 și ai cărei primi clienți i-au trecut pragul fără vreun aport publicitar, cvartetul fondator fiind de părere că reclama ar fi superfluă; doreau să evite aglomerarea timpurie, în primul rând, și în al doilea rând „nimic nu e întâmplător”, frecventarea locației face parte dintr-un sistem de cauze și efecte la nivel cosmic.

Ideea proiectului derivă dintr-o călătorie „în toată lumea”, în urma căreia fiecare dintre ei și-a adus contribuția în cadrul ansamblului. Universalismul joacă un rol central în această viziune, inițiatorii căutând să încorporeze nu doar motive orientale, ci și din alte părți ale lumii. Locația a fost aleasă deoarece zona este, după cum susține A., *probabil cea mai liniștită stradă din Cluj, un loc generos de relaxare* și din considerente de accesibilitate, fiind apropiată de centru. Casa este închiriată de la „niște cunoștințe”, situația economică fiind însă „foarte complexă”, interlocutorul nedorind cu nici un chip să stăruiască asupra capitolului finanțe, căutând chiar să se distanțeze de ideea de profit: *N-am mers deloc pe partea economică, n-am vrut să facem bani*. Merită menționat că, la început afacerea nu înregistra un succes semnificativ (era chiar în pierdere), situația ameliorându-se progresiv: *De la un punct, e o afacere care se susține*. A. nu a folosit în mod natural termeni ca „afacere” și „economic”, împrumutându-i pe moment din întrebările noastre.

Diversitatea tematică a camerelor are rolul explicit de a preveni plictisul și de a menține vie o atmosferă dinamică și o dispoziție interesată. Motivele din camere nu au o încărcătură de sens fixă, fiind menite a fi interpretate în forul interior al fiecărui vizitator în parte; relativismul este în concordanță cu intenția universalistă a proiectului. Nota dominantă pare să fie motto-ul „unitate în diversitate”. Mesajul ca întreg nu este unul textual, ci unul experiențial „indefinit, indescriptibil în cuvinte”. Întrebat despre target-ul vizat, A. a ținut să sublinieze compoziția eterogenă, cosmopolită a clientelei *nu există o categorie specifică de vârstă sau alt tip (...) Vin oameni între 14 și 85 ani*.

Proprietarii doresc să ofere muzică de actualitate („Tot timpul e ceva nou”), de notat fiind faptul că ei nu doar preiau muzică, ci au și producție proprie, care figurează în program.

Cultura ceaiului joacă un rol proeminent. În meniu găsim denumiri precum: „Meditation Tea”, „Green Kimono”, „Bio Harmony”, „Cup of Hope” etc., toate făcând trimitere la relaxare și exotism. Totuși bănuim că denumirile ceaiurilor nu sunt date de personal, fiind produse de firma „Demmer’s”. Tot în schema relaxării se încadrează și inițiativa de a servi sandwich-uri, astfel încât, la nevoie, mâncarea să fie accesibilă și liniștea clienților netulburată, cum a ținut să precizeze A. Aruncând o privire asupra ingredientelor enumerate în meniu, întâlnim: pesto, somon, mozzarella, ulei de măsline, gorgonzola, prosciutto etc.; de asemenea sunt recomandate assortări între diferite tipuri de sandwich și ceai.

Prețuri: prețurile ceaiurilor la 400 ml variază între 8-10 lei, la 1l 16-20 lei, în care sunt incluse mierea și câțiva biscuiți danezi, narghileaua este 12 lei, indiferent de aroma aleasă, iar gustările sunt 8-10 lei.

Se servesc și băuturi alcoolice, în cantități moderate. Acestea au „prețuri mai ridicate”, cu scopul expres de a descuraja consumul excesiv. Ele se află în meniu pentru variație și pentru a destinde clienții „mai timizi, care vor să socializeze”. Fumatul este cu desăvârșire interzis în interior, raționamentul fiind unul de factură ecologic-naturistă, aici figurând și prevenția planificată a ebrietății. Consumul de tutun este perceput ca „deranjant celorlalți” și eminamente dăunător. Se insistă apăsător asupra importanței unui consum sănătos și responsabil.

Despre profitabilitatea capitalului de alteritate.

O nouă perspectivă asupra tranzacționării Celuilalt

Odată adus la lumină faptul că formele culturale sunt bune, devine ușor a înțelege cum acestea sunt pe deplin asimilabile unei logici a consumului. Totuși, trebuie să fim atenți și să nu presupunem automat că atunci când vorbim despre consum vorbim în mod natural și necesar

de un act pur funcțional. Funcționalitatea pură ar presupune că individul consumator nu face altceva decât să calculeze și să verifice rapoarte de tip cost-beneficiu. În cazul bunurilor culturale, acest model este în mod demonstrabil fals. Trebuie recunoscut faptul că apropierea de simboluri și semnificații din spațiul exogen se face pe criterii subiective care, deși nu sunt iraționale, sunt necuantificabile. Tocmai acest caracter ce transcede calculul face ca unitățile culturale să fie marketizate într-un mod mult mai fluid și fără o posibilitate foarte accentuată a obiecției și contestării.

Urmărind linia de gândire a lui Baudrillard, afirmăm următoarele: bunurile culturale nu sunt nici urmărite, nici asimilate pe criterii și în scopuri funcționale, căci ceea ce se consumă nu este substanța, ci sensul cu care acestea sunt îmbibate, sens care nu este fix, ci fluid, supus unei permanente reinvestiri: *bănuiesc că e mai cool să bei ceai importat din Indochina și să fumezi narghilea de mango decât să ieși într-una din mult umblatele cafenele din centru* (C., 24 ani).

În *Samsara* se pune accent pe un praxis al cărui centru este consumul ceaiului. Modul și cadrul în care are loc consumul, de la locația ca atare până la tipul de băutură ales, la gestică și atitudine corporală, denotă o încălcare a actului de consum cu sens; a bea ceai nu presupune doar a îngurgita o băutură, ci este un act de auto- și hetero- semnificare. O parte integrantă a micro Weltanschauung-ului local din ceainărie este, cel puțin la nivel declarativ, comunicarea intraumană i.e. se face trimitere, într-un mod mai mult sau mai puțin explicit, la introspecție, autodescoperire, explorare de noi orizonturi.

Sumarizând cele spuse până acum, putem aprecia că *Samsara* face parte dintr-un amplu fenomen social de interacțiune a Orientului cu Occidentul, ale căror definiții au trecut, de-a lungul timpului, prin resemnificări repetate. În acest caz particular, nu s-a căutat încorporarea acurată de conținuturi cultural orientale, ci doar utilizarea în scop mercantil-recreațional a câtorva motive izolate și disparate, integrate

într-un complex a cărui notă fundamentală nu se vrea a fi coerența. *Samsara* își merită numele, este cu siguranță un loc al iluziilor, menite să suscite imaginația: „Uite ai aici un loc cu destule ambiguități, să vedem ce faci cu/din el”. Orientalismul locului e doar mijlocul prin care acest gest căpătă formă. La fel de bine ar fi putut fi vorba de un cadru S.F. Dar proprietarii au călătorit pe Terra, nu pe Marte. Întotdeauna ficțiunea are un efect mult mai puternic dacă e ancorată în real; o oază e un teren mai propice mitului decât un crater selenar.

Bibliografie:

- Buchowski, M. (2006). The Specter of Orientalism in Europe: From Exotic Other to Stigmatized Brother. *Anthropological Quarterly* 79(3), 463-482.
- Campbell, C. (1995). The sociology of consumption. În Miller, D. (Ed.), *Acknowledgi consumption: A Review of New Studies*. London and NY: Routledge.
- Cioflâncă, A. (2002). *Cunoașterea alterității ca formă de putere. Despre orientalism și balcanism*. Xenopoliana. <http://institutulxenopol.tripod.com/xenopoliana/pagini/13.htm>
- Graversen, R. (2001). *Imagining other places. Cosmopolitanism and exotic fantasies in multicultural cities*. http://www.anthrobase.com/Txt/G/Graversen_R_01.htm (Accesat în 18.12.2011).
- Iluț, P. (2005). *Sociopsihologia și antropologia familiei*. Iași: Polirom.
- Kluwick, U. (2009). Postcolonial Literatures on a Global Market. Packaging the 'Mysterious East' for Western Consumption. În Rudiger, P. și Gross, K. (eds.), *Translation of cultures*, ASNEL Papers 13 (pp. 75-92). Amsterdam, New York: Rodopi.
- Macfie, A. L. (2002). *Orientalism*. White Plains, NY: Longman.
- Mitchell, T. (1988). *Colonizing Egypt* (pp. 1-33). Berkeley: University of California Press.
- Turner, B. S. (1994). *Orientalism, Postmodernism and Globalism*. London: Routledge.
- Van der Grijp, P. (2009). *Art and Exoticism: an anthropology of the yearning for authenticity*. Munster: Lit Verlag.

Studiu de caz într-o instituție totală.

Mănăstirea de maici din Florești, județul Cluj

Silvia Seușan

Rezumat: Această lucrare vizează în primul rând descrierea și înțelegerea modului în care individul e incorporat într-o nouă structură socială, de tip total, într-o mănăstire de maici din Florești, județul Cluj. Pe de altă parte, un interes major al acestei cercetări, a fost constituit de ideea de chemare divină și implicațiile pe care aceasta le are asupra identității și comportamentelor indivizilor studiați (maicile). Tăcerea, ascultarea, renunțarea sunt dimensiuni cheie în viața maicilor, de aceea am vrut să înțeleg mecanismele care conduc și care mențin aceste dimensiuni.

Introducere

În contextul în care instituția Bisericii în România se reflectă în planul social și are un puternic efect asupra modelării vieții sociale, am ales Mănăstirea Acoperământul Maicii Domnului ca sit de cercetare. În 1994 au fost puse bazele mănăstirii de maici și abia în anul 1998 s-a început construirea clădirilor și a lăcașului de cult. Maica Stareță a reușit să adune înăuntrul spațiului 20 de maici. Pe lângă maici, în obștea mănăstirească mai locuiesc Preotul duhovnic împreună cu părinții săi, tatăl maicii Starețe și alte trei femei, cu vârste de peste 50 de ani, care ajută la munca internă.

Delimitat de pădure, așezământul, construit în baza principiilor unei gospodării, ni se înfățișează ca imaginea unui paradis regăsit, a cărui porți sunt deschise continuu unui număr mare de practicanți. Sunt atât de mulți vizitatori, mai ales în perioada martie-august, încât a fost

necesară construcția unei scene în curtea Bisericii, care să folosească drept altar. Misterul altarului nu mai există în aceeași formă în noul spațiu de cult iar scena e menită să găzduiască, în zilele duminicale, între 3-5 preoți care predică Liturghia. Acestora li se mai adăuga, în momente de sărbătoare, grupuri de coriști veniți din toate județele țării la îndemnul Maicii Starețe.

Oaspeții sunt invitați să locuiască atât timp cât au nevoie într-o clădire special construită pentru aceștia. Clădirea cu etaj e constituită din 2 băi, 9 camere dintre care 5 pentru oaspeți, una este biroul cu toate documentele importante ale mănăstirii, una este camera maicii starețe cu două compartimente (unul pentru ea și unul pentru tatăl acesteia). O altă cameră e încăperea unei maici mai în vârstă, care locuiește acolo încă de la începutul mănăstirii, dar care acum are probleme de memorie și necesită îngrijire suplimentară. O altă camera e destinată femeilor care ajută și care locuiesc pe o perioadă mai lungă de timp acolo.

O altă clădire, este cea care înconjoară Biserica și e constituită din chilii (camera personală a măicuțelor). Cele care au un trecut mai vechi în mănăstire au propria cameră, pe când cele noi nu au avantajul de a sta singure. Locul în care locuiește Părintele duhovnic este format din două turnuri legate de o boltă, asemănătoare unui pod. Unul folosește ca încăpere pentru părinte, iar celălalt pentru părinții acestuia.

Alte clădiri, cu alte funcții, sunt trapeza (bucătăria cu sala de mese), compartimentată cu o încăpere ce servește ca bucătărie, o cameră ce servește ca loc de spălat vase și cămară; și o alta care are ca element central masa aranjată în formă de cruce, înconjurată de pereți tapetați cu icoane, aproximativ 20 la număr. Terasa trapezei e construită în așa fel încât să poată găzdui o masă mare, de aproximativ 40 de locuri pentru oaspeții veniți de pretutindeni sau pentru pelerini. Pe lângă acestea se mai adaugă două corpuri de clădire. Unul cu trei încăperi, două pentru depozitat diferite materiale utile slujbelor și un magazin care se deschide doar în zilele de sâmbătă și duminică sau la slujbele Tainei Sfântului

Maslu de vineri noaptea. Ultima clădire are tot 3 încăperi, mai degrabă folosite de muncitori, una cu o centrală termică pe lemne, un depozit pentru unelte și o alta ce servește ca seră.

Biserica, construită în stil bizantin, e elementul central al întregii arhitectonici spațiale. De la începutul primăverii altarul este amplasat în curte și devine practic o scenă ce găzduiește, pe lângă preoții care țin slujbele de duminică, și coruri de tineri.

Instituția totală și construcția identității

Puterea pastorală precum și celelalte forme ale puterii funcționează în societate prin diferite instituții. Funcția acestui tip de putere este aceea de a ghida și de a apăra grupul (Foucault, 2009) în sensul în care Biserica și valorile construite în interiorul ei de-a lungul timpului au un impact major în creionarea societății. În cazul societății moderne regăsim aceleași caracteristici ale pastoratului. Acesta reușește să se configureze ca instituție de sine stătătoare pornind de la membrii săi; din interior spre exterior.

Una din caracteristicile principale ale instituțiilor totale este tăcerea, acel mister prin care instituția reușește să-și păstreze și să-și perpetueze autoritatea atât în interiorul mănăstirii cât și în afara acesteia. Tăcerea apare ca o expresie a puterii (Le Breton, 2001) prin care Biserica reușește să-și încorporeze acea autoritate exegetică a Scripturii care a modificat de-a lungul timpului sensurile date ritualului (Asad, 1993:61).

Prin faptul că existența socială, în spațiul descris, se rezumă la un soi de monotonie disciplinată, practicile pe care le fac maicile ajung să fie atât de bine internalizate și aproape mecanice, încât acestea se delectează prin mici plăceri precum mâncatul dulciurilor pe furiș, vorbitul la telefon în timpul slujbelor sau micile bârfe. Situațiile care implică subminarea autorității sunt (sau ar putea fi), de fapt, elemente subversive implicite împotriva puterii și explicite în fața rutinei.

Folosind metoda antropologică a „practicii corporale”, descrisă de Erin O'Connor (2007), m-am angajat în mod direct în practicile zilnice ale spațiului monahal dar și în ritualurile de cult prin care se mențin tăcerea și disciplina. Obiectul de cercetare, pe lângă subiecții propriu-ziși, a fost ritualul și angajarea fizică, corporală în diferite practici; acestea se referă atât la ascultările¹ din interiorul instituției cât și la ritualuri ce țin de ceremonialul religios. Această metodă e folosită pentru a înțelege ideea de corp fenomenal și al mecanismelor incorporării. Modalitățile prin care se fac legăturile cu materialul (cu ritualul) ne ajută să înțelegem mai bine practica și ceea ce îi conferă puterea acesteia în cultură (O'Connor, 2007:78).

Una dintre munci a fost curățatul mormintelor care a durat neașteptat de mult: o zi întreagă. Munca este una minuțioasă dar am avut suficient timp de discuție cu Maica T. Deși majoritatea discuțiilor erau legate de Biserică și ceea ce se întâmplă în interior, maica mă informa constant despre faptul că nu era obișnuită să vorbească așa de mult, dar că îi face plăcere. Acesta a fost momentul care mi-a direcționat dimensiunile de observație.

Întreaga cartografiere a terenului de cercetare s-a concretizat în materialul empiric rezultat din discuții. „Portretele” maicilor s-au conturat atât prin ceea ce ele mi-au relevat cât și din discuțiile cu ceilalți oameni aflați în mănăstire. Datele vor fi expuse ori sub formă de citate, acele replici pe care am apucat să le notez imediat după discuții, ori sub forma descrierii evenimentelor, ce au fost notate în jurnal și reconstituite ca imagine antropologică. La final am ales mai multe astfel de imagini, care au fost relevante și care mi-au construit realitatea empirică așa cum o voi reda în această lucrare.

¹ *sub ascultarea cuiva* = a fi în slujba, sub autoritatea, sub stăpânirea cuiva. Făgăduință de deplină supunere față de biserică făcută de monahi; ucenicie făcută de cel ce intră în monahism. Sursa: DEX '09 (2009).

Existența subiecților în interiorul mănăstirii se configurează în jurul ritualului, ce îmbracă diverse forme și funcții disciplinatorii. Deși există mai multe tipuri de ritualizare și de manifestare a ritualului ca atare, punctul de pornire ce leagă această poveste este ritul de trecere. Jurământul sau depunerea mărturiei este momentul în care are loc reconfigurarea identității feminine, atât la nivel exterior cât și interior, al corpului expus și al sinelui.

Asad (1993:59) descrie procesul de instituire al ritualului ca un mecanism exterior de disciplinare ce are ca potențial transformarea lăuntrică a indivizilor. Pe lângă mecanismele rituale, Rappaport (1999:113) menționează aspecte ce țin de potențialii participanți la acest eveniment și de context în general. Puterea nu este condiționată stricto sensu de acțiunea ritualului ci și de conștiința indivizilor care au o idee deja formată despre ce se întâmplă. Acțiunea simbolică creează contextul necesar unei schimbări profunde.

Înainte de a intra în mănăstire subiecții sunt deposezați de bunurile care le conferă o anumită identitate socială, un anumit statut ce creează diferențe. Expresiile fizice ale eului suferă schimbări prin diferite mecanisme subtile de renunțare și transformare, prin izolare și uniformizare a membrilor. Submisivitatea constă în limitări aplicate eului, adică restricții sau mărturisiri ale păcatelor.

În cazul jurământului evidența este clară. Acesta devine mantra unei noi existențe, întruparea dinspre ceea ce îmbracă corpul înspre ceea ce devine sinele, dinspre semnificațiile religioase existente înspre eul care se compune. Cum are loc această transformare? Veștmântul, devine un nou ethos prin suma componentelor sale. Prima haină îmbrăcată este una de culoare albă, ce semnifică botezul și noua viață. Crucea, rasa și culionul (sau potcapul) sunt arme împotriva diavolului și a gândurilor rele. Parmanul este o pânză neagră iar împreună cu mânecile au următorul mesaj: „Luați jugul meu că este bun și sarcina mea ușoară. Dulama reprezintă haina pocăinței, pe când brâul leagă trupul cu

puterea adevărului". Pentru ca transformarea să fie completă, întreg corpul se acoperă cu o mantie (semnul virginității și al sfințeniei), capul se acoperă cu un văl subțire, camilafcă (mintea a lui Hristos) iar mătaniile sunt acele mărgelile care instituie noul corp cu putere reprezentând sabia Duhului, ce e cuvântul lui Dumnezeu.

Rostirea jurământului, în fața lumii, a familiei, a comunității de credincioși și a Maicii Starețe, are ca rol reificarea simbolică prin care credința e reamintită, e re trăită de către participantă. Pe de altă parte, îi informează pe cei prezenți asupra deciziei luate de către femeie și o instituie cu un status quo care o detașează de comunitate, imaginea reprezentată fiind una angelică. Renunțarea o instituie pe femeia care devine maică cu putere divină atât pentru sine dar și ca imagine în fața celorlalți.

Înainte de ritul de trecere propriu zis, maicile trec printr-o perioadă liminală, aceea a noviciatului, când sunt considerate surori. În toată această perioadă ele fac parte din comunitate, dar trebuie să dovedească prin diferite practici, precum ascultările, că sunt demne de a se integra în congregație pe viață. Pe lângă funcția de pregătire pe care noviciatul o are, se observă și o perioadă de probă în care sunt testate, în mod indirect, aptitudinile religioase pe care femeile le au. Spre exemplu, e testată disponibilitatea pe care viitoarea maică o are în a se supune și a contribui cu absolut orice în spațiul mănăstirii.

Deși nu are o ascultare bine conturată, Sora C. trebuie să le ajute pe celelalte maici în treburile lor atunci când e nevoie. Pe lângă acest lucru, are întâlniri private cu Maica Stareță, mult mai dese, în care discută adaptarea ei la situație și alte întâlniri cu duhovnicul în care acesta se asigură că femeia nu are dorințe de afirmare sociale ca mamă sau ca soție.

Hacking (1995), post-foucauldian, este interesat de memorie în lucrările sale despre sindromul personalităților multiple și afirmă în raport cu hipnoza că „identitatea ne e dată de memorie”. În această logică aș vrea să adaug faptul că memoria se creează în baza experiențelor acumulate pe care le avem, experiențe ce sunt construite în urma

dorințelor individuale și a contextelor din care facem parte și la care ne supunem. Jurământul înseamnă uitare și renunțare la voința proprie. Prin renunțare identitatea individuală dispare și apare uniformizarea, care e tot o componentă a mecanismelor de disciplinare.

Chemarea e asta, pușorule! Renunți la a mai vrea ceva de la tine, de bună voie, cum să-ți spun? Acum dorințele noastre sunt ale Domnului....Pe mine înainte mă chema Angela. Am și uitat cum e să mă strige cineva pe numele ăsta. (M. T.)

Trupul este cel considerat ca fiind predispus ispitelor, drept urmare acesta e cel care e supus disciplinării și escamotării. Corpul este mister. Imaginea feminității și a masculinității din punct de vedere anatomic este dizolvată. Raporturile de gen nu se mai construiesc în aceeași dinamică ci persistă ideile deja internalizare de către actanți. Ba mai mult, acestea se traduc prin raportarea la structura ierarhică dictată de gradul de sfințenie (ca o caracteristică a unei categorii ierarhice).

Deși ritualul de trecere deja discutat este performat în câteva ore, longevitatea lui este nelimitată, este infinită și acela este doar momentul în care începe întreg procesul ce trebuie susținut cu rigurozitate. Pentru a putea susține aceste tipuri de comportament, ca sprijin exterior, apare rugăciunea. Repetarea unor secvențe lingvistice sprijină individul de acum încolo și e parte integrantă a întregului demers ritualic.

De ce existența socială în mănăstire e construită în logica ritualului și a disciplinării în interiorul mănăstirii? Deși femeile au un trecut religios consacrat sau măcar inoculat, acesta nu este trăit cu atâta rigurozitate. Deși înainte, socializarea lor a fost făcută în baza credinței, rolurile lor erau diferite iar parcursul social era constituit în mentalitățile acestora sub alte forme, cu alte aspirații. Ritualul, după cum îl prezintă și Van Gennep (1996) este acea constantă ce conferă echilibru unei comunități sau unui individ în momente de schimbare. Transformarea în noua paradigmă socială cu întregile sale structuri, reprezintă schimbarea maximă de identitate, iar echilibrul trebuie menținut de acum încolo.

Constanța sau unitatea este necesară în momentul unor scindări majore în reprezentările asupra socialului. De aici putem spune că apare caracterul sacru, ritualic, deoarece acesta are funcție taumaturgică în procesul de reconfigurare a eului.

*Nu te poți plictisi, da' atunci, te rogi, te rogi, toată ziua. Mergi la slujbe.
Când ești cu Domnul prin rugăciune nu mai e nimic greu. (M. T.)*

Acum, încheiat întreg procesul, viața socială ia o turnură diferită iar viața pentru ceilalți începe. Structurile sociale internalizate în trecut de către femei se deconstruiesc parțial pentru a permite noilor structuri să îmbrace forma instituționalizată. Trebuie subliniată ideea de parțial deoarece nu vorbim de o schimbare totală din cauza contextului anterior familial care a favorizat acest parcurs de viață. Din acest moment haina monahală semnifică moartea socială, de aceea e neagră. Corpul nu mai aparține dorințelor propriului sine ci este pus în slujba celorlalți. Maica Steliana discută adesea despre importanța pe care măicuțele o au ca soții și slujitoare ale Domnului.

Prin apelarea la un tip de putere ce este de sorginte divină se transformă slăbiciunile mundane ale corpurilor în adevărate corpuri sacre ce își schimbă statutul. Astfel, sacralitatea instituie individul cu o întregă paletă de atribuții. Haina monahală conferă autoritate corpurilor (Keenan, 2000:85), o formă de putere ce își permite încălcarea normelor prin acte subtile de escapadă gurmandă sau alte forme ce atestă existența unor moralități publice ce se reconfigurează chiar și în viața cotidiană din interiorul zidurilor. Sinele se constituie prin alteritate iar singura formă a celui alt e cea a divinității.

"A going outside oneself, that is addressed to the other, the stranger. It is between strangers that the encounter takes place."
(Levinas, 1999:97)

Tabu-ul contactului fizic cu ceilalți permite crearea unei identități doar în legătură cu divinul în imanența propriei existențe. Proximitatea fizică dispare și este mediată de orice obiect sau instanță impregnată de

mesaje sacre. În sens antropologic nu ne permitem să discutăm despre întrupare decât ca însușire a elementelor exterioare care apar în momentul ritualului ce constituie o nouă identitate.

Întruparea este o naștere, un botez ce aduce laolaltă diferite tipuri de mecansime care ajung să fie incorporate de indivizi, este momentul de trecere de la un tip de structură socială, deja internalizată, la viitorul mod de viață. Corpurile înscriu acum în ele o nouă lume, cu o nouă structură iar în timp toate aceste ritualizări devin această lume, nemaexistând distincția clară dintre eul social trecut, prezent și viitor.

Tipologia ritualurilor

Rugăciunea este considerată ca fiind o componentă a subiectivității indivizilor, puntea de legătură sau mediatorul între cel care se roagă și divinitate. Actul de a te ruga e singura modalitate de non-restricție prin care subiectul se poate raporta la divinitate, e momentul de intimitate nereglementat insituțional.

Diferitele tipuri de ritualuri se împart în două categorii majore, în funcție de numărul de participanți la acestea. Chiar dacă îi ajută pe participanți la nivel individual, marea parte a lor sunt performate în grup, căci conferă solidaritate și unitate. Există mai multe tipuri de rugăciuni care se desfășoară în decursul zilei. De regulă, acestea sunt ținute și fără prezența credincioșilor. Aici apare munca propriu-zisă a maicilor pentru umanitate, căci acestea sunt direcționate către toții credincioșii. Dimineața la ora 6 începe prima slujbă, denumită și Ceasurile. Există patru ceasuri ce marchează principalele momente ale zilei. O zi obișnuită se încheie cu Vecernia care marchează începerea unei noi zile de rugăciune, a unei noi zi liturgice. Timpul în acest loc se conturează în funcție de rugăciune.

De multe ori e sancționată încălcarea acestor reguli nescrise. Spre exemplu într-o seară, la bucătărie, ajutam la spălatul vaselor și a început Vecernia. M-am așezat la masă, pentru a bea un ceai împreună cu alte femei care locuiesc în mănăstire și cu una din maici. Lumea era obosită

după o zi de muncă așa că s-au făcut o serie de glume la care s-a râs. În acel moment, una din maici, a venit și ne-a trimis la slujbă în baza motivului că e gălăgie și e slujbă.

Pe lângă rugăciunile care au loc în mod obișnuit, maicile se roagă și înainte de a dormi și după ce se trezesc dar și la masă. Orice moment e oportun pentru o rugăciune, care de regulă are funcția de a le ajuta în decursul zilei, pentru a duce ascultările la bun sfârșit. Una dintre maici, nepoata Maicii Starețe, a studiat muzica și de aceea în fiecare noapte se aud cântecele pe care le repetă pentru a doua zi. Acesta e momentul de la sfârșitul zilei de muncă în care întreaga obște știe că poate începe timpul individual de rugăciune; practic timpul liber. Spun practic deoarece și acest timp se structurează în tiparele rituale date.

În funcție de modul de raportare al maicilor și de frecvența rugăciunilor, regăsim diferite tipuri de rugăciuni. Ceasurile, de care am amintit anterior, sunt acele rugăciuni rutiniere care susțin muncile de peste zi. Aceste tipuri de rugăciuni, deși privite ca momente importante, prin recurența lor, permit o detașare a maicilor față de convenționalitatea actului de a te ruga în sine. Acestea nu întrerup munca propriu-zisă, de fiecare dată, când au loc aceste rugăciuni. Prin faptul că sunt deja devenite rutiniere în viața de obște, părintele nici nu mai participă la ele de fiecare dată.

Totuși, există și acele rugăciuni, care sunt mai rare și de aceea au o importanță mai mare, ca prilej de sărbătoare, precum Maslul de Vineri noaptea, sau Liturghia duminicală, pe lângă slujbele din cadrul sărbătorile importante de peste an. Momentele acestea speciale sunt considerate de maici, „momente de delectare”.

Cum voi mergeți în oraș, sau la teatru, sau mai știu eu unde, așa ne bucurăm și noi de momentele astea frumoase. De rugăciune și cântec. (M. I.)

Ritualizarea simbolizează ethosul identitar, individual sau colectiv. În cazul de față, identitatea se constituie din exterior spre interior iar corpul poartă zi de zi mișcările executate în timpul ritualului, precum capul plecat și o înclinare a părții superioare spre interior.

Concluzii

Una din observațiile importante e legată de ritual ca simbol al unui nou ethos identitar, ce structurează din exterior spre interior comportamentele maicilor, dar și organizarea și buna funcționare a dinamicilor interioare. Ideea de întrupare a unui Dumnezeu în sens religios e de fapt, așa cum văd eu realitatea din punct de vedere antropologic, încorporarea unor noi tipuri de structuri ce apar în viața indivizilor.

Prin toate fazele aferente ritualului și prin toate tipurile acestuia, de la rutinizarea muncii, la slujbele din Biserică, se construiește identitatea de maică în calitate de femeie ce se dedică întru totul vieții monahale prin renunțare la dorință. Prin veștmântul specific maicilor, ce e compus din mai multe părți ce au ca mesaje diferite afirmații religioase cu funcția de a le aminti maicilor cine sunt ca indivizi din momentul în care depun jurământul. De la programul specific, la ascultările obiectivate în muncă, se observă convenționalitatea și rutinizarea vieții.

Atunci când vorbim de o instituție totală, vorbim de alte reguli care reglementează viețile indivizilor și conduita ce se impune prin normele instituționalizate. Femeile renunță la voință iar ultima formă de expresie a acesteia este momentul alegerii acestui parcurs. Am observat în baza teoriilor legate de religios și ritual (Turner,1991; Rappaport, 1999; Asad, 1993; Geertz,1973) ceea ce este comun acestor teorii este legat de nevoia de o constantă în momentul în care apar schimbări la nivel structural. În această logică, disciplinarea prin ritual funcționează ca un mecanism adaptativ, mai degrabă decât coercitiv. Dacă ne permite să vorbim de o un soi de coerciție, aceasta este deja internalizată și se manifestă de la intrarea în mănăstire prin acțiunea unei puteri totale ce invocă renunțarea totală.

Viața ascetică, în acest caz, presupune o viață într-o comunitate prin care se renunță la normele sociale din cadrul societății mai mari pentru a se impune altfel de norme. Ca instituție totală, mănăstirea funcțio-

nează prin aceleași mecanisme de disciplinare expuse de Foucault (2009) și de Goffman (2004) dar tot instituția de față oferă și instrumentele necesare adaptării. Atunci când mă refer la instrumentele adaptative mă refer la ascultări, rugăciuni, ritualuri etc. care sunt parte integrantă a regulilor instituționale.

Imaginea maicilor are un dublu caracter: pe de-o parte, acestea apar ca Mirese ale Domnului prin statutul care li se oferă, prin expresia sanctității și a purității pe care o au în comunitățile de credincioși, pe de altă parte, acest status vine cu expresia muncii asupra corpurilor și asupra vieților maicilor, ca Soldați ai Domnului. Această sintagmă și-o atribuie chiar ele pentru faptul că munca și ascultarea stau la baza jurământului și a vieții pe care au ales-o.

Din observatiile mele, modul în care e reprezentată ideea de statut (Bourdieu, 1984) se relevă prin organizarea ierarhică și autoritatea ce se impune în interiorul mănăstirii. Distincția dintre funcțiile pe care le are Maica Stareță și funcțiile pe care le are Părintele Duhovnic sunt principalele imagini ale unui mecanism mai amplu ce creionează viața maicilor. Maica Stareță e figura autorității machiavelice, ce impune și dă ascultări, pe când părintele duhovnic e imaginea autorității înțelepte, ce are putere sfântă și vindecătoare.

Bibliografie:

- Asad, T. (1993). *Genealogies of Religion. Discipline and Reasons of Power in Christianity and Islam*. London: University Press.
- Bourdieu, P. (1984). *Distinction. A Social Critique of the Judgement and Taste*. Cambridge: Harvard University Press.
- O'Connor, Erin. (2007), Hot Glass. The calorific imagination of practice in glassblowing. În Calhoun, C. & Sennett, R. (eds.), *Practicing Culture*. London: Routledge.
- Foucault, Michel (2009). *Securitate, teritoriu, populație*. Cluj: Idea Design & Print.
- Goffman, E. (2004). Instituții totale. În *Aziluri – Eseuri despre situația socială a pacienților psihiatrici și alte categorii de persoane instituționalizate*. Iași: Plural M.

Silvia Seușan: *Studiu de caz într-o instituție totală. Mănăstirea de maici din Florești...*

- Hacking, I. (1995) *Rewriting the soul*. New Jersey: Princeton University Press. Pdf
- Keenan, W. (2000). *Clothed with Authority: The Rationalization of Marist Dress Culture*. În Arthur, L (Ed.), *Undressing Religion*. Oxford: Berg.
- LeBreton, D. (2002). *Antropologia corpului și modernitatea*. Iași: Amarcord.
- Levinas, E. (1999). *Alterity and Transcendence*. London: The Athlone Press.
- Rappaport, R. (1999). *Ritual and Religion in the Making of Humanity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Turner, V. (1991). *The Ritual Process: Structure and Anti-Structure Ithaca*. New York: Cornell University Press.
- Van Gennep A. (1960). *The Rights of Passage*. London: Routledge.

Postfață. Despre Sociolink

Echipa Sociolink

Sociolink este o platformă virtuală, ușor accesibilă, al cărei obiectiv primar îl constituie crearea unui nod de cunoaștere, capabil să concentreze și să promoveze rezultatele muncii diferiților cercetători familiarizați cu modul specific de problematizare din științele sociale. Secundar acestui demers, eforturile membrilor platformei se concentrează pe oferirea de feedback în timp real, cultivând discuții critice, tributare unei analize riguroase, însă mereu constructivă. După cum sugerează și numele platformei, scopul proiectului este de a uni, de a pune în legătură (to link). Website-ul se construiește/reconstruiește permanent, fiind realizat prin disponibilitatea și ajutorul tuturor autorilor ce trimit materiale spre publicare. Această „Platformă de Sociologie și Antropologie Socială” își propune să apropie în timp real autorul și cititorul unui articol sau al unei lucrări de cercetare, democratizând astfel actul lecturii prin crearea unui spațiu de dialog.

Sociolink a apărut și ca o reacție la canoanele academice, care, prin numărul fix de pagini și structura predefinită pe care le impun, inhibă și limitează, prescriind un mod unic de prezentare, care deseori opacizează volumul imens de muncă ce stă la baza oricărui studiu. Mizând pe flexibilizarea acestor norme, Sociolink a fost imaginat ca spațiu alternativ de publicare a materialelor personale, în care standardizarea și rigiditatea cu care operează sfera academică nu mai reprezintă o condiție primordială pentru a publica. Ne dorim să recultivăm plăcerea derivată din actul scrierii și din experiența de a împărtăși, încurajând deschiderea cercetătorului către asumarea unor reacții critice din partea cititorului avizat.

Acest proiect a fost inițiat de către un grup informal, alcătuit din sociologi și antropologi aflați la început de carieră academică. Grupul de inițiativă s-a format la sfârșitul anului 2013, în cadrul Facultății de Sociologie și Asistență Socială din Cluj Napoca, fiind coagulat în jurul aspirației de a crea un mediu profesional, capabil să faciliteze specializarea în domeniile de cercetare ale științelor sociale, prin comunicarea propriilor experiențe, pe de o parte și prin demararea unor proiecte colective, pe de altă parte.

Echipa editorială este una cosmopolită, compusă din autori diverși sub aspect teoretic, metodologic și ideologic, ce găsesc însă un punct comun, incontestabil, în interesul față de cercetarea resorturilor intime de funcționare a socialului. Principiul elementar de funcționare a acestui grup îl constituie orizontalitatea statutară, de la care nu se admite nicio abatere: indiferent de poziția ocupată, de titlul academic pe care membrul Sociolink îl poartă, nu există voci ale autorității sau poziții ierarhice superioare. Fiecare membru posedă drepturi și obligații egale în interiorul comunității.

Platforma de Sociologie și Antropologie Socială se adresează, în mod particular, studenților și absolvenților diferitelor specializări din aria științelor sociale, și, prin extensie, din sfera umanistă, dacă aceasta atinge domenii conexe de interes. Pentru ca lucrările să le fie publicate pe website, autorii trebuie să satisfacă o serie de cerințe generice; în primul rând, aceștia trebuie să fie aclimatizați procedeele de cunoaștere și tipurilor de discurs cu care operează științele sociale. Textele propuse trebuie să prezinte coerență logică și claritate conceptuală și, deosebit de important, să subscrie unui principiu al nediscriminării. Astfel, textele cu caracter naționalist, fascist, rasist, xenofob sau homofob, injurioase sau denigratoare, nu își vor găsi ecou în acest spațiu online, fiind respinse fără a pregeta.

Site-ul a fost conceput astfel încât să satisfacă varietatea textuală pe care o îmbracă cercetarea socială sau culturală, în diferitele ei etape.

Astfel, pe Sociolink vor putea fi publicate o multitudine de materiale, de la note de teren, interviuri realizate în cadrul demersurilor de cercetare empirică, texte concepute pentru diferite cursuri și seminarii până la articole, lucrări de cercetare sau materiale prezentate în cadrul unor conferințe. Aceste texte pot conține aspecte teoretice vizând literatura de specialitate și care încadrează conceptual poziția cercetătorului, demersuri metodologice, care scot în evidență universul de cercetare al lucrării și care oferă indicii referitoare la tipul datelor empirice folosite și, nu în ultimul rând, prezentarea și interpretarea datelor culese din teren sau din alte surse precum statistici oficiale, arhive, presă etc.

Antologia Sociolink este o colecție de texte variate, a căror autori sunt, în principal, studenți sau absolvenți ai Facultății de Sociologie și Asistență Socială din Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca, dar și autori proveniți din alte centre universitare. Lucrările alese pentru publicare sunt texte pe care autorii le-au redactat pentru diverse cursuri, seminarii sau chiar lucrări de licență și care au beneficiat de feedback-uri constructive din partea unor cadre universitare și din partea membrilor echipei Sociolink. Fiind prima publicație sub egida unei edituri, Antologia Sociolink reprezintă, pe de o parte, un pas important al maturizării noastre ca echipă și, pe de altă parte, o mărturie a deschiderii tinerilor preocupați de științele sociale față de ideile pe care le propunem.

Pe această cale, dorim să mulțumim conducerii Universității Babeș-Bolyai pentru sprijinul financiar oferit în vederea publicării acestui volum. De asemenea, mulțumim colectivului Departamentului de Sociologie din UBB pentru îndrumare și pentru sfaturile valoroase primite. Nu în ultimul rând, mulțumim autorilor pentru încredere și pentru deschiderea de care au dat dovadă contribuind cu materiale valoroase la prima noastră Antologie Sociolink.

ISBN: 978-973-595-984-5